

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ

Πτυχιακή Εργασία

ΤΟΥ

Ιωάννη Ρουκούδη

**Τα κάλαντα του Δωδεκαημέρου: Οι ρίζες
και το περιεχόμενο μιας τελετουργίας
σε εξέλιξη**

Επιβλέποντες καθηγητές

Σωκράτης Σινόπουλος
Δήμητρα Παπασταύρου

Θεσσαλονίκη 2009

Στη Δάφνη Τραγάκη

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου Σωκράτη Σινόπουλο και την συνεπιβλέπουσα καθηγήτρια Δήμητρα Παπασταύρου για την πολύτιμη βοήθεια και καθοδήγηση, τις μεθοδολογικές υποδείξεις, τις οξυδερκείς συμβουλές και παρατηρήσεις, τις πολύωρες συζητήσεις, την πολύτιμη και σημαντική συμβολή, τις καίριες παρεμβάσεις, τα κατάλληλα και ουσιώδη κάθε φορά σχόλια, και γενικότερα για την εμπύχωση και υποστήριξη τους σε όλη τη διάρκεια των προσπαθειών μου για την πραγματοποίηση αυτής της εργασίας. Ιδιαίτερες ευχαριστίες απευθύνω στην Δήμητρα Παπασταύρου και για την σημαντική συμβολή της στο κοινωνικό-ανθρωπολογικό κομμάτι της εργασίας μου καθώς και για την επιμέλεια του κειμένου ιδιαίτερα στο τελευταίο κομμάτι του Γ' Μέρους και στον Σωκράτη Σινόπουλο για την πρωτοτυπία της ιδέας του και για την πολύτιμη συμβολή του ιδιαίτερα στο τεχνικό κομμάτι που αφορούσε τις μουσικολογικές αναλύσεις καλάντων καθώς επίσης και για την επιμέλεια του κειμένου στο μέρος αυτό.

Η άψογη συνεργασία και με τους δύο επιβλέποντες καθηγητές μου, οδήγησε στην δημιουργία ενός πολύ ευχάριστου κλίματος με αποτέλεσμα η εκπόνησης της πτυχιακής μου εργασίας αποτέλεσε για μένα μια *καταπληκτική* διαδικασία και εμπειρία που θα μου μείνει αξέχαστη!

Περιοχόμενα

Εισαγωγή.....	6
ΜΕΡΟΣ Α΄.....	8
Η Λατρεία του Ήλιου.....	8
Παραδόσεις που συνδέονται με το χειμερινό ηλιοστάσιο και τον εορτασμό των Χριστουγέννων.....	9
Η Γιορτή του «Αήττητου» Ήλιου.....	11
ΜΕΡΟΣ Β΄.....	16
Το Δωδεκαήμερο.....	16
Οι Γιορτές του Δωδεκαημέρου.....	18
Χριστούγεννα.....	18
Πρωτοχρονιά.....	20
Θεοφάνεια.....	22
Έθιμα του Δωδεκαημέρου.....	23
Χριστουγέννων.....	27
Πρωτοχρονιάς.....	29
Θεοφανείων.....	33
ΜΕΡΟΣ Γ΄.....	36
Άσματα του Αγερμού, Κάλαντα, Καλήμερα.....	36
Καλημέρι.....	40
Κάλαντα.....	41
Στοιχεία γραμμικότητας και αυθεντικότητας των Καλάντων. Η εξέλιξή τους σήμερα.....	47
ΜΕΡΟΣ Δ΄.....	57
Συμπεράσματα – Προτάσεις.....	57

Βιβλιογραφία.....	71
Παράρτημα.....	82
Περιεχόμενα μουσικών παραδειγμάτων CD.....	92

Εισαγωγή

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να καταδείξει την αδιάσπαστη συνέχεια των εορτών και των εθίμων του Δωδεκαημέρου από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, καθώς επίσης και την άμεση σχέση του αντικειμένου που εξετάζεται με τον άνθρωπο, με τις ανάγκες του, τους φόβους του και τις αντιλήψεις που δημιούργησαν δοξασίες και παραδόσεις που επιβιώνουν ως τις μέρες μας. Μέσα από την εξέταση της περιόδου του Δωδεκαημέρου επιχειρώ να αποδείξω τις απαρχές και τα αίτια δημιουργίας των εορτών του Δωδεκαημέρου και προσπαθώ να εξηγήσω τις ανάγκες των ανθρώπων που οδήγησαν σε τελετουργίες και τέλος στην καθιέρωση μεγάλων και σπουδαίων εορτών αυτήν την τόσο σημαντική περίοδο του Δεκεμβρίου – Ιανουαρίου.

Η παρούσα εργασία αποτελείται από τέσσερα μέρη. Στο Α΄ Μέρος γίνεται λόγος για την αρχή, τα αίτια και τις ανάγκες δημιουργίας των εορτών την περίοδο που λαογραφικά ονομάζεται Δωδεκαήμερο. Στο Β΄ Μέρος δίνεται ο ορισμός του Δωδεκαημέρου και γίνεται σύντομη αναφορά για την διάκριση χριστιανικών και παγανιστικών εθίμων που συναντώνται σήμερα στο Δωδεκαήμερο. Στη συνέχεια, παρουσιάζονται ιστορικά στοιχεία για τις τρεις μεγάλες γιορτές (Χριστούγεννα, Πρωτοχρονιά, Θεοφάνεια) που κυριαρχούν την περίοδο αυτή, με σκοπό την απόδειξη της αρχαίας τους καταγωγής. Τέλος, για την καλύτερη κατανόηση ορισμένων εθιμικών πρακτικών σε σχέση με τις ανθρώπινες ανάγκες, παρουσιάζονται έθιμα καθώς και οι συμβολισμοί τους. Το Γ΄ Μέρος, εστιάζεται στο μεγαλύτερο και πιο γνωστό έθιμο του Δωδεκαημέρου, τα κάλαντα. Και εδώ τα κάλαντα εξετάζονται από την ίδια οπτική. Επιχειρώ δηλαδή να δείξω από πότε υπάρχουν, από πότε συναντώνται, ποιες ανάγκες των ανθρώπων οδήγησαν στην δημιουργία τους. Για την ενίσχυση της άποψης για την καταγωγή τους από την αρχαιότητα (αρχαία Ελλάδα)

πραγματοποιούνται μουσικολογικές αναλύσεις καλάντων για να προκύψουν επιχειρήματα που θα ενισχύουν την άποψη αυτή. Στο τέλος του τρίτου μέρους, αναφέρονται στοιχεία γραμμικότητας μέσα από την επαναληψιμότητα των καλάντων καθώς επίσης και στοιχεία για την εξέλιξή τους σήμερα. Στο Δ' και τελευταίο Μέρος αναφέρω τα συμπεράσματα όλης της εργασίας και θέτω ορισμένους προβληματισμούς καταλήγοντας σε προτάσεις σχετικά με το πώς μπορούμε να μελετήσουμε σήμερα τα κάλαντα σύμφωνα με τους θεωρητικούς προσανατολισμούς που διαμορφώνονται στο χώρο της εθνογραφίας της μουσικής, προσεγγίζοντας έτσι τα κάλαντα του Δωδεκαημέρου από το χώρο της σύγχρονης εθνομουσικολογικής θεωρίας, πιστεύοντας ότι στην κατεύθυνση αυτή η εφαρμογή της εθνογραφικής μεθόδου μπορεί να φωτίσει νέες διαστάσεις στη μελέτη και έρευνα των καλάντων.

Α΄ ΜΕΡΟΣ

Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΟΥ ΗΛΙΟΥ

Στην ετήσια περιφορά της Γης γύρω από τον Ήλιο, η μέρα και η νύχτα εναλλάσσονται με έναν ρυθμό που κορυφώνεται στα δύο ηλιοστάσια και ισορροπεί στις δύο ισημερίες. Για το βόρειο ημισφαίριο η μεγαλύτερη ημέρα του χρόνου συμβαίνει στο θερινό ηλιοστάσιο (21 Ιουνίου) ενώ η μικρότερη ημέρα στο χειμερινό ηλιοστάσιο (22 Δεκεμβρίου)¹. Αυτός ο ρυθμός που είναι υπεύθυνος για την δημιουργία των εποχών, οδήγησε τους αρχαίους λαούς να λατρέψουν τον Ήλιο ως Θεό αφού γι' αυτούς ήταν ο δημιουργός των εποχών του έτους και του κύκλου των φαινομένων και των εναλλαγών που σχετίζονται με αυτές: από τη σπορά ως τη βλάστηση και από την ανθοφορία ως τη συγκομιδή. Οι εποχικές αυτές αλλαγές που κορυφώνονται στα δύο ηλιοστάσια, είχαν τεράστια σημασία για τους αρχαίους, ιδιαίτερα μάλιστα μετά την εμφάνιση της γεωργίας πριν από 10.000 περίπου χρόνια², και ερμηνεύτηκαν ως ένα συμβολικό ταξίδι του ήλιου, ή ακόμα και ως μία διαδικασία θανάτου και επαναγέννησής του. Για τις φυσικές επιστήμες συνιστά απλά το αποτέλεσμα ενός φυσικού φαινομένου, που οφείλεται στην κλίση του άξονα της γης³.

Ο εντοπισμός των ηλιοστασίων αποτελεί μία γνώση που μπορεί να ανιχνευτεί σε πολύ αρχαίες εποχές. Μνημεία που η σκοπιμότητα της κατασκευής τους αποτελεί αίνιγμα μέχρι και σήμερα, φαίνεται πως είναι κατασκευασμένα με τρόπο που να λαμβάνουν υπόψη τους αστρονομικά φαινόμενα όπως αυτά των ηλιοστασίων. Δύο τέτοια μνημεία της αρχαιότητας είναι το Stonehenge της Αγγλίας και το Newgrange της Ιρλανδίας, στα οποία κάθε χρόνο συγκεντρώνονται χιλιάδες άνθρωποι από όλον

---

¹ www.tech.pathfinder.gr

² Σιμόπουλος (2008, Μάρτιος).

³ www.tech.pathfinder.gr

τον κόσμο (στο Stonehenge για το θερινό ηλιοστάσιο και στο Newgrange για το χειμερινό) για να παρακολουθήσουν τα συμβολικά μηνύματα του φωτός, που είναι αποτυπωμένα στην κατασκευή των μνημείων αυτών εδώ και χιλιάδες χρόνια⁴.

Παραδόσεις που συνδέονται με το χειμερινό ηλιοστάσιο και τον εορτασμό των Χριστουγέννων

Στο χειμερινό ηλιοστάσιο η προβολή του ηλιακού φωτός στην επιφάνεια της γης που βρίσκεται στο βόρειο ημισφαίριο έχει το μικρότερο πλάτος σε σχέση με όλον τον χρόνο και κάθε περιοχή φωτίζεται από τον ήλιο για χρονικό διάστημα που είναι μικρότερο από κάθε άλλη μέρα του έτους (αυτή είναι η μεγαλύτερη νύχτα του χρόνου). Μια από τις σπουδαιότερες γιορτές που καθιέρωσαν οι αρχαίοι λαοί σε όλες τις χώρες και τις φυλές ήταν στην εποχή του χειμερινού ηλιοστασίου, στις 25 Δεκεμβρίου⁵. Ήταν η γιορτή της *γέννησης* του Ήλιου, ακριβώς επειδή μετά την -πιο μεγάλη νύχτα- το φως αρχίζει να αυξάνει, (να *γεννιέται*). Γι' αυτό την ημέρα αυτή άναβαν μεγάλες φωτιές και πανηγύριζαν τη «νίκη» του Θεού Ήλιου.

Αυτή η εθιμική πρακτική είχε ως αποτέλεσμα αιώνες τώρα, πολλοί ευρωπαϊκοί λαοί να ξεχνόνονται στην ύπαιθρο και να χορεύουν ή να πηδούν πάνω και

---

⁴ www.tech.pathfinder.gr

⁵ Σήμερα ονομάζουμε την 22^η Δεκεμβρίου ημέρα της χειμερινής τροπής του Ηλίου. Δεν ήταν όμως πάντα έτσι (στην αρχαιότητα συνέβαινε στις 25 Δεκεμβρίου). Το πρόβλημα αρχίζει με το Ιουλιανό Ημερολόγιο, το οποίο εισήγαγε ο Ιούλιος Καίσαρας το 44 π.Χ., που είχε όμως και αυτό τις δικές του ατέλειες γιατί έκανε μία ημέρα κάθε 128 χρόνια. Το Ιουλιανό Ημερολόγιο λοιπόν είχε θεσπίσει τη χειμερινή τροπή του Ηλίου, δηλαδή το χειμερινό ηλιοστάσιο, στις 25 Δεκεμβρίου, αλλά με την πάροδο των ετών το προστιθέμενο μικρό λάθος είχε μεταθέσει την πραγματική ημερομηνία της χειμερινής τροπής. Η μετάθεση όμως του χειμερινού ηλιοστασίου συνεχίστηκε χωρίς να διορθωθεί μέχρι και το έτος 1582, οπότε η χειμερινή τροπή συνέβαινε στις 12 Δεκεμβρίου. Τότε ο Πάπας Γρηγόριος ο 13^{ος} εισήγαγε μία νέα μεταρρύθμιση, το νέο ημερολόγιο που χρησιμοποιούμε το οποίο ονομάζετε Γρηγοριανό και χάνει μία μόνο ημέρα κάθε 4.000 χρόνια. Για να γίνει μια καινούργια αρχή, η Γρηγοριανή μεταρρύθμιση έτρεψε τη θέση του ημερολογίου προς τα εμπρός με βάση το έτος της Συνόδου της Νίκαιας και όχι το έτος εισαγωγής του Ιουλιανού Ημερολογίου, το 44 π.Χ. Το 325 μ.Χ., το έτος που πραγματοποιήθηκε η Σύνοδος της Νικαίας, η χειμερινή τροπή συνέβαινε στις 22 Δεκεμβρίου. Γι' αυτό το χειμερινό ηλιοστάσιο συμβαίνει σήμερα στις 22 Δεκεμβρίου και ο πρωταρχικός λόγος για τον εορτασμό της 25^{ης} Δεκεμβρίου έχει πια χαθεί (Βλ. Σιμόπουλος 2006, σ.σ. 51-52).

γύρω από φωτιές, αφού η φλόγα αναπαριστά τον ήλιο και συντηρεί τη ζωή. Τέλη Δεκεμβρίου οι Κέλτες γιόρταζαν τον ετήσιο ηλιακό κύκλο, δηλαδή το τέλος του κελτικού έτους -τη δική τους πρωτοχρονιά- με το κατρακύλισμα ενός πυρακτωμένου ξύλινου τροχού από κάποιο ύψωμα. Η παράδοση αυτή επιβίωσε και μετά την επικράτηση της χριστιανικής θρησκείας και διατηρήθηκε μέχρι το 19^ο αιώνα στην κοιλάδα του Μοζέλα⁶. Επίσης Yule Log ονομάζονταν οι φωτιές που άναβαν την ημέρα του χειμερινού ηλιοστασίου για να χαιρετήσουν την επάνοδο του Ήλιου στο Βόρειο Ημισφαίριο (Σκανδιναβία)⁷. Στις μέρες μας σε κάποιες περιοχές στη Μακεδονία πριν ή ανήμερα των Χριστουγέννων ανάβουν μεγάλες φωτιές και γλεντούν με άφθονο φαγητό και ποτό γύρω από αυτές, ενώ σε άλλα μέρη της Ελλάδας τριγυρνούν στους δρόμους με δαυλούς, κεριά και φανάρια⁸. Κάθε χρόνο στη Φλώρινα, στις 23 Δεκεμβρίου, φωτιές ανάβουν σε κάθε γωνιά της πόλης. Παρόμοιο έθιμο συναντάται και στην επαρχία Βοΐου και στη Σιάτιστα με το όνομα κλαδαριές στις 23 Δεκεμβρίου⁹.

Στους Σκανδιναβούς ο εορτασμός του χειμερινού ηλιοστασίου συνέπιπτε με τον εορτασμό της θεάς Γιούλ. Το όνομα της Γιούλ προέρχεται από τη νορβηγική λέξη 'Jul' που σημαίνει τροχός¹⁰. Ο εορτασμός της Γιούλ συνδέεται με τον κύκλο των εποχών και την συνέχεια της ζωής και αποτελεί μία εκ των τεσσάρων σημαντικών γιορτών της Αζατρού, που αφορούν τα ηλιοστάσια και τις ισημερίες. Η Γιούλ γιορτάζεται στο χειμερινό ηλιοστάσιο και ο εορτασμός της είναι μια οικογενειακή γιορτή. Στη γιορτή αυτή παραδοσιακά έκαιγαν ένα κούτσουρο και πίστευαν ότι το έθιμο αυτό θα έφερνε καλή τύχη σε κάθε νοικοκυριό. Επίσης άναβαν κεριά και

---

⁶ www.myhoroscope.gr.

⁷ www.musicheaven.gr.

⁸ www.myhoroscope.gr.

⁹ Για περισσότερα βλ.: Μέγας (1979), σ. 42, www.agrotravel.gr (κλαδαριές), www.siatista.gr.

¹⁰ Η νορβηγική θεά Φρέγια, καθόταν και ύφαινε στον τροχό (Γιούλ) τις μοίρες των ανθρώπων (βλ. www.tech.pathfinder.gr).

κρέμαγαν καμπανάκια στα κλαδιά των δέντρων, για να μπορούν να αντιληφθούν την εμφάνιση κάποιου καλού πνεύματος. Για τα καλά πνεύματα κρέμαγαν ακόμα γλυκά και φαγώσιμα στα δέντρα, ενώ στην κορφή τοποθετούσαν ένα αστέρι¹¹.

Όσο ο χειμώνας πλησίαζε και οι μέρες μικραίναν τόσο το κρύο αύξανε¹². Ήταν σκληρή εποχή για τον άνθρωπο¹³. Οι φροντίδες πολλαπλασιάζονταν, οι ανησυχίες αυξάνονταν και ένα αόριστο συναίσθημα φόβου καταλάμβανε τον αρχαίο άνθρωπο με τα ανύπαρκτα σχεδόν αμυντικά του μέσα και τις περιορισμένες πηγές διατροφής¹⁴. Δεν είναι λοιπόν καθόλου παράξενο το γεγονός ότι οι αρχαίοι λαοί γιόρταζαν το χειμερινό ηλιοστάσιο και λάτρευαν τον Ήλιο ως Θεό. Αυτή την παράδοση των αρχαίων λαών συνέχισαν οι Έλληνες με τα Κρόνια, και ιδιαίτερα οι Ρωμαίοι με τα Σατουρνάλια, τα Βρουμάλια και την κεντρική γιορτή της 25ης Δεκεμβρίου "Dies Natalis Solis Invicti", δηλαδή την "Ημέρα της Γέννησης του Αήττητου θεού Ήλιου"¹⁵.

Η γιορτή του « α ή τ τ η τ ο υ ή λ ι ο υ »

Στη Ρώμη, γιορτάζονταν από τις 17 έως τις 23 Δεκεμβρίου τα **Σατουρνάλια** προς τιμήν του Θεού Saturnus¹⁶, πρώτου μυθικού βασιλιά του Λατίου¹⁷. Αρχικά

---

¹¹ www.tech.pathfinder.gr

¹² Σιμόπουλος (2008, Μάρτιος).

Κυριακίδου (1982), σ. 143: «Το Δεκέμβρη έχουμε τις μικρότερες μέρες».

¹³ Κυριακίδου (1982), σ. 143: «...στην περίοδο του Δεκέμβρη τρεις είναι οι εμπειρίες του χρόνου που προεξάρχουν το κρύο, το τέλος της σποράς και τη μείωση του φωτός».

¹⁴ Η επιβίωση αυτών των φόβων δημιούργησε δεισιδαιμονίες στις οποίες κρύβεται η παλιά αγωνία του ανθρώπου για τον χειμώνα και για τα σκοτάδια του, αυτό φαίνεται στα λόγια που λέει η κεφαλονίτισσα νοικοκυρά κάτι σαν ευχή ή ξόρκι την ώρα που σημαδεύει τις πόρτες και τα παράθυρα με το σταυρό: «**Χριστός γεννάται, το φως αζαίνει και το σκοτεινό μικραίνει!!!**». Η ελπίδα «ν' αζήνει» το φως, οδηγεί βέβαια τη σκέψη στη βλάστηση και στην παραγωγή, που τις περιμένει ο αγροτικός κόσμος για την κτηνοτροφία και τη σοδειά (βλ. Λουκάτος 1979, σ. 19).

¹⁵ Σιμόπουλος (2008, Μάρτιος).

¹⁶ Ο Σατούρνος ήταν θεός της τύχης και αντιστοιχεί στον ελληνικό θεό Κρόνο. Βλ. www.el.wikipedia.gr (Σατουρνάλια).

¹⁷ Κορρέ (2008), σ. 56.

τουλάχιστον (η γιορτή) συμπύκνωνε την προσδοκία της ηλιακής αναγέννησης¹⁸. Κοινή αγροτική γιορτή μέχρι το 217 π.Χ., τα Σατουρνάλια έγιναν μια από τις σπουδαιότερες γιορτές των Ρωμαίων. Η γιορτή κρατούσε επτά μερόνυχτα και υποστήριζε τη γονιμότητα, την ευφορία της γης, την ειρήνη, την ευτυχία και την ισότητα. Στις 7 ημέρες της διάρκειάς της, τελούνταν θυσίες¹⁹, γίνονταν συμπόσια, οι άνθρωποι παρέλαυναν στους δρόμους φορώντας μάσκες, ενώ αντάλλαζαν μεταξύ τους δώρα²⁰. Επίσημα ενδύματα δεν φοριούνταν²¹, τα σπίτια διακοσμούσαν αφειδώς με κλαδιά δάφνης και αειθαλή δενδρύλλια στα οποία κρεμούσαν αναμμένα κεριά και λύχνους²². Μέσα σε ατμόσφαιρα γενικής ευφορίας, παραμεριζόταν κάθε κοινωνική διάκριση, διακόπτονταν οι δίκες, τα μαθήματα και οι πολεμικές επιχειρήσεις²³, αμνηστεύονταν κρατούμενοι, οι δούλοι εξισώνονταν με τους κυρίους τους²⁴ και έπαιρναν μέρος μαζί τους στα τυχερά παιχνίδια²⁵ που οργίαζαν τις ημέρες αυτές²⁶. Το αν τους ευνοούσε η τύχη επιχειρούσαν να το μάθουν με μαντείες και μαγικές τελετές. Όλοι πάντως επιδίδονταν σε τυχερά παιχνίδια όπως μονά ζυγά, κορώνα γράμματα κ.α.²⁷. Γενικότερα οι ρόλοι αντιστρέφονταν ανάμεσα σε δούλους κι ιδιοκτήτες, κάτι που οδηγούσε σε ξέφρενο γλέντι, άφθονη οινοποσία και 'ακολασίες'²⁸. Όλες αυτές οι

---

¹⁸ Παπαγγελής (2002).

¹⁹ Στα Σατουρνάλια, για να εξασφαλιστεί η ευφορία της γης, θυσίαζαν στον Saturnus (Κρόνο) και στην Δήμητρα χοίρους και κατανάλωναν το κρέας τους σε κοινά συμπόσια (Βλ. www.musicheaven.gr).

²⁰ www.tech.pathfinder.gr

²¹ www.wikipedia.gr (Σατουρνάλια).

²² Παπαγγελής (2002).

²³ Η γιορτή περιλάμβανε δημόσια αργία. Βλ. www.wikipedia.gr (Σατουρνάλια).

²⁴ Οι δούλοι δεν μπορούσαν να τιμωρηθούν και αντιμετώπιζαν με χλευασμό τους κυρίους τους. Βλ. www.wikipedia.gr (Σατουρνάλια).

²⁵ Οι δούλοι δεν είχαν αυτό το δικαίωμα τις άλλες ημέρες του χρόνου. (Σιμόπουλος 2008, Δεκέμβριος).

²⁶ www.musicheaven.gr

Ο Λιβάνιος σοφιστής και ρήτορας τον 4^ο μ.Χ. αιώνα περιγράφει τα ρωμαϊκά Σατουρνάλια ως εξής «*Το εορταστικό πνεύμα είναι διάχυτο από τη μια άκρη του κόσμου ως την άλλη. Όλοι ξαφνικά θέλουν να ξοδέψουν χρήματα και γίνονται γενναιοδωροί όχι μόνο απέναντι στον εαυτό τους αλλά και για χάρη των άλλων. Δώρα, ατέλειωτα δώρα από όλους προς όλους. Η γιορτή σημαίνει τη διακοπή κάθε είδους εργασίας και απασχόλησης, και ο κόσμος αφήνεται σε ατέλειωτη διασκέδαση· οι μαθητές το απολαμβάνουν περισσότερο απ' όλους - ούτε δάσκαλοι ούτε σχολειό*». Βλ. Παπαγγελής (2007).

²⁷ Πολλοί ρωμαίοι έχαναν ή κέρδιζαν ολόκληρες περιουσίες εκείνες τις νύχτες κάτι που συμβαίνει και σήμερα σε σπίτια ή καζίνο τις μέρες των εορτών. Βλ. Σιμόπουλος (2008, Δεκέμβριος).

²⁸ Γι' αυτό τον λόγο, με την έλευση του Χριστιανισμού, η λέξη 'σατουρνάλια' ήταν ταυτόσημη με τα «όργια». Βλ. www.wikipedia.gr (Σατουρνάλια).

πράξεις περιλάμβαναν στο τυπικό τους πολλά κοινά στοιχεία, με ολοφάνερη μαγική προέλευση και σκοπιμότητα: μεταμφιέσεις, αντιπαράθεση ρόλων και μιμοδραματικές παραστάσεις, καθαρτήριες φωτιές, συμπόσια με γερά φαγοπότια και μεθύσια, οργανιστικούς χορούς κτλ. Εκείνο όμως που συνέιχε όλες αυτές τις εκδηλώσεις και αποτελούσε την πεμπτουσία της φιλοσοφίας τους είναι η ιδέα της ανατροπής του κόσμου, η αμφισβήτηση των αξιών και της ιεραρχίας, η κατάργηση των ορίων και των καθιερωμένων νόμων. Είναι σαν η τροπή του χρόνου σε επίπεδο κοσμικό να συνεπιφέρει την ανατροπή του κόσμου σε επίπεδο κοινωνικό. Ένας άλλος νόμος, ο εφήμερος νόμος της αρχαίας αυτής γιορτής, επιβαλλόταν, έκανε πέρα όποια άλλη επιταγή και τα όριζε όλα απ' την αρχή: ανάποδα²⁹.

Το δεύτερο μισό του Δεκεμβρίου οι αρχαίοι Έλληνες γιόρταζαν με άφθονο κρασί τα **Κατ' Αργούς Διονύσια**, προς τιμή του θεού Διονύσου. Ήταν τότε που οι αγρότες κατέβαιναν με βαμμένα πρόσωπα ή μασκαρεμένοι και έψελναν τα αποκαλούμενα «φαλλικά άσματα». Πολλές φορές λαιδορούσαν γνωστούς και αγνώστους πάνω από τα κέρα τους (σκώμματα εξ αμάξης)³⁰.

Ακολουθούσε στις 25 Δεκεμβρίου η γιορτή του χειμερινού ηλιοστασίου, τα **Βρουμάλια**, ή Μπρουμάλια³¹. Η ονομασία προέρχεται από τη λατινική λέξη 'Bruma' (bruma=dies brevissima που σήμαινε τη μικρότερη μέρα του έτους)³². Λεγόταν και 'βρούμων εορτή'. Η 25^η Δεκεμβρίου ήταν η ημέρα που γιορταζόταν η γέννηση του

---

²⁹ Τερζοπούλου (1997), σ. 15

³⁰ Ένα παρόμοιο βορειοευρωπαϊκό έθιμο, είναι το Jul-Klapp. Τη νύχτα των Χριστουγέννων, νεαρά συνήθως άτομα καβάλα σε τράγους, πετούν στα σπίτια δώρα και πειράγματα ή ερωτόλογα και σπεύδουν να εξαφανιστούν πριν να αναγνωριστούν (βλ. www.musicheaven.gr, www.myhoroscope.gr).

³¹ Στο Βυζάντιο, τα Βρουμάλια άρχιζαν στις 24 Δεκεμβρίου και διαρκούσαν ως τις 17 Ιανουαρίου, δηλαδή 24 ημέρες, έτσι ώστε την πρώτη ημέρα τους να γιορτάζουν όσοι το όνομά τους άρχιζε από 'Α', τη δεύτερη ημέρα όσοι το όνομά τους άρχιζε από 'Β' κ.ο.κ. μέχρι να εξαντληθεί το αλφάβητο. Τις ημέρες αυτές, οι αυτοκράτορες πρόσφεραν δώρα σε φίλους, συγγενείς και στο προσωπικό των ανακτόρων (βλ. www.musicheaven.gr).

³² Κορρέ (2008), σ. 56.

Μίθρα (του Αήττητου Ήλιου)³³. Η γιορτή αυτή συνδυαζόταν με τα Ελληνικά **Κρόνια** (12^η Εκατομβαιώνος)³⁴, με σημαντικές επιδράσεις από τις γιορτές της Δήμητρας και του Διονύσου³⁵. Τότε διοργανώνονταν τελετές βακχικής προέλευσης, με μεγάλη συμμετοχή μίμων, αυτοσχέδιων τροβαδούρων και ‘αγυρτών’³⁶.

Τα **Αλώα**, οι ευχαριστήριες εορτές για την καλή σοδειά προς τη θεά Δήμητρα των Αλωνιών λάμβαναν χώρα τη νύχτα της 26^{ης} Δεκεμβρίου. Γυναίκες γυμνές, με τεράστιους ψεύτικους φαλλούς, ξεχύνονταν στους δρόμους και λικνίζονταν προκλητικά ανταλλάσσοντας πειράγματα. Ύστερα παρακάθονταν όλοι σε πλούσια δείπνα με όλα τα προϊόντα της γης και της θάλασσας και δοκίμαζαν το πρώτο κρασί του χρόνου. Οι έντονοι συμβολισμοί όσον αφορά στο τέλος ενός κύκλου, την αναγέννηση και την ευοίωνη αρχή του επόμενου επιβιώνουν ως σήμερα³⁷.

Τα **Βότα** προς τιμήν του Πανός εορτάζονταν στη Ρώμη αρχικά την 1^η Ιανουαρίου, με θυσίες και ευχετήριες εκδηλώσεις για το καλό της πόλης. Το 44 π.Χ. προστέθηκαν δεήσεις για τον αυτοκράτορα και ο εορτασμός μεταφέρθηκε στις 3 Ιανουαρίου.

Τα **Λαρεντάλια** εορτάζονταν στις 23 Δεκεμβρίου και τελούνταν νεκρικές θυσίες, από τον Μεγάλο Ποντίφηκα. Η Άκκα Λαρεντία θεωρούταν κατά τη Ρωμαϊκή μυθολογική παράδοση η Λύκαινα που θήλασε τον Ρώμο και τον Ρωμόλο³⁸.

---

³³ Ο Μίθρας λατρευόταν από τους ρωμαίους από τον 1^ο π.Χ. μέχρι τον 5^ο μ.Χ. αιώνα. Ήταν αρχαίος περσικός θεός του φωτός και της σοφίας. Μετά τον 7^ο π.Χ. αιώνα ταυτίστηκε με τον θεό Ήλιο και ως τέτοιος λατρεύτηκε από τους Έλληνες της Μικράς Ασίας (βλ. www.tech.pathfinder.gr).

³⁴ Parke (2000), σ. 34.

Korpe (2008), σ. 56.

³⁵ www.musicheaven.gr

³⁶ Καλογερόπουλος (Γιορτές).

³⁷ www.myhoroscope.gr

³⁸ Οι αγρότες γύρω από τη Ρώμη, λάτρευαν με διαφορετικό όνομα μία θεότητα της γης προστάτιδα της γεωργίας, την Dea Dia (Θεά Δία) και την Acca Larentia. Οι δύο Θεές, είναι μάλλον δύο μορφές της ίδιας θεότητας. Η Acca Larentia είναι καθαρά μυθολογική. Θεωρείται εκτός από τροφός του Ρώμου και του Ρωμόλου και μητέρα των Λαρήτων, των Εφεστίων Θεών και των 12 Αρουραίων Αδελφών (από το αρχαιοελληνικό ‘άρουρα’ που σημαίνει γη, εξ ου και ‘αρουραίος’ που σημαίνει ο προερχόμενος από τη γη και κατ’ επέκταση (ο αγροτικός), συχνά αφενός ταυτίζεται με τις Χθόνιες θεότητες Φλόρα και Φαύνη και αφ’ ετέρου η Dea Dia, ταυτίζεται με τις αρχαιότερες θεότητες Ρέα (ή Κυβέλη), Γη και Δήμητρα (βλ. www.musicheaven.gr, Korpe 2008, σ. 56).

Τις γιορτές αυτές, κατήγγειλε επίσημα η Σύνοδος της Ρώμης το 743 μ.Χ, το ίδιο και πολλές άλλες παγανιστικές γιορτές του Δεκεμβρίου³⁹, που η μεγάλη απήχρησή τους στα λαϊκά κυρίως στρώματα, είχε ωθήσει την Εκκλησία στην επίσημη καταδίκη τους με τον 62^ο κανόνα της εν Τρούλλω ΣΤ' Οικουμενικής Συνόδου⁴⁰ το 680. Οι αρχαίες αυτές γιορτές εξαλείφθηκαν με την πάροδο των αιώνων, παρέμειναν όμως από αυτές, έως τις μέρες μας, οι δοξασίες, οι θρύλοι και ο μεταφυσικός φόβος⁴¹.

---

³⁹ Οι ειδωλολατρικές αυτές εκδηλώσεις είχαν ασφαλώς την πλήρη εχθρότητα των 'ζηλωτών' της Εκκλησίας. Βλ. Καλογερόπουλος (Γιορτές).

⁴⁰ Ράλλης και Ποτλής (1856), σ. 448. Η "εν Τρούλλω" Οικουμενική Σύνοδος (691) καταδικάζει στον ΟΒ' κανόνα τις διάφορες ρωμαϊκές εορτές συμπεριλαμβανομένου και του πανηγυριού της πρώτης Μαρτίου, πρωτοχρονιάς του ρωμαϊκού έτους: «*Τας ούτω λεγόμενας Καλάνδας και τα λεγόμενα Βοτά και τα λεγόμενα Βρουμάλια και την εν τη πρώτη του μηνός Μαρτίου, καθ' άπαξ εκ της των πιστών πολιτείας περαιομένην βουλόμεθα αλλά μην και τας των γυναιών δημοσίας ορχήσεις, και πολλήν λύμην και βλάβην εμποιείν βουλομένας (...)* αλλά μήτε προσωπεία κωμικά ή σατυρικά ή τραγικά υποδύεσθαι, μήτε του βδελυκτού Διονύσου το όνομα την σταφυλήν αποθλίβοντας εν τοις ληνοίς επιβοάν, μήτε τον οίνον εν τοις πίθοις επιχέοντας γέλωτα επικινείν, αγνοίας τρόπω ή ματαιότητος τα της δαιμονιώδους κλάνης ενεργούσας. Τους ουν του νυν τι των προειρημένων επιτελείν επιχειρούντας, εν γνώσει τούτων καθιστάμενους, ει μεν κληρικοί είνεν, καθαιρείσθαι προστάσσομεν, ει δε λαϊκοί, αφορίζεσθαι».

⁴¹ www.musicheaven.gr: Οι δοξασίες του Δωδεκαημέρου, έχουν κοινή προέλευση τις ειδωλολατρικές γιορτές που σχετιζόνταν κυρίως με το χειμερινό ηλιοστάσιο, (23 Δεκεμβρίου) προς τιμήν της Άκκας Λαρεντίας, τα Μπρουμάλια, τη γέννηση του Μίθρα (25 Δεκεμβρίου), τις Καλένδες Ιανουαρίου, (την 1η Ιανουαρίου) και τα Vota-Votorum Nuncopatio, στις Feriae Festivae (Τεταγμένες Εορτές) στις (3 Ιανουαρίου).

Β΄ ΜΕΡΟΣ

ΤΟ ΔΩΔΕΚΑΗΜΕΡΟ

Ο Δεκέμβριος, ο δωδέκατος και τελευταίος μήνας του Γρηγοριανού ημερολογίου, με διάρκεια 31 ημέρες, ήταν ο δέκατος⁴² μήνας στο Ρωμαϊκό ημερολόγιο πριν γίνει η μετακίνηση της αρχής του έτους από την 1^η Μαρτίου στην 1^η Ιανουαρίου (η μεταρρύθμιση του Ρωμαϊκού ημερολογίου από τον Ιούλιο Καίσαρα). Ο μήνας αυτός, όπως προαναφέρθηκε, σηματοδοτείται από το χειμερινό ηλιοστάσιο. Με αφετηρία τη συγκεκριμένη ημερομηνία, οπότε πάλι η ημέρα ξαναρχίζει να μεγαλώνει και η νύχτα να μικραίνει, γίνεται η μετάβαση *«εκ του άκρου χειμώνος προς την αισιόδοξη άνοιξη»*⁴³.

Κατά τον μήνα αυτό συναντώνται έθιμα ειδωλολατρικά και χριστιανικά⁴⁴, που επαναλαμβάνονται με περιοδικότητα στο πλαίσιο της χρονικής μονάδας του έτους, αποτελώντας έτσι φαινόμενα του κυκλικού χρόνου. Όλα τα λατρευτικά φαινόμενα-δρώμενα της περιόδου αυτής, δηλαδή οι τυποποιημένες συμβολικές εκδηλώσεις (λόγοι ή πράξεις που εξωτερικεύουν νοήματα με ποικιλόμορφα σύμβολα), περιλαμβάνονται με τη σειρά τους στο Λαϊκό και Λόγιο Εορτολόγιο⁴⁵.

Στο λόγιο εορτολόγιο, που κατέχει και χρησιμοποιεί τη γραφή, περιλαμβάνονται τα 'χριστιανικά' έθιμα που σχετίζονται με τις χριστιανικές γιορτές. Στο λαϊκό, που χρησιμοποιεί αποκλειστικά τον προφορικό λόγο, περιλαμβάνονται τα 'ειδωλολατρικά' λατρευτικά έθιμα, δηλαδή τα «υπόλοιπα» στοιχεία που συνδέονται

---

⁴² Εκεί οφείλεται και το όνομά του. December (Δέκατος) από το Λατινικό Decem (= Δέκα) από την Πρωτοχρονιά της 1^{ης} Μαρτίου (Βλ. Κυριακίδου 1982, σ. 143).

⁴³ Λουκάτος (1979), σ. 15.

Κ.Α.Λ.Μ.Ε. (2004), σ. 3.

⁴⁴ Λουκάτος (1979), σ. 15.

Σχετικά βλ. Τσοκάτου-Καρβέλη (1991) και Μολίνος (1993).

⁴⁵ Κ.Α.Λ.Μ.Ε. (2004), σ. 3.

Σχετικά βλ. Κυριακίδης (1937).

με το οικονομικό έτος σε συνάρτηση με τον κύκλο της φύσης. Η εθμική αυτή συμπεριφορά στους παραδοσιακούς πολιτισμούς χαρακτηρίζεται με τον όρο ‘διαβατήρια’⁴⁶ και δείχνει ότι το νόημα πολλών από τα έθιμα που παρατηρούνται – πάντα σαν αλληλουχία και διατεταγμένα σε συγκεκριμένη χρονική διαδοχή- είναι ότι βοηθούν το πέρασμα από τη μία κατάσταση στην άλλη και υπόκεινται πάντα στο σταθερό **διαβατήριο σχήμα** τριών φάσεων: **χωρισμός – μετάβαση – ενσωμάτωση**.

Η διάκριση σε ‘χριστιανικά’ και ‘ειδωλολατρικά’ έθιμα είναι ιστορική. Βασίζεται στη διαμάχη μεταξύ χριστιανισμού και παγανισμού στους πρώτους αιώνες μ.Χ., που αναπτύχθηκε μέσα στους κόλπους της χριστιανικής εκκλησίας. Ιδιαίτερη ήταν η ένταση της διαμάχης για την ημερολογιακή περίοδο που περίπου στη μέση της έχει την 1^η Ιανουαρίου, πρωτοχρονιά του Ρωμαϊκού έτους του Ιουλιανού ημερολογίου. Η περίοδος αυτή συμπίπτει με το διάστημα ανάμεσα στα Χριστούγεννα και τα Θεοφάνεια του λόγιου εορτολογίου, το οποίο στον νεοελληνικό παραδοσιακό πολιτισμό ονομάζεται **Δωδεκαήμερο**⁴⁷.

Το ‘Δωδεκαήμερο’ είναι λαογραφικός όρος που αναφέρεται στις δώδεκα⁴⁸ μέρες από την παραμονή των Χριστουγέννων ως το πρωί των Φώτων. Είναι μια

---

⁴⁶ Περισσότερα για Διαβατήρια Έθιμα βλ. Λουκάτος (1979), σ.σ. 34-38.

⁴⁷ Κ.Α.Λ.Μ.Ε. (2004), σ. 4.

Σχετικά βλ. Καραπατάκης (1981). *Το Δωδεκαήμερο*.

⁴⁸ Στην πραγματικότητα δεν είναι δώδεκα μέρες, αλλά περισσότερες. Το γιατί υπάρχει ο αριθμός δώδεκα σε αυτόν τον όρο και γιατί αυτή η τόσο σημαντική για τον άνθρωπο περίοδος διαρκεί ‘δώδεκα’ ημέρες βλ. παρακάτω:

Από του πανάρχαιους χρόνους αποδιδόταν στους αριθμούς μια μυστηριακή και συμβολική σημασία. Ο αριθμός 12 αντιπροσωπεύει έναν πλήρη κύκλο κι έχει ένα τέλειο και σημαντικό χαρακτήρα που ήταν από τους πιο αξιοσημείωτους στους αρχαίους πολιτισμούς, έχοντας μία άμεση και εξαρτημένη σχέση με το ζωδιακό καθώς και με του μήνες στους περισσότερους πολιτισμούς είτε χρησιμοποιούσαν σεληνιακό είτε ηλιακό ημερολόγιο. Η ιερότητα του 12 φαίνεται ότι προέρχεται από το αρχαϊκό δωδεκαδικό σύστημα, που πιθανώς ήταν το μοναδικό σύστημα αρίθμησης κατά τη νεολιθική εποχή και παρέμεινε ως συμπληρωματικό του δωδεκαδικού μέχρι σήμερα. Μερικά παραδείγματα για την κυριαρχία του δώδεκα: η δωδεκάδα, ο χωρισμός της μέρας και της νύχτας σε 12 ώρες και του έτους σε 12 μήνες αποτελούν κατάλοιπα του αρχέγονου δωδεκαδικού συστήματος αρίθμησης. Στο περίφημο ορθόγωνιο τρίγωνο του Πυθαγόρα, το άθροισμα όλων των πλευρών δίνει τον ιερό αριθμό δώδεκα. Η ελληνική Μυθολογία είναι πλούσια σε σχέση με τον αριθμό δώδεκα: Δώδεκα ήταν οι Θεοί του Ολύμπου, δώδεκα οι άθλοι του Ηρακλή. Δώδεκα ήταν οι μαθητές του Χριστού, δώδεκα και οι απόστολοι της ορθόδοξης εκκλησίας, δώδεκα είναι οι ευαγγελικές περικοπές (γνωστές ως δώδεκα ευαγγέλια) που διαβάζονται το βράδυ της Μ. Πέμπτης, δώδεκα και τα άρθρα του συμβόλου της πίστεως των χριστιανών κ.α. (Για περισσότερα βλ. www.dwdekamhnes.gr, www.kosmikanea.gr).

έννοια χρονική και δεισιδαιμονική, που την γνωρίζουν και τη χρησιμοποιούν τόσο οι Έλληνες από τα βυζαντινά χρόνια όσο και άλλοι χριστιανικοί λαοί από το μεσαίωνα⁴⁹.

Οι Γιορτές του Δωδεκαημέρου

Χριστούγεννα

Οι ιστορικές πηγές υποδεικνύουν ότι ο εορτασμός των Χριστουγέννων⁵⁰ άρχισε να τηρείται στη Ρώμη γύρω στο 335⁵¹, αν και κάποιοι ερευνητές βασιζόμενοι σε αρχαίους ύμνους με χριστουγεννιάτικη θεματολογία⁵² θεωρούν ότι τα πρώτα βήματα, που οδήγησαν στον εορτασμό αυτό, έγιναν μέσα στον 3^ο αιώνα⁵³. Η παράδοση θεωρεί ότι η αρχαιότερη ομιλία για τη γιορτή των Χριστουγέννων

---

⁴⁹ Λουκάτος (1979), σ. 17.

⁵⁰ Cullmann, σ. 9: «Η γιορτή των Χριστουγέννων, η οποία τηρείται στις 25 Δεκεμβρίου, ήταν άγνωστη στους Χριστιανούς των πρώτων τριών αιώνων. Έως τις αρχές του 4^{ου} αιώνα, αυτή η ημέρα –η οποία μεταγενέστερα θα γινόταν κεντρική ημερομηνία της Χριστιανικής Εκκλησίας- παρέμενε άγνωστη στους χριστιανούς [...] Η 25^η Δεκεμβρίου, ως επέτειος της γέννησης του Χριστού, πιστοποιείται στη Ρώμη από το 336 και θα πρέπει ήδη να εορταζόταν ως τέτοια νωρίτερα, υπό τον Μέγα Κωνσταντίνο. [...] Είναι γεγονός ότι στον παγανιστικό κόσμο η 25^η Δεκεμβρίου εορταζόταν ως ιδιαίτερα σημαντική γιορτή προς τιμή του Ήλιου και ότι ο Μέγας Κωνσταντίνος σκόπιμα προτίθετο να ενοποιήσει τη λατρεία του Ήλιου με τη Χριστιανική λατρεία. [...] Σε αναλογία με την Κυριακή Sunday, δηλ. «Ημέρα του Ήλιου», η οποία μετατράπηκε σε επίσημη γιορτή από τον Κωνσταντίνο, εξηγείται, το γεγονός ότι, ήδη κατά τη διάρκεια της ζωής του και αναμφίβολα με τη δική του επιρροή, ο εορτασμός της γέννησης του Χριστού άλλαξε και έγινε στις 25 Δεκεμβρίου, που αποτελούσε μεγαλειώδη γιορτή προς τιμή του Ήλιου».

⁵¹ Στεφανίδης (1959), σ. 313: «Η εκκλησιαστική εορτή των Χριστουγέννων της 25^{ης} Δεκεμβρίου εισήχθη περί το 335 εν Ρώμη. Εισ την εισαγωγήν της εορτής πιθανώς συνετέλεσε η κατά την αυτήν ημέρα μεγάλη εθνική εορτή του ηλίου (dies solis invictis). Εκ της Ρώμης η εορτή των Χριστουγέννων μετεδόθη εις την επίλοιπον Δύσιν και εις την Ανατολήν».

⁵² Παπαδόπουλος (2000), σ. 474: «Ο πάπυρος Rainer 542 παραδίδει τρεις αρχαίους ύμνους, οι οποίοι ανήκουν μάλλον στον 7^ο αιώνα, αφού ο πάπυρος είναι των αρχών του 8^{ου} [...] Πιθανόν να πρόκειται για ύμνο στα Χριστούγεννα».

⁵³ Τον καιρό του Αγ. Αυγουστίνου (354-430) η ημερομηνία της Γιορτής της Γέννησης είχε καθοριστεί, πάντως ο Αυγουστίνος την παραλείπει από τον κατάλογο του με τις σημαντικές χριστιανικές επετείους (βλ. www.musicheaven.gr).

εκφωνήθηκε από τον Μέγα Βασίλειο στην Καισάρεια της Καππαδοκίας το έτος 376 μ.Χ.⁵⁴.

Επί Πάπα Ιουλίου Α΄ (332-336) τα Χριστούγεννα σταμάτησαν να γιορτάζονται μαζί με τα Θεοφάνια⁵⁵ και θεσπίστηκε να εορτάζονται στις 25 Δεκεμβρίου, την ίδια ημέρα που οι ειδωλολάτρες γιόρταζαν την γέννηση του παλαιού θεού Μίθρα, του ‘Αήττητου Θεού Ήλιου’, που δέσποζε όλων των ηλιακών θεοτήτων της ειδωλολατρίας. Έτσι στον καθορισμό της 25^{ης} Δεκεμβρίου ως ημερομηνίας εορτασμού συνετέλεσε η μεγάλη εθνική εορτή του ‘Ακατανίκητου’ Θεού Ήλιου και ο εορτασμός των γενεθλίων του Μίθρα, τα οποία ήταν διαδεδομένα σε όλη την επικράτεια της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Η επιλογή αυτής της ημέρας ως ημέρας γέννησης του Χριστού είχε να κάνει με την προσπάθεια αντικατάστασης των παγανιστικών (μη χριστιανικών) εορτών, όπως τα Σατουρνάλια και τα Βρουμάλια, που τηρούνταν εκείνον τον καιρό⁵⁶.

Από τη Δύση ο εορτασμός της Γεννήσεως στις 25 Δεκεμβρίου πέρασε και στην Ανατολή γύρω στο 376⁵⁷. Το 386 ο Αγ. Ιωάννης ο Χρυσόστομος παρότρυνε την

---

⁵⁴ Θεοδοσίου και Δανέζης (2000), σ. 537: «[...] η συμβατική ημερομηνία γέννησης του Ιησού, πρέπει να καθιερώθηκε στην Ανατολή γύρω στο 376 μ.Χ. Η παράδοση θεωρεί ότι η αρχαιότερη ομιλία για τη γιορτή των Χριστουγέννων εκφωνήθηκε από τον Μέγα Βασίλειο στην Καισάρεια της Καππαδοκίας το συγκεκριμένο αυτό έτος».

⁵⁵ www.el.wikipedia.gr (Χριστούγεννα).

⁵⁶ Θεοδοσίου και Δανέζης (2000), σ. 536: «Τα γενέθλια του Ήλιου της Δικαιοσύνης, του Ιησού Χριστού, πήραν τη θέση της ειδωλολατρικής γιορτής των γενεθλίων του Ανίκητου Ήλιου. Αυτό υποστήριξε ο ιερός Αυγουστίνος (354-403 μ.Χ.), επίσκοπος Ιπώνος της Β. Αφρικής, που έλεγε ότι η εκκλησία δέχτηκε τελικά ως ημερομηνία γέννησης του Ιησού την 25^η Δεκεμβρίου».

Στη Ρώμη το καλεντάρι των Φιλοκαλίων (354 μ.Χ.) περιλαμβάνει στην ημερομηνία της 25^{ης} Δεκεμβρίου, απέναντι από την παγανιστική *Natalis invicti*, δηλ. ‘του ακατανίκητου (ήλιου)’ την φράση “VIII kaalitan nattis Christus in Bethleem Iudea”. Βλ. www.el.wikipedia.gr (Χριστούγεννα).

⁵⁷ Στεφανίδης (1959), σ. 778: «Το 376 (περίπου) καθιερούται και εν Ανατολή ο εορτασμός των Χριστουγέννων κατά την 25^η Δεκεμβρίου».

Θεοδοσίου και Δανέζης (2000), σ. 537: «(...) η συμβατική ημερομηνία γέννησης του Ιησού, πρέπει να καθιερώθηκε στην Ανατολή γύρω στο 376 μ.Χ.».

Κ.Α.Λ.Μ.Ε. 2004, σ. 5: «Το 379 μ.Χ. (τα Χριστούγεννα) εισάγονται από τον Γρηγόριο τον Θεολόγο στην Κωνσταντινούπολη σαν γιορτή ξεχωριστή από τα Θεοφάνεια, καθιερώνονται και σύντομα εορτάζονται με λαμπρότητα σ’ ολόκληρη την Ανατολική Εκκλησία».

εκκλησία της Αντιόχειας να συμφωνήσει στην 25^η Δεκεμβρίου ως ημέρα εορτασμού της Γέννησης⁵⁸.

Το 529 ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός απαγόρευσε την εργασία και τα δημόσια έργα κατά τη διάρκεια των Χριστουγέννων και τα ανακήρυξε δημόσια αργία. Ως το 1100, καθώς είχε επεκταθεί η δράση των ιεραποστολών στις παγανιστικές ευρωπαϊκές φυλές, όλα τα έθνη της Ευρώπης γιόρταζαν τα Χριστούγεννα. Εντούτοις, αργότερα απαγορεύτηκε ή περιορίστηκε κατά περιόδους η τήρησή του εορτασμού τους σε διάφορες χώρες της Ευρώπης και της Αμερικής, καθώς θεωρούνταν ότι περιλάμβανε σε μεγάλο βαθμό ειδωλολατρικά στοιχεία⁵⁹.

Συνεπώς, όταν ο Χριστιανισμός έγινε η επίσημη θρησκεία της αυτοκρατορίας, προσπάθησε να απορροφήσει και να δώσει νέα διάσταση και νέα σημασία σε πανάρχαια λατρευτικά έθιμα και λατρευτικές συνήθειες αιώνων. Πάντως, παρά τις απαγορεύσεις της εκκλησίας για πολλές από τις εκδηλώσεις⁶⁰ που τελούνταν στην αντίστοιχη του Δωδεκαήμερου περίοδο ή τις νομοθεσίες⁶¹, αυτές οι συνήθειες διατηρήθηκαν κυρίως στην ύπαιθρο⁶² καθ' όλη τη διάρκεια των ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων, μέχρι τον 5^ο μ.Χ. αιώνα⁶³. Σε μεταγενέστερη εποχή πολλά από τα έθιμά τους (ανταλλαγή δώρων, γλέντια, χαρτοπαίγνια κ.ο.κ.) μεταβιβάστηκαν στον εορτασμό της Πρωτοχρονιάς.

Π ρ ω τ ο χ ρ ο ν ι ά

---

⁵⁸ www.el.wikipedia.gr (Χριστούγεννα).

⁵⁹ Encyclopedia of Catholic Devotions and Practices, Ann Ball, (2003), Our Sunday Visitor Publishing.

⁶⁰ Ράλλης και Ποτλής (1856), *Σύνταγμα*, τ. 2, Κανών 61, σ. 442 «Τα ολέθρια (...) ελληνικά επιτηδεύματα» Βλ. (Κανόνες της εν τω τρούλλω ΣΤ΄ Οικουμενική Συνόδου). Βλ. υποσημ. 37.

⁶¹ Baynes και Moss (2004). «Ο Κωνσταντίνος και ο Κώνστας πίστευαν ότι με τα σαράντα περίπου δρακόντεια διατάγματα τους εναντίον των δεισιδαιμονιών και των θυσιών θα επέφεραν το θανάσιμο πλήγμα κατά της ειδωλολατρίας, αλλά ο παγανισμός δεν ήταν διατεθειμένος να παραδώσει τα όπλα του».

⁶² Βακαλούδη (2001), σ. 88: «Παγανισμός». Ο όρος υποδήλωνε ότι η ειδωλολατρία είχε καταλήξει σε μια θρησκεία των χωρικών (pagani) χωρίς πλέον επίσημη υπόσταση».

⁶³ Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Larousse-Britannica, «Σατουρνάλια», (2004), τ. 53.

Οι αρχαίοι λαοί, προπαντός οι αρχαίοι έλληνες, αλλά και οι Ρωμαίοι, θεωρούσαν ότι το έτος άρχιζε με τον ερχομό της άνοιξης, βλέποντας σ' αυτή την αναγέννηση της φύσης, ύστερα από το πέρασμα του χειμώνα⁶⁴. Γι' αυτό και είχαν τοποθετήσει την πρωτοχρονιά την 1^η Μαρτίου. Περί τα μέσα του 1^{ου} π.Χ. αιώνα, (46 π.Χ.) το ρωμαϊκό έτος καθιερώθηκε να αρχίζει την 1^η Ιανουαρίου⁶⁵. Παρ' όλα αυτά στο Βυζάντιο συνεχίστηκε να εορτάζεται η Πρωτοχρονιά την 1^η Μαρτίου έως τον 7^ο αιώνα μ.Χ. με ιδιαίτερους πανηγυρισμούς, πομπές, χορούς, κάλαντα, με στολισμό σπιτιών, δώρα κλπ.⁶⁶.

Με την επικράτηση του Χριστιανισμού, όπως έχει ήδη προαναφερθεί, επιδιώχθηκε η κατάργηση κάθε μη χριστιανικής γιορτής, και η αντικατάστασή της με χριστιανική. Ορίστηκε, λοιπόν, ως Πρωτοχρονιά, αρχικά η 6^η Ιανουαρίου επειδή τότε, όπως επίσης έχει προαναφερθεί γιορτάζονταν Χριστούγεννα και Φώτα μαζί, οπότε συμβολικά ταυτιζόταν η αρχή του χρόνου αφενός με την Γέννηση του Χριστού και αφετέρου με την έναρξη της θείας του αποστολής, μετά την Βάπτισή του. Όταν οι δύο γιορτές ξεχώρισαν, τότε επιχειρήθηκε να καθιερωθεί ως πρώτη του έτους η 25^η Δεκεμβρίου (ημέρα των Χριστουγέννων πλέον) χωρίς όμως επιτυχία. Έτσι τελικά, επικράτησε η 1^η Ιανουαρίου ως πρώτη του χρόνου⁶⁷.

Ανέκαθεν, βέβαια, η συμβατική αλλαγή του χρόνου ήταν γεγονός σημαντικό, και γι' αυτό πάντα γιορταζόταν από τους ανθρώπους με εκδηλώσεις πολλές και πολυθόρυβες. Η έλευση του νέου έτους ήταν και παρέμεινε ως μία ιδιαίτερη

---

⁶⁴ www.halkidikinews.gr

⁶⁵ Χατζόπουλος.

Την μεταρρύθμιση αυτή έκανε ο Ιούλιος Καίσαρας (Βλ.: Κ.Α.Λ.Μ.Ε., 2004, σ. 3).

⁶⁶ Λουκάτος (1980), σ.σ. 25-26.

www.eleftherovima.gr

www.alex.eled.duth.gr

www.xronos.gr

⁶⁷ www.halkidikinews.gr

σημαντική στιγμή μετάβασης από τον κύκλο της περασμένης χρονιάς στην «καινούργια» γεμάτη ελπίδα για ζωή του νέου χρόνου⁶⁸.

Θεοφάνεια

Η προέλευση αυτής της εορτής είναι πιθανότατα εξωβιβλική: είναι γνωστό ότι αιγύπτιοι λάτρεις ενός μυστηριακού θρησκευματος εόρταζαν την εμφάνιση του Χρόνου ή Κρόνου μέσα από τα νερά του Νείλου στις 6 Ιανουαρίου⁶⁹. Αυτή ήταν μια από τις πολλές ειδωλολατρικές «Επιφάνειες»⁷⁰. Στην αρχαία Ελλάδα τα Θεοφάνεια γιορτάζονταν στην αρχή της άνοιξης στους Δελφούς⁷¹.

Η πρώτη μαρτυρία που έχουμε είναι του Κλήμεντος του Αλεξανδρέως στο δεύτερο μισό του 2^{ου} αιώνα μ.Χ. (δηλαδή 150-210), που μας πληροφορεί ότι οι οπαδοί του Βασιλείδη (που ήταν της αίρεσης των Γνωστικών) γιόρταζαν την ημέρα «του βαπτίσματος του Κυρίου» με αγρυπνίες και αναγνώσματα, χωρίς όμως να συμφωνούν όλοι για την ημερομηνία - άλλοι την τοποθετούσαν στις 6 κι άλλοι στις 10 Ιανουαρίου⁷².

Όπως συμπεραίνουν νεώτεροι ειδικοί, από το διάστημα αυτό, ξεκινώντας ίσως από την Αλεξάνδρεια, μέχρι τα μέσα του 4^{ου} αιώνα σ' όλη την Ανατολή, την 6^η Ιανουαρίου εορταζόταν μια τριπλή εορτή: η γέννηση του Χριστού, η προσκύνηση

---

⁶⁸ www.halkidikinews.gr

⁶⁹ Βλ. Μόσχος (2008). «*Η μεγάλη εορτή της Αιγύπτου ήτο η νύκτα της 5^{ης} προς 6^η Ιανουαρίου, λεγομένη Εορτή των Φώτων ή Νύκτα τής Βαπτίσεως. Αυτή εορτάζετο στην Γκίζα με επίκεντρο την Σφίγγα. Αι δύο όχθαι τού ποταμού και η εις το μέσον κειμένη νήσος (η σημερινή νήσος Γκεζίρα τού Καΐρου) ήσαν πάμφωτοι εκ χιλιάδων πυρσών. Παρετίθετο πλούσιον δημόσιον γεύμα, μουσική, χορός και διάφοροι άλλοι διασκεδάσεις ενώ ο καθείς ενεβάπτιζε εαυτόν εις τον ποταμό καθώς τούτο εξησφάλιζε ευλογία και κυρίως υγεία καθ' όλο το έτος. Σώζεται αρίστη περιγραφή της εορτής τού 10^{ου} αιώνος τού χρονικογράφου Αλ Μασούντι όστις υπολογίζει το πλήθος των συμμετεχόντων εις εκατό χιλιάδας κι αναφέρει ότι τελείται προς τιμήν της γεννήσεως τού Θεού Αιώνος παρότι αυτοί πού συμμετέχουν είναι εξωτερικώς μωαμεθανοί ή χριστιανοί.*»

⁷⁰ Μόσχος (2008).

⁷¹ www.typos.gr

⁷² Μόσχος (2008).

των μάγων και η βάπτισή Του⁷³. Γι' αυτό και μέχρι τα μέσα του 4^{ου} αιώνα οι χριστιανοί σε αντίθεση με τους ειδωλολάτρες γιόρταζαν ως αρχή του έτους την 6^η και όχι την 1^η Ιανουαρίου. Στην Ανατολή η γιορτή καθιερώθηκε γύρω στο 300 μ.Χ.⁷⁴.

Σήμερα η γιορτή των Θεοφανείων⁷⁵ γιορτάζεται στις 6 Ιανουαρίου στην αρχή της νέας χρονιάς σε ανάμνηση της Βάπτισης του Χριστού στον Ιορδάνη ποταμό από τον άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο και συμβολίζει την αναγέννηση και την παλιγγενεσία της ανθρωπότητας⁷⁶. Στην πραγματικότητα πρόκειται για υπολανθάνουσα λατρεία των νερών⁷⁷, αφού τη νύχτα της 5^{ης} Ιανουαρίου πιστεύουν ότι ανοίγουν οι ουρανοί, η θάλασσα γλυκαίνει, οι άνεμοι ημερεύουν, ακόμη και τα ζώα μιλούν⁷⁸.

Έθιμα του Δωδεκαημέρου

Τα λατρευτικά έθιμα έχουν εκπληκτική μακροβιότητα. Με θαυμαστή πολυμορφία και προσαρμοστικότητα περνούν ανά τους αιώνες από θρησκεία σε θρησκεία, κρατώντας στο βάθος αναλλοίωτο τον μαγικοθρησκευτικό τους πυρήνα, πίσω απ' τον οποίο κρύβονται αρχέγονες δοξασίες και δεισιδαιμονίες, ανεξιχνίαστες για το νου του λαϊκού ανθρώπου, αλλά βαθιά ριζωμένες στην ψυχή και τη συνήθεια του.

Από τις λατρευτικές εθιμικές τελετουργίες, πιο ανθεκτικές αποδείχθηκαν εκείνες που επιτελούνταν στα επίφοβα γυρίσματα του κύκλου του χρόνου, στα κρίσιμα περάσματα του κύκλου του ανθρώπινου βίου. Και είναι φυσικό, αφού η απaráβατη τέλεσή τους αφορά την ίδια την συνέχιση της ζωής, καθώς καλούνται

---

⁷³ www.wikipedia.gr (Θεοφάνεια).

⁷⁴ www.halkidikinews.gr

⁷⁵ Με την ημέρα αυτή ολοκληρώνεται το Δωδεκαήμερο (βλ. Κ.Α.Λ.Μ.Ε. 2004, σ. 7).

⁷⁶ Μέγας (1979), σ. 75.

www.halkidikinews.gr.

⁷⁷ Λουκάτος (1979), σ. 165.

⁷⁸ Πολυμέρου-Καμηλάκη (2007), σ. 32.

Μέγας (1979), σ.σ. 75-76: «οι θάλασσα γίνεται γλυκιά και πίνεται... των Φώτων βαφτίζονται οι άνεμοι κι όποιος άνεμος τύχη να φυσάει τότε, ημερώνει κατόπιν... τα βόδια μιλούν στο στάβλο».

μαγικά οι υπερφυσικές δυνάμεις, επουράνιες ή καταχθόνιες, να εξασφαλίσουν την υγεία, τη γονιμότητα και την αφθονία στους ανθρώπους, στη γη και στα ζωντανά, ενιαία και αδιαχώριστα, όπως ακριβώς ομοούσια τα αντιλαμβάνεται ο άνθρωπος των αγροτικών κοινωνιών⁷⁹.

Το σύνολο θρησκευτικών και δεισιδαιμόνων δοξασιών και αντιλήψεων που εκφράζουν τον σεβασμό και τον φόβο του πρωτόγονου ανθρώπου για δυνάμεις που δεν μπορεί να ελέγξει με τις αισθήσεις του, συγκροτεί το σύστημα της λαϊκής πίστης, η οποία εκδηλώνεται με την λαϊκή λατρεία. Στο σύστημα αυτό ανήκουν αρχέγονες δοξασίες και πράξεις αντίστοιχα αλλά και θρησκευτικές συνήθειες τις οποίες έχουν καθιερώσει οργανωμένες θρησκείες, όπως ο χριστιανισμός, σε ένα αρμονικό σύνολο μαγικοθρησκευτικών αντιλήψεων και ενεργειών. Η συνύπαρξη αυτή ήταν απαραίτητη, εφόσον ο λαός δεν ήταν δυνατόν να ερμηνεύσει με τον ίδιο κάθε φορά τρόπο φαινόμενα και περιστατικά της ζωής του σε σχέση με τη φύση που τον περιέβαλε⁸⁰.

Παρατηρώντας τα δρώμενα της περιόδου του Δωδεκαημέρου διαπιστώνεται ότι είναι συνδεδεμένα με την δύσκολη περίοδο του χειμώνα που αποτελεί δοκιμασία για τον άνθρωπο, στηρίζονται στη θρησκευτική προστασία που αυτός συνήθως αναζητεί και τελούνται γενικά με τρεις επιθυμητές σκοπιμότητες: α) να χαρούν οι άνθρωποι τη μετάβαση από τη χειμωνιάτικη περίοδο και το σκοτάδι στο ανοιξιάτικο φως και τη βλάστηση, β) να τονώσουν το θρησκευτικό και οικογενειακό συναίσθημα και γ) να «εξασφαλίσουν» την ευτυχία για το νέο χρόνο που έρχεται⁸¹.

Πρώτο βασικό στοιχείο των εθίμων του Δωδεκαημέρου, είναι ο εξορκισμός ή η *ευλόγηση* του χρονικού περάσματος από το παλιό στο νεώτερο στάδιο (από το λίγο

---

⁷⁹ Τερζοπούλου (1997), σ.σ. 13-14.

⁸⁰ Πολυμέρου-Καμηλάκη (2007), σ. 32.

Σχετικά βλ. Βαρβούνης (1995).

⁸¹ Λουκάτος (1979), σ. 15.

φος του Χειμώνα στο περισσότερο της Άνοιξης, από τη γήινη στείρωση στην «ελπιδοφόρα» αναβλάστηση).

Μεγάλη σημασία για τον άνθρωπο αγρότη, φροντιστή της φυτικής και ζωικής διατροφής, έχουν ο φόβος και η ελπίδα που τον διακατέχει κάθε μεταβατική περίοδο. Πάντα στο πέρασμα του κρίσιμου χρόνου επιζητείται η εξασφάλιση της επιβίωσης, του πλουτισμού ή της ευτυχίας στη νέα περίοδο και ο άνθρωπος προβαίνει σ' εθιμικές ενέργειες και συμπεριφορές που αποτελούν αμυντικά μέτρα και «κραυγές» για την διατήρηση ή την εξασφάλιση της ευτυχίας. Μερικά παραδείγματα όλων αυτών είναι ο πλούτος των παινεμάτων και των ευχών που περιέχονται στα κάλαντα, ο φόβος του κακού ποδαρικού της Πρωτοχρονιάς, οι δοξασίες για τους συμβολικούς φορείς του παλιού κακού.

Δεύτερο βασικό στοιχείο των εθίμων του Δωδεκαημέρου είναι οι μαγικοθησκευτικοί στόχοι των αγροτικών εθίμων και κατ' επέκταση των αστικών: είναι οι παραγωγικοί ή ευετηρικοί. Η επιδίωξη της καλής και πετυχημένης σοδειάς από τον αγροτικό άνθρωπο σε όλες τις εθιμικές ώρες του χρόνου, γνωστό από τους πολιτισμούς των προχριστιανικών χρόνων όπου οι αρχαίοι άνθρωποι ανέθεταν την ελπίδα και προστασία για τις εργασίες και τις επιχειρήσεις τους σε ειδικούς θεούς ή σε υπερφυσικές *Μοίρες*, φροντίζοντας να συνταιριάζουν τις προσφορές αυτές και τις προσευχές τους με τις καίριες εποχές της καλλιέργειας και της συγκομιδής.

Τέλος το τρίτο βασικό στοιχείο είναι ο μαγικός στόχος των αγροτικών ενεργειών και εθίμων, που συνδυάζεται και με τη μαντική ανησυχία, είναι η οικογενειακή ή προσωπική φροντίδα για την υγεία και τη μακροημέρευση. Στις μέρες των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς οι ευχές για την υγεία έχουν τη σημασία του επίκαιρου χρόνου: τα μαντέματα στη φωτιά, το σφάξιμο του χοίρου, η κουλούρα της γωνιάς, το ποδαρικό, τα πρώτα σημάδια ή ακούσματα της Πρωτοχρονιάς

συνδυασμένα με την αφθονία των ευχών αποβλέπουν στην προσωπική ή οικογενειακή υγεία. Όσο για τα αστικά έθιμα είναι πολιτιστικές εξελίξεις των αγροτικών με ίδιο δεισιδαιμονικό σκελετό⁸².

Έθιμα που ξεκίνησαν από ανθρώπινες ευετηριακές επινοήσεις⁸³ και φόβους, που τα δημιούργησε η ανάγκη της σπιτικής αναμονής μπροστά στο μεγάλο φυσικό φαινόμενο της ηλιακής αλλαγής. Παρ' όλη την αλλαγή των συνθηκών και των ανθρώπινων σκέψεων από τα πρωτόγονα ή από τα παλιά παραδοσιακά χρόνια, η εθιμική συμπεριφορά παραμένει ίδια. Π.χ.: οι συμβολικές πράξεις για την αύξηση του φυσικού φωτός αντικαταστάθηκαν από τις φωταγωγήσεις των δέντρων.

Οι αφθονία των ευχών που δίνονται τις μέρες των εορτών του Δωδεκαημέρου στην Ελλάδα, ήταν και είναι μια μαγική περιχαράκωση για ό, τι ο άνθρωπος φοβάται και ποθεί. «*Καλά Χριστούγεννα*», ευχή με τη σκέψη στην υγεία και την χωρίς καμιά απουσία συγκέντρωσης των μελών του σπιτιού. «*Καλή Χρονιά*», ευχή με την ελπίδα για τον εκβιασμό της τύχης για την εξασφάλιση τουλάχιστον ενός χρόνου χαράς και σοδειάς και «*Χρόνια Πολλά*», ένα παραπάνω τόλμημα για την ποθητή μακροζωία.

Τα γεύματα είναι πλουσιοπάροχα όσο γίνεται, πάντα πιο πλούσια από τις άλλες μέρες και στον πιο φτωχό έχουν τη μαγική επιδίωξη της ευφορίας «όπως τρώμε σήμερα να τρώμε όλο τον χρόνο»⁸⁴. Παρατηρείται μια προσπάθεια των ανθρώπων να εκβιάσουν τη ζωή να μην αφήνει πεινασμένους φτάνοντας ως σήμερα οι κοινωνικές φροντίδες για τους φτωχούς, από εδώ και η εντονότερη φιλανθρωπική κίνηση που χαρακτηρίζει από παλιότερα τις γιορτές.

---

⁸² Λουκάτος (1979), σ.σ. 39-43.

⁸³ Σχετικά βλ. Κακούρη (1952).

⁸⁴ Μέγας (1979), σ. 59: «...η αφθονία των φαγητών προσιωνίζεται αφθονίαν αγαθών και δι' ολόκληρον τον χρόνον».

Μεγέθυνση λαϊκών εθίμων είναι οι ηλεκτροφωτισμοί στις πόλεις, τα φιλανθρωπικά λαχεία, οι βασιλόπιτες σε συλλόγους και σωματεία, τα πολυτελή δώρα και ο δέκατος τρίτος μισθός⁸⁵.

Χριστουγέννων

Την πλατειά απήχηση των χριστουγεννιάτικων εθίμων⁸⁶ στους χριστιανικούς πληθυσμούς την καθορίζουν τρεις μεγάλοι παράγοντες: *ο εποχικός, ο εκκλησιαστικός και ο οικονομικός*. Τα ελληνικά έθιμα έχουν χαρακτήρα έντονα θρησκευτικό μέσα στο πλαίσιο της κοινότητας των ανθρώπων και της οικογενειακής ζωής. Αναφέρεται ενδεικτικά: η ανταλλαγή δώρων, τα παιδικά κάλαντα, η θύμηση του πράσινου, της ελιάς, της καρυδιάς που στήνουν στα σπίτια και στην εστία τους («γωνιά») οι χωρικοί, κατά περιπτώσεις μάλιστα κρεμώντας φρούτα ή καρπούς στα κλαριά⁸⁷. Το χριστουγεννιάτικο δέντρο συμβολοποιούσε τη μαγική ομοιοπαθητική προσήλωση των ανθρώπων προς το αειθαλές δέντρο του δάσους, που στις ξερές ώρες του χειμώνα έδενε τις βλαστικές εποχές μεταξύ τους κι έδινε την ελπίδα (ή τη βεβαιότητα με μαγικό εκβιασμό) ότι όλα θα ξαναγεννηθούν⁸⁸. Σε πολλές φυλές και θρησκείες τα ολοπράσινα και αειθαλή δέντρα έχουν την έννοια του συμβόλου της αιωνιότητας της ζωής⁸⁹. Η σύνδεση των δέντρων με τη λατρεία και τα έθιμα της λαϊκής λατρείας είναι πανάρχαια και συναντάται σε όλες της θρησκείες. Στη Μινωική και Μικηναϊκή θρησκεία η παρουσία του ιερού δέντρου είναι σημαντική. Οι Μινωίτες και οι Μυκηναίοι πρόσφεραν σπονδές σε ιερούς κλάδους. Στη Φρυγία το σημερινό χριστουγεννιάτικο δέντρο (πεύκο ή έλατο) ήταν το επίκεντρο ορισμένων

⁸⁵ Λουκάτος (1979), σ.σ. 52-57.

⁸⁶ Σχετικά βλ. Καραπατάκης (1981). *Παλιά Χριστουγεννιάτικα Έθιμα και Έθιμα..*

⁸⁷ Λουκάτος (1979), σ. 63-64.

⁸⁸ Για περισσότερα βλ. Λουκάτος (1979), σ.σ. 76-84.

⁸⁹ Λουκάτος (1979), σ. 77-78: «*συμβολίζει την αναβλάστηση και την καινούρια ζωή ελπίδα και παρηγοριά μέσα στη νέκρωση του χειμώνα...*».

τελετουργιών οι οποίες συνδέονταν με τη λατρεία της θεάς Κυβέλης⁹⁰. Η θεά αντιπροσώπευε την μητέρα-Γη και το δέντρο συμβόλιζε την ετήσια βλάστησή της⁹¹. Η χρησιμοποίηση, γενικά, πράσινων φυτών τις μέρες του Δωδεκαημέρου, ιδιαίτερα την Πρωτοχρονιά δεν είναι στην Ευρώπη κάτι νεώτερο. Το έθιμο αυτό συνήθιζαν οι Ρωμαίοι στις Καλένδες, κρεμώντας από τις πόρτες και τα παράθυρα δάφνες, μυρτιές ή κλαδιά από άλλα δέντρα και θάμνους (όπως έκαναν και οι αρχαίοι έλληνες στις δικές τους γιορτές), έφτιαχναν στεφάνια από λουλούδια και τα κρεμούσαν ενώ έβαζαν μέσα στα κλαδιά φαναράκια. Το έθιμο το συνέχισαν και στα βυζαντινά χρόνια στολίζοντας στο χάραμα της Πρωτοχρονιάς τα σπίτια και μαγαζιά τους με δάφνες, με κλαδιά από ελιά και με στεφάνια.

Στα έθιμα των Χριστουγέννων ανήκει η σπιτική συγκέντρωση στο σπίτι (εστιακό έθιμο), το πάντρεμα της φωτιάς⁹² και η άσβηστη φωτιά όλο το Δωδεκαήμερο που είναι αρχαϊκός συμβολισμός της οικογενειακής ασφάλειας, αλληλεγγύης και θαλπωρής, στις δύσκολες ώρες του χειμώνα. Η σπονδή του κρασιού που γίνεται το ίδιο βράδυ της παραμονής των Χριστουγέννων πάνω από τη ζυμωτή κουλούρα, είναι ελληνική συνέχεια της αρχαίας λατρείας των θεών και των προγόνων. Πλήθος μικροσυνηθειών στους ελληνικούς τόπους, που ξεκινούν από θρησκευτικές δοξασίες (π.χ. τα μεσάνυχτα οι ουρανοί ανοίγουν) ή από σκέψεις μαγείας και μαντικής, με φυσιολατρικές εκδηλώσεις και γεωργική φροντίδα⁹³.

Τα χριστόψωμα αποτελούν το βασικό «άρτο» της γιορτής των Χριστουγέννων, που στηρίζει τη ζωή του νοικοκύρη και των σπιτικών του ακόμα και των ζώων και της σοδειάς. Το χριστόψωμο αποτελεί συνέχεια των ιερών ψωμιών που φτιάχονταν στην αρχαία Ελλάδα προς την Δήμητρα και τον Απόλλωνα. Ήταν

---

⁹⁰ www.halkidikinews.gr

⁹¹ Κ.Α.Λ.Μ.Ε. (2004), σ. 5.

⁹² Μέγας (1979), σ. 41.

⁹³ Λουκάτος (1979), σ. 65-66.

προσφορές με παραγωγική σκοπιμότητα και συντροφεύονταν συχνά κι από άλλους καρπούς της συγκομιδής. Μερικά από αυτά τα έλεγαν και «ευετηρίες»⁹⁴.

Τέλος η χοιροσφαγία αποτελεί έθιμο με καταγωγή από την αρχαία Ρώμη, όπου οι γεωργοί θυσίαζαν κατά τη διάρκεια των Σατουρναλίων χοίρο προς τον Κρόνο και την Δήμητρα με σκοπό την ευφορία της γης⁹⁵.

Πρωτοχρονιάς

Για την Πρωτοχρονιά μεγάλη σημασία έχουν ο φόβος για το άγνωστο (συνοδευόμενος κάποτε και από δεισιδαιμονίες) καθώς και οι επιδιώξεις για το καλό και την ευτυχία των ανθρώπων όλον το χρόνο⁹⁶. Όλες οι προλήψεις έχουν τοποθετηθεί στον ερχομό του καινούργιου χρόνου⁹⁷. Έτσι τα έθιμα και οι δοξασίες από το πρωί της παραμονής ως το βράδυ αργά της πρώτης αυτής ημέρας του χρόνου κινούνται ανάμεσα σε φοβισμένες προλήψεις και σε χαρούμενες μαγικές ομοιοπαθητικές ενέργειες⁹⁸ που στοχεύουν στην ευετηρία⁹⁹.

Στην αρχή κάθε νέας περιόδου κύριο μέλημα είναι η ομαλή μετάβαση από το γνώριμο στο άγνωστο. Η έλευση του νέου έτους χαρακτηρίζεται από τελετές, καθώς και από ήθη και έθιμα της λαϊκής λατρείας, στα οποία συνδυάζονται τα χριστιανικά δρώμενα και οι προχριστιανικές τελετουργίες¹⁰⁰.

Στην Ελλάδα την ημέρα αυτή συναντώνται τα κάλαντα, οι προσφορές στους νεκρούς, το φίλευμα ή το τάισμα της βρύσης, το ποδαρικό, η σπιτική βασιλόπιτα που ετοιμάζεται είτε ως ψωμί «μεγάλαρτο» στην αγροτική παράδοση είτε ως ζυμωτό

⁹⁴ Λουκάτος (1979), σ.σ. 69-70.

Μέγας (2004), σ.σ. 49-52.

⁹⁵ Βλ. υποσημ. 17, σ. 12.

⁹⁶ Λουκάτος (1979), σ. 109.

⁹⁷ Κ.Α.Λ.Μ.Ε. (2004), σ. 6.

⁹⁸ Λουκάτος (1979), σ. 109.

⁹⁹ Κ.Α.Λ.Μ.Ε. (2004), σ. 6.

¹⁰⁰ Μάργαρη (2007).

γλύκισμα στην αστική παράδοση (και στις δύο περιπτώσεις έχει τη σημασία του θρεπτικού και στερεωτικού άρτου με κάποια σκέψη προσφοράς και στους νεκρούς)¹⁰¹. Η βασιλόπιτα αποτελεί εξέλιξη του αρχαίου ελληνικού εθίμου του *εορταστικού άρτου*, τον οποίο οι αρχαίοι Έλληνες πρόσφεραν στους θεούς σε μεγάλες αγροτικές γιορτές, όπως τα Θαλύσια και τα Θεσμοφόρια¹⁰².

Στα Θαλύσια, γιορτή του θερισμού, αφιερωμένη (μάλλον) στη Δήμητρα έφτιαχναν από το νέο σιτάρι ένα νέο καρβέλι, τον «θαλύσιον άρτον» και στα Θαργήλια, γιορτή του Απόλλωνα, έψηναν επίσης τον «θάργηλο» άρτο ή την «ευετηρία». Στα Θεσμοφόρια πρόσφεραν στην Δήμητρα μεγάλους άρτους. Η βασιλόπιτα αποτελεί συνδυασμό του «εορταστικού άρτου» και του «μελιπήκτου»¹⁰³ των αρχαίων προσφορών, τόσο προς τους θεούς όσο και προς τους νεκρούς ή τους κακούς δαίμονες, για την εξασφάλιση της ευετηρίας¹⁰⁴.

Όλα αυτά γίνονταν για να ευχαριστήσουν τους θεούς και να εξασφαλίσουν με μαγικολατρευτικό τρόπο την υγεία, τη δύναμη και την ευετηρία. Επίσης το αμίλητο νερό, η περιποίηση των ζώων¹⁰⁵, τα ιδιαίτερα φαγητά, το μάντεμα της τύχης¹⁰⁶, πρωτοαντικρύσματα και πρωτακούσματα είναι προλήψεις με κυριότερους

---

¹⁰¹ Λουκάτος (1979), σ. 110.

¹⁰² Ο.π., σ. 124.

¹⁰³ Στην αρχαιότητα υπήρχε επίσης η συνήθεια των «μελιχίων προσφορών» στους δαίμονες και στους θεούς του Άδου, από μέλι κυρίως και αγροτικά ηδύσματα, ή «μελιτούτα» ή «μελιτούς» για τον ιερό όφι της Ακροπόλεως, άλλοι πλακούντες και μελίπηκτα για τους νεκρούς, που τα πήγαιναν στους τάφους ή τα χρησιμοποιούσαν στα νεκρόδειπνα, μαζί με καρπούς. Η συνήθεια αυτή συνεχίζεται στα μνημόσυνα των αγίων και των νεκρών με τα μελωμένα ή ζαχαρόμικτα κόλλυβα, συνεχίζεται ακόμη και στην προσφορά του λατρευτικού άρτου που η επιφάνεια του αλείφεται με μέλι ή ζάχαρη. Τέτοια είναι τα μελομακάρονα της Πρωτοχρονιάς. Γενικά η προσφορά ηδυσμάτων, από τη ζωολατρεία και τη νεκρολατρεία, κι από την καθαρή λατρεία των θεών ως τους γάμους και τις σύγχρονες εθιμικές επισκέψεις, έχει σκοπό την εξευμένιση του δαίμονος, την ομοιοπαθητική πορεία προς το ηδύ, αλλά και τον εκβιασμό ή την μετάπειση της Τύχης να είναι γλυκιά και ευχάριστη (Βλ. Λουκάτος 1979, σ. 125).

¹⁰⁴ Λουκάτος (1979), σ. 125.

¹⁰⁵ Ο.π., σ. 111: «Στις αγροτικές κοινωνίες, το βράδυ της παραμονής ταΐζουν πιο φροντισμένα τα ζώα τους (στο στάβλο και στο μαντρί), γιατί πιστεύουν πως θα περάσει τη νύχτα ο Αι- Βασίλης να τα ρωτήσει. Πρόκειται για συγκινητική ζωόφιλη φροντίδα, που οφείλεται στη γενικότερη μαγική προσπάθεια για την ανταποδοτική ικανοποίηση όλων των όντων επί της γης».

Προέκταση της φροντίδας αυτής σχετίζεται με τις σύγχρονες φιλανθρωπίες και διάθεση φροντίδας για τους φτωχούς, αρρώστους, με δώρα για τα ορφανά κτλπ.

¹⁰⁶ Σχετικά με την σημασία της τύχης την Πρωτοχρονιά βλ. Λουκάτος (1979), σ.σ. 113-118.

συμβολισμούς τον φυτικό και τον αναβλαστικό. Ο στολισμός του σπιτιού με κλαριά και πρασινάδες, το «ποδαρικό», η ρίψη ροδιού και το σκόρπισμα στις κάμαρες (για να πληθύνουν τα αγαθά)¹⁰⁷, η φροντίδα να υπάρχουν την ημέρα αυτή στην οικία πολλά φρούτα (πορτοκάλια, μήλα, ξηροί καρποί), όλα αυτά αποτελούν σύμβολα της επιθυμητής παγκαρπίας¹⁰⁸.

Σε πολλά δε μέρη διατηρείται ανέπαφη η παράδοση του καρναβαλιού και των μεταμφιέσεων του Δωδεκαημέρου (τα λουγκατσάρια ή ρογκατζάρια, οι μωμώ[γ]εροι¹⁰⁹, τα μπουρμπουσάρια κ.α.)¹¹⁰. Οι μεταμφιεσμένοι μέσω της μεταμφίεσης επιδιώκουν να εξευμενίσουν τις κακές δυνάμεις του χειμώνα και του σκοταδιού, καθώς και τις ψυχές των νεκρών οι οποίες, σύμφωνα με τη λαϊκή πίστη η οποία βασίζεται στις αντιλήψεις του λαού, έχουν την αφετηρία τους στους αρχέγονους φόβους του ανθρώπου για την μεγαλοσύνη και την παντοδυναμία του φυσικού κόσμου που τον περιβάλλει¹¹¹, επιστρέφουν κατά καιρούς ανάμεσα στους ζωντανούς, ενοχλώντας τους (καλικάντζαροι)¹¹². Οι μεταμφιέσεις του Δωδεκαημέρου είναι εκδηλώσεις οι οποίες συνάπτονται με τις ρωμαϊκές εορτές που εντοπίζονται στις χειμερινές τροπές του ήλιου (Saturnalia - Yrugalia - Dies natalis invicti Solis - Calendae - Vota publica - Larentalia) και αντιστοιχούν στα χειμερινά Διονύσια (τελούνταν μεταξύ 15ης Δεκεμβρίου και 15ης Ιανουαρίου). Στα κατ' Αγρούς Διονύσια ο σχετικός θίασος περιερχόταν τους συνοικισμούς και οι κωμαστές

¹⁰⁷ Στην αρχαιότητα το ρόδι συμβόλιζε τη ζωή-γονιμότητα και την αφθονία-ευκαρπία. Η ροδιά είναι ίσως το μόνο φυλλοβόλο που χάρη στον καρπό του, συγκαταλέγεται στα «μαγικά» φυτά σχεδόν όλου του κόσμου... Ο μαγικός καρπός του ροδιού αντικατοπτρίζει τις παγανιστικές δοξασίες της Πρωτοχρονιάς που στοχεύουν στην ευγονία (Βλ. Μάργαρη 2007).

Μέγας (1979), σ. 71: «Θράνσις ροδιού προς εξασφάλισιν της καλοχρονιάς».

¹⁰⁸ Λουκάτος (1979), σ.σ. 111-112.

¹⁰⁹ Από το "μίμος" ή "μόμος" και το "γέρος" - ονομασία που οφείλεται στη μεταμφίεση και τις μιμητικές κινήσεις όσων λαμβάνουν μέρος στο έθιμο. Οι ήρωες των "μίμων", όπως η Ακκώ, η Αλφειτώ, η Μορμώ ή Μορμολύκη ήταν εξάλλου σπουδαία μυθικά φόβητρα για τον αρχαίο κόσμο (βλ. Πολίτης Ν. 1994, σ. 343).

¹¹⁰ ΚΑΛΜΕ (2004), σ. 13.

¹¹¹ Πολυμέρου-Καμηλάκη (2007), σ. 32.

¹¹² Μέγας (2004), σ.σ. 59, 88.

Παπαθανάση-Μουσιοπούλου (1979), σ. 40.

Θρακιώτη (1991), σ. 223.

περιέπαιζαν τους πάντες, όπως ακριβώς σήμερα οι μεταμφιεσμένοι. Όλες αυτές οι τελετές έχουν πανάρχαια καταγωγή και χαρακτήρα ευετηρικό, είναι δηλαδή εορτές με κύριο σκοπό την καλοχρονιά¹¹³.

Η επιβίωση των ελληνικών καλικαντζάρων έως σήμερα είναι συμβολική ή χιουμοριστική¹¹⁴. Για τη (δαισιδαιμονική) προέλευση των Καλικαντζάρων στην Ελλάδα, έχουν διατυπωθεί διάφορες θεωρίες, από τις οποίες οι δύο αξιοπρόσεχτες είναι α) η καλικάντζαροι έμειναν στη μνήμη του λαού από τις μεταμφιέσεις των βυζαντινών χρόνων που τις μέρες εκείνες ήταν ελεύθεροι να ενοχλούν τους πολίτες και β) ότι οι καλικάντζαροι συμβολίζουν τους νεκρούς δαίμονες, τους αρχαίους Κήρες ή Νεκυδαίμονες που την συγκεκριμένη περίοδο του χειμώνα των τροπών του ηλίου ανέβαιναν, σύμφωνα με τις ελληνικές δοξασίες, στη γη¹¹⁵. Τα στοιχεία της δεύτερης θεωρίας θέλουν την καταγωγή των καλικαντζάρων από τον κάτω κόσμο όπου βρίσκονται όλο τον υπόλοιπο χρόνο, εκτός από τις μέρες του Δωδεκαημέρου όπου οι ψυχές των νεκρών ανεβαίνουν και παίρνουν την μορφή των καλικαντζάρων *«δηλαδή μαλλιαροί σαν αράπηδες, κάνουν θόρυβο, περιπλανόμενοι, πηδούν, χορεύουν και ενοχλούν χωρίς όμως να κακοποιούν τους ανθρώπους»*. Το ότι μιάνουν τις τροφές είναι στοιχείο που καθιστά πιθανό τον συσχετισμό των καλικαντζάρων με τους νεκρούς, οι οποίοι κατά την λαϊκή πίστη σε ορισμένη εποχή επιστρέφουν για λίγο

---

¹¹³ Μέγας (1979), σ.σ. 43-44.

Nilsson (1953).

Κακούρη (1952).

Κακούρη (1963), σ. 138.

Γκισδαβίδης (1973).

Κυριακίδου (1975), σ.σ. 204-213.

Κακριδής (1989).

Από τα πιο διαδεδομένα έθιμα, σχετικό με τα κάλαντα, σε πολλές περιοχές της Ελλάδας, είναι οι μεταμφιέσεις, κατάλοιπα αρχαίων διονυσιακών μεταμφιέσεων αλλά και ρωμαϊκών εορτών όπως των Καλάνδων ή των Σατουρναλίων. Βλ. Πολίτης Ν. (1994), σ. 339.

¹¹⁴ ΚΑΛΜΕ (2004), σ. 5.

¹¹⁵ Λουκάτος (1979), σ. 18 (βλ. υποσημ. 1).

Σχετικά βλ. Κουκουλές (1947).

χρόνο μεταξύ των ζωντανών¹¹⁶. Ίδια δαιμόνια με αυτά του Δωδεκαημέρου στη αρχαιότητα ήταν οι «κήρες». Οι κήρες όπως πίστευαν οι αρχαίοι Αθηναίοι ήταν ψυχές στον Άδη οι οποίες κατά την εορτή των Ανθεστηρίων ο Άδης ήταν ανοιχτός και οι ψυχές επανέρχονταν στον κόσμο, ενοχλούσαν τους ανθρώπους και μίαιναν τις τροφές. Το κύριο μέσο για να κρατηθούν οι καλικάντζαροι μακριά από την κατοικία και τους ανθρώπους είναι οι φωτιά, η οποία στην κοινή αντίληψη έχει αποτρεπτική δύναμη για τους δαιμόνους (καλικάντζαρους). Ο φόβος αυτός δημιούργησε πληθώρα άλλων εθίμων όπως το χριστόξυλο, το πάντρεμα της φωτιάς¹¹⁷ (βλ. παραπάνω έθιμα Χριστουγέννων).

Το έθιμο των δώρων μεταφέρθηκε στον εορτασμό της Πρωτοχρονιάς, κατάγεται από τη ρωμαϊκή περίοδο (όπου οι ρωμαίοι αντάλλαξαν δώρα μεταξύ τους την ημέρα του χειμερινού ηλιοστασίου, ημέρα γέννησης του Θεού Ήλιου)¹¹⁸ και στοχεύει στην επιδίωξη αμοιβαίου μαγικού πλουτισμού. Τεχνικό και πολιτιστικό αποτέλεσμα του είναι η μεγάλη βιομηχανική παραγωγή δώρων κι η άμιλλα των μεγάλων μαγαζιών για εξοπλισμό και διαφήμιση¹¹⁹.

Θ ε ο φ α ν ε ί ω ν

Το νερό υπήρξε, ήδη από την αυγή της ανθρώπινης παρουσίας στη γη, πρωταρχικό βασικό στοιχείο για την ύπαρξη, την ζωή και την υγεία του ανθρώπου. Γι' αυτό επόμενο είναι να ευλογείται και να αγιάζεται συμβολικά, στις πηγές, τα ποτάμια, τις λίμνες και τα πηγάδια, σε κάθε κρίσιμη και οριακή στιγμή του παραδοσιακού εορτολογίου, σε κάθε οριακή φάση της οργανωμένης κοινωνικής

---

¹¹⁶ Μέγας (1979), σ. 38.

Περισσότερα για τους καλικάντζαρους βλ. Μολίνος (1996) και Ρωμαίου (1995), σ.σ. 264-296.

¹¹⁷ Μέγας (1979), σ.σ. 37-40.

¹¹⁸ Βλ. σ. 12.

¹¹⁹ Λουκάτος (1979), σ. 110.

ζωής. Η γονιμική αυτή χρήση του νερού, εισάγει και την ουσία όλων αυτών των εθίμων, στην ρίζα των οποίων βρίσκεται η πάγια ανθρώπινη επιθυμία για υγεία, καλοχρονιά, ευετηρία και καλή παραγωγή¹²⁰.

Τα Θεοφάνεια αποτελούν γιορτή δεμένη με το ζωογόνο υγρό στοιχείο, που αγιάζεται με τους αγιασμούς της παραμονής και της κυριώνυμης μέρας (5-6 Ιανουαρίου). Μέσω του νερού, και μάλιστα του αγιασμένου νερού, πραγματώνεται και υλοποιείται η έννοια του καθαρισμού και της απαλλαγής από τα «κακοποιά δαιμόνια» (καλικάντζαροι)¹²¹, η οποία και επικρατεί στα έθιμα των Φώτων, π.χ. οι λαϊκοί άνθρωποι συνήθιζαν να πλένουν τελετουργικά κατά τα Φώτα, τα γεωργικά εργαλεία και τις εικόνες από τα εικονοστάσια των σπιτιών τους. Συνέχιζαν με τον τρόπο αυτό τα αρχαία αθηναϊκά «πλυντήρια», κατά τα οποία οι Αθηναίοι έπλεναν τελετουργικά το άγαλμα της Αθηνάς στα νερά του Φαλήρου¹²².

Η έννοια του καθαρισμού και της απαλλαγής από την επήρεια των δαιμόνων του Δωδεκαημέρου έχουν πολλές συνήθειες κατά την διάρκειά του, όπως είναι για παράδειγμα το συνεχές άναμα της φωτιάς στο τζάκι, η δημιουργία σταυρού στο ανώφλι του σπιτιού με τα κεριά των Φώτων¹²³ και κυρίως, ο ραντισμός που γίνεται με το «καινούργιο» νερό, το αγιασμένο νερό, στα σπίτια, στις αποθήκες, στα ζώα και τα κτήματα¹²⁴. Στην Θράκη την ημέρα των Φώτων βρέχουν ένα νέο ανδρόγυνο για το καλό της χρονιάς. Είναι προφανής ο γονιμικός και ευετηρικός χαρακτήρας αυτής της εθιμικής πράξης¹²⁵. Άξιο αναφοράς είναι το έθιμο της κατ' επίφασιν παρωδίας σε βάρος του ιερέα που αγιάζει. Η βαθύτερη έννοια που περιέχεται στο έθιμο αυτό είναι ο σκοπός της εξασφάλισης της υγείας και ευφορίας των καρπών μέσα από το λούσιμο

---

¹²⁰ Βαρβούνης (2006).

¹²¹ Τα Φώτα όλα αυτά τα «πονηρά» πνεύματα (καλικάντζαροι) φεύγουν με τον αγιασμό των υδάτων. Βλ. Πολυμέρου-Καμηλάκη (2007), σ. 32.

¹²² Μέγας Γ. (1979), σ.σ. 79-80.

¹²³ Ο.π., σ. 76.

¹²⁴ Ο.π., σ. 80.

¹²⁵ Πολυμέρου-Καμηλάκη (2007), σ. 32.

του ιερέα από τους χωρικούς που γινόταν σε χωριό της Βόρειας Θράκης (Σιναπλί). Το έθιμο αποτελεί κατάλοιπο της εορτής των Σατουρναλίων¹²⁶. Τέλος είναι χαρακτηριστικά τα έθιμα που σχετίζονται με μεταμφιέσεις¹²⁷.

Όλα τα προαναφερθέντα έθιμα παραπέμπουν σε εποχή κατά την οποία ο άνθρωπος βρισκόταν σε αγαστή συνεργασία και συνύπαρξη με την φύση και το φυσικό περιβάλλον, εκδηλώνοντας έμπρακτο και απόλυτο σεβασμό προς αυτό. Η λαογραφική αυτή οικολογία έκανε τους παραδοσιακούς ανθρώπους να βιώνουν την σχέση τους με την φύση μέσα από μία σειρά τελετουργικών εθίμων γονιμότητας, όπως αυτά που αναφέρθηκαν παραπάνω.

Το Δωδεκάημερο με τις τρεις μεγάλες γιορτές του (Χριστούγεννα, Πρωτοχρονιά, Θεοφάνεια) είναι μία οριακή και σημαδιακή μαζί, περίοδος. Μετά την σπορά του φθινοπώρου, και στο κατώφλι της άνοιξης και της καρποφορίας, ο λαϊκός άνθρωπος αισθάνεται την ανάγκη να επαναπροσδιορίσει τις σχέσεις του και τις ισορροπίες του με το φυσικό και το υπερφυσικό. Τα Δωδεκαμερίτικα έθιμα αποτελούν στην μεγάλη τους πλειοψηφία, πραγμάτωση των στόχων αυτών.

Σήμερα, ο άνθρωπος αντιστρατεύεται το φυσικό περιβάλλον και τα περισσότερα έθιμα έχουν αποβεί τυπικές μορφές, ισχνές αναμνήσεις ενός αγροτοκτηνοτροφικού κόσμου στο αστικό περιβάλλον, στον αστικό τρόπο ζωής και δράσης. Στο πλαίσιο αυτό τα σχετικά έθιμα του ελληνικού Δωδεκαημέρου περιορίστηκαν και τυποποιήθηκαν, δεν εξαφανίστηκαν όμως. Συνεχίζουν να υπάρχουν, θυμίζοντας τρόπους και ήθη ζωής των προγόνων μας¹²⁸.

---

¹²⁶ Για αναλυτική περιγραφή του εθίμου βλ. Μέγας (1979), σ.σ. 82-83.

¹²⁷ Μέγας (1979), σ. 78.

Παπαθανάση-Μουσιοπούλου (1979), σ. 40.

Θρακιώτη (1991), σ. 223.

Βαρβούνης (2003), σ. 222.

¹²⁸ Πολυμέρου-Καμηλάκη (2007), σ. 32.

Γ΄ ΜΕΡΟΣ

ΑΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΓΕΡΜΟΥ ΚΑΛΑΝΤΑ, ΚΑΛΗΜΕΡΑ

Στην ελληνική παράδοση οι μουσικές εκδηλώσεις και τα δρώμενα των ημερών του Δωδεκαημέρου αποτελούν μια ξεχωριστή ομάδα τραγουδιών που ονομάζονται «Άσματα του Αγερμού» ή αγυρτικά τραγούδια, επειδή έχουν ως σκοπό την είσπραξη χρημάτων (από τη λέξη «αγερμός», που σημαίνει χρηματικός έρανος και πιο συγκεκριμένα συλλογή κερμάτων).

Ο Ιωάννης Τζέτζης, βυζαντινός γραμματικός και ποιητής του 12^{ου} αιώνα μ.Χ., στις *Χιλιάδες* του¹²⁹ μας πληροφορεί: «Τα άσματα του αγερμού έχουν τις ρίζες τους και πέρα από τη βυζαντινή εποχή ακόμη, στην αρχαιότητα». Και οι αγύρται ή ‘μνηαγύρται’, όπως λέγονταν στο Βυζάντιο, ήταν κυρίως παιδιά, που γύριζαν στα σπίτια και στους δρόμους ψάλλοντας την Ειρεσιώνη, τα Κορωνίσματα και τα Χελιδονίσματα¹³⁰.

Στους αρχαίους χρόνους, στην Ελλάδα τα παιδιά συνήθιζαν σε ορισμένες εορτές να περιφέρουν στα σπίτια ένα κλαδί ελιάς ή δάφνης, το οποίο ονόμαζαν **Ειρεσιώνη** (από τις γιρλάντες του μαλλιού, που στην αρχαία γλώσσα λεγόταν ‘είρος’ και αργότερα έγινε έριον και μαλλί) ή ‘Κορυθάλη’. Στόλιζαν το κλαδί με ‘τολύπες’ (δηλαδή τούφες από μάλλινα λευκά ή κόκκινα νήματα, σύμβολα υγείας και ομορφιάς) και τους πρωτοεμφανιζόμενους φθινοπωρινούς καρπούς (εκτός από αχλάδι και μήλο), κυρίως αυτούς που είχαν σκληρό κέλυφος όπως κάστανα, καρύδια, αμύγδαλα, φουντούκια κ.α., και κρεμούσαν πάνω του δοχεία για κρασί, λάδι και μέλι.

¹²⁹ Π΄, σ. 475, στιχ. 243 και εξής (βλ. Κ.Α.Λ.Μ.Ε., 2004, σ. 8.).

¹³⁰ Κ.Α.Λ.Μ.Ε. (2004), σ. 8.

Με την Ειρεσιώνη στο χέρι, που αποτελούσε σύμβολο της ζωής που ξαναγεννιέται, περνούσαν από τα σπίτια και τραγουδούσαν επαινετικά άσματα ζητώντας στο τέλος, όπως και σήμερα, το φιλοδώρημά τους. Όταν γύριζαν όλα τα σπίτια και τελείωνε η γιορτή, άφηναν την Ειρεσιώνη έξω από τον ναό και εκεί παρέμενε, ώσπου να ξεραθεί και να αντικατασταθεί από άλλη, την άνοιξη ή το φθινόπωρο.

Η Ειρεσιώνη θεωρούταν από τους αρχαίους Έλληνες έθιμο και σύμβολο ευφορίας και γονιμότητας της γης. Γιορταζόταν δύο φορές τον χρόνο (μία φορά την άνοιξη, που παρακαλούσαν τους θεούς να προστατέψουν τα σπαρτά από τις καταστροφές και μία φορά το φθινόπωρο, για να τους ευχαριστήσουν για την συγκομιδή των καρπών) και αφιερωνόταν στον Απόλλωνα, στην Αθηνά και στις Ωρες.

Την κρεμούσαν στις στήλες των ναών κατά την εορτή των Πυανειών, που τελούταν κατά την έβδομη του Πυανειώνος μηνός (περίοδος Οκτωβρίου-Νοεμβρίου), για να ευχαριστήσουν τους θεούς αυτούς για την ‘ευνοηθείσα γονιμότητα’ και για να παρακαλέσουν για παρόμοια ευφορία στο προσεχές έτος. Ιδιαίτερα στην Αθήνα έκοβαν την Ειρεσιώνη (κλάδος ελαιάς προς τιμήν της Αθηνάς στην Ακρόπολη) από τον ιερό ελαιώνα της Αθηνάς στην Ακαδημία κατά τα Παναθήναια, και κατόπιν την ανέβαζαν πανηγυρικά στην Ακρόπολη, ενώ συγχρόνως έψαλλαν και άσματα, ανάλογα προς τα σημερινά κάλαντα. Ανήμερα, ‘αμφιθαλείς παίδες’ (παιδιά των οποίων ζούσαν και οι δύο γονείς) περιφέρονταν στην πόλη τραγουδώντας και κατόπιν κρεμούσαν την Ειρεσιώνη στο άνω μέρος της πόρτας του σπιτιού τους, όπου την διατηρούσαν μέχρι την ίδια μέρα του επομένου έτους, οπότε και τοποθετούσαν στη θέση της τη ‘Νέα Ειρεσιώνη’. Τη δε παλιά, αφού την

κατέβαζαν, την έκαιγαν¹³¹. Την ίδια συνήθεια παρατηρούμε και κατά την εορτή των ‘Θαργηλίων’ κατά το μήνα Θαργηλιώνα (περίοδος Μαΐου-Ιουνίου)¹³².

Με τον καιρό, η Ειρεσιώνη έδωσε το όνομά της σε κάθε τραγούδι που είχε χαρακτήρα επαινετικό και ευχετικό, και τραγουδιόταν σε κάθε γιορτή. Με το όνομα *Ειρεσιώνη* σώζεται και ένα ‘ποιητικό παίγνιο’ που αποδίδεται στον Όμηρο. Το έψαλλαν φτωχά παιδιά Σαμίων για τον ερχομό της άνοιξης στη γιορτή του Απόλλωνα πηγαίνοντας από σπίτι σε σπίτι πλουσίων και ζητώντας δώρα¹³³. Παρόμοια τραγούδια είναι τα *Χελιδονίσματα*¹³⁴.

Τα *χελιδονίσματα* είναι κάλαντα¹³⁵ που έψαλλαν παιδιά στην αρχαία Ελλάδα. Λάμβαναν χώρα στην αρχή της άνοιξης. Ψάλλονταν την 1^η Μαρτίου (Πρωτοχρονιά)¹³⁶ και συνδεόταν με την αγροτική ζωή προαναγγέλλοντας την άνοιξη. Οι χελιδονιστές πηγαίνοντας από σπίτι σε σπίτι με ένα ξύλινο χελιδόνη στολισμένο έδιναν στη νοικοκυρά φύλλα κισσού¹³⁷ ζητώντας χαρίσματα¹³⁸ (όπως τρόφιμα: π.χ.

---

¹³¹ Το έθιμο αυτό θυμίζει τα ανάλογα σε μας έθιμα της Πρωτοχρονιάς και της Πρωτομαγιάς: την Πρωτοχρονιά κρεμάμε ένα βολβό με πράσινα φαρδιά φύλλα στην πόρτα ή την Πρωτομαγιά ένα λουλουδένιο στεφάνι, τα οποία παραμένουν ένα χρόνο εκεί κρεμασμένα και τα καίμε την επόμενη χρονιά (Κ.Α.Λ.Μ.Ε. 2004, σ. 9).

¹³² Αρχαιοελληνικές εορτές, κατά τις οποίες γίνονταν προσφορές στον Ήλιο και τις Ωρες: τα Πυανέμια προς τιμήν του Απόλλωνα, το μήνα Πυανεμώνα = 15 Δεκεμβρίου-15 Ιανουαρίου, ενώ τα Θαργήλια, αφιερωμένα στον Απόλλωνα και την Αρτέμιδα, το μήνα Θαργηλιώνα = 15 Μαΐου -15 Ιουνίου (βλ. www.musicheaven.gr).

¹³³ ΚΑΛΜΕ (2004), σ. 9.

¹³⁴ www.livepedia.gr

¹³⁵ Ανοιξιάτικο τραγούδι του «αγερμού» Βλ. Baud-Bovy (2005), σ. 11.

¹³⁶ Βλ. σ. 21.

¹³⁷ Λουκάτος (1980), σ. 26.

Μέγας (1979), σ. 136: «ο βαθυπράσινος *κισσός* είναι σύμβολον της αιθαλούς βλαστήσεως και θεωρείται ως μέσον πρόσφορον εις το να μεταδώση την θαλερότητα και γονιμότητα εις τας όρνιθας και τα άλλα ζώα».

¹³⁸ Μέγας (1979), σ. 136.

Στις παραδοσιακές κοινότητες οι νοικοκυρές έδιναν στα παιδιά λάδι, κρασί, αλεύρι, σιτάρι, αυγά και σε λίγες περιπτώσεις χρήματα (βλ. www.irakleia.com).

Αξίζει να σημειωθεί πως οι αρχαίοι χελιδονιστές (όπως και οι νεότεροι), απαιτούσαν πλούσια την αμοιβή τους για τον κόπο τους, απειλώντας πως αν δεν αμείβονταν ανάλογα, θα ξήλωναν τα πορτοπαράθυρα του σπιτιού και θα έκλεβαν τη νοικοκυρά.

Μέγας (1979), σ. 137: «την περίπτωση που δεν θα τους εδίδετο δώρον τι, την σκόπτουν και την απειλούν».

αυγά¹³⁹ κ.α.). Σε πολλά άσματα απευθύνονται προς τους οικοδεσπότες ευχές και πολυχρονισμοί¹⁴⁰. Ως τραγούδι που εντάσσεται στον εθιμικό κύκλο της πρώτης ημέρας του χρόνου συνδέεται με πολλά δρώμενα μαντικού, μαγικού και λατρευτικού περιεχομένου¹⁴¹ αποκτώντας αναγγελτικό και μαγικο-ευετηρικό χαρακτήρα.

Στα πρώτα βυζαντινά χρόνια, το 'ελληνικό' έθιμο της χελιδόνας θεωρήθηκε ειδωλολατρικό και απαγορεύτηκε από την εκκλησία. Ωστόσο, τα παιδιά συνέχιζαν να τραγουδούν τον ερχομό της άνοιξης, και έτσι το έθιμο διατηρήθηκε όπως ακριβώς και στην αρχαιότητα¹⁴². Το έθιμο αυτό επιβιώνει μέχρι σήμερα σε πολλά μέρη της Ελλάδας όπως Ήπειρο, Μακεδονία, Θράκη και Δωδεκάνησα¹⁴³. Τα παιδιά τραγουδάνε τα χελιδονίσματα την 1^η ή την 21^η Μαρτίου, ημέρα της εαρινής ισημερίας¹⁴⁴. Πρόκειται για έθιμο, το οποίο κατάγεται από την αρχαιότητα, όπως αποδεικνύεται από το χελιδόνισμα (άσμα της χελιδόνας) το οποίο παραδίδει ο Αθήναιος περί το 200 μ.Χ.¹⁴⁵ αλλά ανάγεται σε πολύ παλαιότερα χρόνια¹⁴⁶.

Τραγουδιόταν στην αρχή της άνοιξης από παιδιά στη Ρόδο, τα οποία περιέφεραν μία χελιδόνα ζητώντας αμοιβή¹⁴⁷ «*Ηλθ' ήλθε χελιδών, καλός ώρας άγουσα, καλούς ενιαυτούς, επι γαστέρι λευκά, επι νότα μέλαινα...*»¹⁴⁸ (δηλ. Ήρθε, ήρθε το χελιδόνι, που φέρνει καλές ώρες, και καλά χρόνια, είναι λευκό στην κοιλιά, και

---

¹³⁹ Λουκάτος (1980), σ. 27.

Λάζος (2005), σ. 27.

www.greekreligion.gr

¹⁴⁰ Βλ. Παράρτημα σ. 86.

¹⁴¹ www.agrotravel.gr (χελιδονίσματα).

www.serrestourism.gr

¹⁴² www.30dim-athin.att.sch.gr

¹⁴³ www.irakleia.com

Λουκάτος (1980), σ.27.

¹⁴⁴ www.irakleia.com

Για περισσότερα που αφορούν την επιβίωση του πανάρχαιου εθίμου των χελιδονισμάτων σήμερα βλ στο Παράρτημα, σ.σ. 82-83.

¹⁴⁵ www.irakleia.com

Βλ. Παράρτημα, σ. 84.

¹⁴⁶ Μέγας (1979), σ. 137: «*Το έθιμον έχει επίζησει εκ της αρχαιότητας. Ως λέγει ο M. Nilsson, τας ρίζας του έχει εις θρησκευτικές ή μαγικές δοξασίας. Αλλ' οποσδήποτε έδειξεν αντοχήν μεγαλύτεραν από τας υψηλάς θρησκευτικές ιδέας*».

¹⁴⁷ Μέγας (1979), σ. 136.

¹⁴⁸ Για συνέχεια, βλ. Παράρτημα, σ. 84.

μαύρο στη ράχη)¹⁴⁹. Επίσης τους αρχαίους στίχους: «Παλάθαν συ προκύκλει, εκ πίονος οίκου, οίνου τε δέπαστρον, τυρού τε κάνιστρον» (δηλ. Φέρε σύκα αρμαθιασμένα, απ' το πλούσιο σπίτι σου, ένα κύπελο κρασί και καλάθι με τυρί), που τραγουδούσαν οι αρχαίοι Ροδίτες, τραγουδάνε και σήμερα στη Ρόδο: «το κρασί μεσ' στο ποτήρι και τα σύκα στο μαντήλι και τα' αυγά μεσ' στο καλάθι»¹⁵⁰. Είναι ολοφάνερη η σχέση των στίχων αυτών με τα αρχαία τραγούδια της Ειρεσιώνης. Σε πολλά άλλα άσματα των ημερών αυτών απευθύνονται χαιρετισμοί προς το έαρ και απαγγέλλονται επωδές για να διώξουν τον χειμώνα¹⁵¹ «*Ιδε το έαρ το γλυκό πάλιν επανατέλλει, φερον υγείαν και χαράν και την ευημερίαν*»¹⁵². Είναι, συνεπώς, εμφανής η σχέση των τραγουδιών αυτών με γιορτές και παρόμοιες συνήθειες από την λατρεία των αρχαίων Ελλήνων¹⁵³.

Στα τραγούδια αυτά που εξακολουθούν και σήμερα να λέγονται με το δικό τους τρόπο και περιεχόμενο, ο λαός της υπαίθρου προσέθεσε το **Καλημέρι** και τα **Κάλαντα**¹⁵⁴.

Κ α λ η μ έ ρ ι

Το **Καλημέρι** –αφιερωμένο στην ‘Καλή ημέρα’- είναι ο χαιρετισμός της ημέρας, το χαρμόσυνο άγγελμα μιας ημέρας ξεχωριστής μέσα στο χρόνο. Λέγεται ορισμένες ημέρες το χρόνο, σε τακτές εορτές, που δεν έχουν πάντοτε αποκλειστικώς θρησκευτικό χαρακτήρα. Βασικό θέμα του είναι το εκάστοτε εορταζόμενο γεγονός

---

¹⁴⁹ Μέγας (1979), σ. 136.

Για συνέχεια βλ. Παράρτημα σ.σ. 84-85.

¹⁵⁰ Baud-Bovy (2005), σ. 11.

¹⁵¹ www.xronos.gr, Χατζόπουλος.

¹⁵² Το δίστιχο αυτό, έχει ηλικία πάνω από 11 αιώνες και ήταν η αρχή από ένα «άσμα ευχετήριον» για τον βυζαντινό αυτοκράτορα, που το λέγανε τα «μέρη» (οι φατρίες, οι Πράσινοι και οι Βένετοι), στον Ιππόδρομο της Κωνσταντινούπολης πριν αρχίσουν οι ανοιξιάτικοι ιππικοί αγώνες, το λεγόμενο «μακελλαρικών ιπποδρόμιον» ή «Λουπερκάλιον», από την ομώνυμη ρωμαϊκή γιορτή (βλ. www.irakleia.com).

¹⁵³ Χατζόπουλος, www.alex.eled.duth.gr.

¹⁵⁴ ΚΑΛΜΕ (2004), σ. 9.

Σχετικά βλ. Μιχαήλ-Δέδε (1989).

της ημέρας. Σχεδόν πάντοτε το συνοδεύει πλούσιος έπαινος για το σπίτι και την οικογένεια η οποία το κατοικεί¹⁵⁵.

Κάλαντα

Τα **Κάλαντα** είναι ευχετικά και εγκωμιαστικά άσματα¹⁵⁶, και ανήκουν λαογραφικά στα ευετηριακά έθιμα, δηλαδή σε αυτά της καλοχρονιάς. Οι αρχαίοι Έλληνες τα ονόμαζαν ‘ορθοφώνια’ και οι εκδηλώσεις τους ήταν πραγματικά εορταστικές¹⁵⁷. Το όνομά τους ίσως προέρχεται από τη λατινική λέξη *calendae*¹⁵⁸. Οι Καλένδες, ως εορτή, υπήρχαν από τη ρωμαϊκή εποχή. Οι Ρωμαίοι τις γιόρταζαν τις πρώτες μέρες κάθε μήνα, για να υποδεχθούν την έλευση του μηνός¹⁵⁹. Κατά μία παράδοση, η ονομασία προήλθε από το όνομα του πλούσιου Κάλανδου, που από τα δύο αδέρφια του ανέλαβε πρώτος να τρέφει τους Ρωμαίους για τις πρώτες δώδεκα μέρες κάθε μήνα¹⁶⁰.

Με τον καιρό, τα κάλαντα του Ιανουαρίου επισκίασαν τόσο πολύ τα υπόλοιπα, ώστε μόνο αυτά παρέμειναν ως μεγάλη γιορτή, ενώ τα άλλα ξεχάστηκαν¹⁶¹. Στη Βυζαντινή εποχή συνεχίστηκε ο εορτασμός, παρ’ ότι άλλαξε η θρησκευτική τοποθέτησή τους¹⁶². Η εορτή των Καλανδών κρατούσε στην

---

¹⁵⁵ Κ.Α.Λ.Μ.Ε. (2004), σ. 9.

¹⁵⁶ Καλογερόπουλος (Κάλαντα)

¹⁵⁷ Κ.Α.Λ.Μ.Ε. (2004), σ. 9.

¹⁵⁸ Από τη λέξη *Calo* (=καλώ, ονομάζω) δόθηκε η ονομασία ‘Καλένδες’ και αφορούσε την περίοδο των πρώτων ημερών του μήνα. (Βλ. Καλογερόπουλος -Κάλαντα-).

¹⁵⁹ Με αυτό τον όρο ονομάζονταν, μάλλον από τον Ε’ αιώνα, οι πρώτες ημέρες των ρωμαϊκών μηνών, δηλαδή η αντίστοιχη των παρά των Ελλήνων «νουμινία» (σημερινή πρωτομηνιά). Βλ. Καλογερόπουλος (Κάλαντα).

¹⁶⁰ ΚΑΛΜΕ (2004), σ. 10.

¹⁶¹ Οι περιφημότερες ήταν οι Καλένδες του Ιανουαρίου επειδή γιορταζόταν και οι έλευση του νέου χρόνου (βλ. Καλογερόπουλος -Κάλαντα-).

¹⁶² Κ.Α.Λ.Μ.Ε. (2004), σ. 10.

Κωνσταντινούπολη πέντε μέρες, με μεταμφιέσεις, πομπές, κτλ.¹⁶³. Κατά τους βυζαντινούς χρόνους, οι ‘Καλένδες’ (ή ‘Καλάνδες’) του Ιανουαρίου, γιορτάζονταν με μεγάλη λαμπρότητα, παρά τις απαγορεύσεις των Πατέρων της Εκκλησίας, και διαρκούσαν δώδεκα ημέρες (γύρω από την πρωτοχρονιά)¹⁶⁴. Θεωρούνται έμμεσοι απόγονοι των ‘Αγροτικών’ της αρχαίας Αθήνας και άμεσοι απόγονοι των ‘Σατουρναλίων’ της Ρώμης¹⁶⁵. Όμιλοι ανηλίκων ή ενηλίκων¹⁶⁶ γύριζαν από σπίτι σε σπίτι τραγουδώντας άσματα ‘ευφημιστικά’ και ‘σκωπτικά’. Με τη λέξη λοιπόν *Calendae* ή Βυζαντινές Καλένδες ή Κάλανται και νεωτέρως Κάλαντα, εννοούσαν παλαιότερα την ίδια εορτή¹⁶⁷.

Η ανάγκη υπενθύμισης των χριστιανικών εορτών οδήγησε στη δημιουργία των ασμάτων-καλάντων που τραγουδιούνται τις παραμονές των μεγάλων εορτών. Στο πρώτο μέρος τους περιγράφουν το ιστορικό της εορτής, ενώ στο δεύτερο αναφέρονται σε εγκωμιαστικούς και ευχետικούς λόγους, που τραγουδιόταν από την

---

¹⁶³ Σάθας (1878). «Κυρία εορτή τής αυτοκρατορικής λατρείας ήτο η εορτή τού ρωμαϊκού νέου έτους τής πρώτης Ιανουαρίου (Καλένται τού Ιανουαρίου). Ο αυτοκράτωρ εδέχετο τα δώρα και τας ευχάς των κρατικών αρχών και αντηύχετο διοργανώνων δημόσια γεύματα και διανομή δώρων και χρημάτων εις τον πληθυσμό. Η Εορτή ήτο τριήμερος και εχαρακτηρίζετο από πλούσια σφάγια και γενική ευωχία εις τας πλατείας και τας οδούς συνοδευομένη από μουσική και χορούς, κατάργησι των κοινωνικών περιορισμών υπογραμμιζομένη από την χρήση προσωπίδων, παρελάσεις κωμικών και σατιρικών αρμάτων (εγίνοντο δηλαδή όλα αυτά που γνωρίζομε από τα σύγχρονα καρναβάλια), αρματοδρομίες, παραστάσεις μονομάχων και αγρίων θηρίων, διακόσμησι των οικιών με ταινίας και κλάδους δάφνης, οικογενειακά δεξιώσεις, επισκέψεις εις τας οικίας των συγγενών και φίλων και ανταλλαγάι δώρων μεταξύ των οικείων και των φίλων. Βεβαίως οι επίσκοποι εγνώριζον ότι όλα αυτά ήσαν δαιμονικά -«εορτήν σατανικήν» και «διαβολικός παννυχίδας» την αποκαλεί ο Ιωάννης Χρυσόστομος ενώ η Εκκλησία κατά τα μέσα τού δου αιώνας εχαρακτήρισε τούς γέλωτας και τα αστεία εις τας οδούς ως «*lusa diabolica*»- και ματαιώς προσεπάθουν να πείσουν τούς χριστιανούς ότι το να ανταλλάσσης δώρα ήτο «σατανικό», όμως οι αυτοκράτορες δεν ήθελαν να θίξουν μία παραδοσιακή διασκέδαση του αστικού πληθυσμού. Μία τιαυτή δημοφιλής εορτή ήτο δύσκολο να καταργηθεί και έχομε περιγραφή της από την Ρώμη τού 742 που ετελείτο κανονικώς «κατά τον παγανιστικό τρόπο» και παρά τας συνεχείς απαγορεύσεις -ή τελευταία τω 1014 - εσυνεχίζετο και κατά τον Μεσαίωνα και αναφέρεται ότι εις την Γαλατία τού 11ου αιώνας περιεφέρετο η προτομή του ελαφομόρφου Θεού *Cernunnus*. Εις την Ανατολή παρότι «αι Καλάνται» απηγορεύθησαν υπό τής στ` Συνόδου (692) ετελούντο εις πολλάς περιοχάς κατά τον Μεσαίωνα».

¹⁶⁴ Σε αντίθεση με τις Καλένδες των υπόλοιπων μηνών η περίοδος ήταν πενθήμερος (*quintana*) ή επταήμερος (*septimana*) ανάλογα με την διάρκεια της νέας σελήνης. Πενθήμεροι ήταν οι Καλένδες όλων των μηνών πλην του Μαρτίου, Μαΐου, Ιουλίου και Οκτωμβρίου. Βλ. www.wikipedia.gr (Κάλαντα).

¹⁶⁵ Καλογερόπουλος (Κάλαντα).

¹⁶⁶ Οι «μηνιαγύρτες» κατά τον Τζέτζη (βλ. Καλογερόπουλος -Κάλαντα-).

¹⁶⁷ Τον 4^ο μ.Χ. αιώνα, ο Λιβάνιος γράφει ότι στην Ανατολή η εορτή των Καλανδών του Ιανουαρίου ήταν διαδεδομένη «εφ’ άπασαν όσων η Ρωμαίων αρχή τέταται». (Λιβανίου, Έκφρασεις Καλανδών, 4 1053). Κ.Α.Λ.Μ.Ε. (2004), σ. 10.

Σχετικά βλ. Μιχαήλ-Δέδε (1989), Σέργη (1999), Σουλακέλης (1994, 2002) και Ζαχαναράκης (1985).

αρχαία εποχή. Ο Φωριέλ, εξετάζοντας τα τραγούδια των καλάντων που ο ίδιος συγκέντρωσε στην Ελλάδα, μας λέει: «είναι ολοφάνερη η συγγένεια των καλάντων με τα αρχαία έθιμα της Ειρεσιώνης, που δεν έχουν μόνο το θέμα όμοιο με τα αντίστοιχα αρχαία τραγούδια, μα έχουν και την ίδια σύνθεση, καθώς και τον ίδιο χαρακτήρα και την ουσία των συναισθημάτων και των εννοιών που εκφράζουν»¹⁶⁸.

Ο Πλούταρχος παραδίδει ένα τραγούδι της Ειρεσιώνης¹⁶⁹ στο οποίο υπάρχουν ευχές τόσο για υγεία και ευτυχία των ανθρώπων όσο και για καρποφορία της γης: «*Ειρεσιώνη σύκα φέρει και πύονας άρτους και μέλι εν κοτύλη και έλαιον αναφήσασθαι και κύλικ' αύζωρον ως αν μεθύσασα καθεύδει*» (δηλ. η Ειρεσιώνη φέρνει σύκα και ψωμιά φουσκωμένα και μέλι στο κύπελλο και λάδι για το φως και κούπα με αγνό κρασί για να μεθύσει και να κοιμηθεί)¹⁷⁰.

Ως Ειρεσιώνη ονομάστηκε και το τραγούδι που έλεγαν παιδιά, στη διαδρομή, από σπίτι σε σπίτι. Τους επόμενους στίχους φέρεται ότι τραγούδησε στη Σάμο, κατά το έθιμο της Ειρεσιώνης, ο Όμηρος: «*Δώμα προσετραπόμεσθ' ανδρός μέγα δυναμένοιο, ος μέγα μεν δύναται, μέγα δε βρέμει, όλβιος αιεί. Αυταί ανακλίνεσθαι θύραι πλούτος γαρ έσεισι πολλός, συν πλούτω δε και ευφροσύνη τεθαλυία, ειρήνη τ' αγαθή... Όσα δ' άγγεα, μεστά μεν είει κυρβαίη δ' αεί κατά καρδόπου έρποι μάζα, νυν μεν κριθαίην εώπιδα σησαμόεσσαν...*» (δηλ. Ερχόμαστε στο σπίτι ενός πλούσιου νοικοκύρη. Αφήστε τις πόρτες ανοιχτές, γιατί μπαίνει ο Πλούτος και μαζί του η Χαρά και η Ειρήνη. Να 'ναι γεμάτα πάντα τα σταμνιά του και στη σκάφη του ζυμώματος το ζυμάρι να φουσκώνει ψηλά)¹⁷¹.

---

¹⁶⁸ Κ.Α.Λ.Μ.Ε. (2004), σ. 10.

Fauriel (1824-1825).

¹⁶⁹ Έχουν βρεθεί αρχαία γραπτά κομμάτια παρόμοια με τα σημερινά κάλαντα. Πρόκειται για την Ειρεσιώνη στην αρχαιότητα.

¹⁷⁰ Μέγας (2004), σ.σ. 92-93.

¹⁷¹ www.musicheaven.gr

Τα λόγια αυτά από τα αρχαία τραγούδια της Ειρεσιώνης συναντώνται σήμερα με μικρές παραλλαγές στα κάλαντα της Θράκης: «Στο σίτι ετούτο που' ρθαμε του πλουσιονοικοκύρη, ν' ανοίξουνε οι πόρτες του να μπει ο πλούτος μέσα, να μπει ο πλούτος κι η χαρά κι η ποθητή ειρήνη, και να γεμίσουν τα σταμιά μέλι, κρασί και λάδι, κι η σκάφη του ζυμώματος με φουσκωτό ζυμάρι»¹⁷².

Πολλές ομοιότητες επίσης θα βρεθούν εάν γίνει σύγκριση των σημερινών πρωτοχρονιάτικων καλάντων με τα χελιδονίσματα: «*Ἦρθε, ἦρθε χελιδόνα, ἦρθε κι ἄλλη μελιηδόνα. Κάθισε και λάλησε και γλυκά κελάηδησε...*»¹⁷³. Επειδή τα χελιδονίσματα ήταν κάλαντα Πρωτοχρονιάς, οι στίχοι τους επιβιώνουν έως σήμερα σε πολλά σημερινά παραδοσιακά κάλαντα Πρωτοχρονιάς. Για παράδειγμα, τα πρωτοχρονιάτικα κάλαντα Φλοϊτών Καππαδοκίας ξεκινάνε με τον στίχο «*Ἀρχιν, ἀρχιν τα κάλαντα κι αρχίν καλά χρόνια Τα πουλιά λαλούν και χερολόνια* (δηλ. χελιδόνια) *πάλι κράζνε*»¹⁷⁴. Στα κάλαντα Πρωτοχρονιάς από τα Βράσταμα Χαλκιδικής, παρατηρείται στο ποιητικό κείμενο η αναφορά σε κελάηδισμα από πέρδικες: «*...Κι απάνω στα βλαστάρια της και στα περικλωνάρια της πέρδικες κελαηδούσαν....*»¹⁷⁵. Στα κάλαντα Πρωτοχρονιάς προσφύγων Ανατολικής Θράκης επίσης η αναφορά σε κελαηδίσματα πουλιών είναι εμφανής: «*Κι πάνου στα κλουνάρια του πέρδικις κελαηδούσαν. Δεν ήταν μόνου πέρδικις, ήταν κι περιστέρις*»¹⁷⁶.

Από τα παραπάνω είναι φανερή η συνέχεια των ασμάτων αυτών από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα κατ' αρχήν σε επίπεδο ποιητικού κειμένου. Επιπλέον κάποια χαρακτηριστικά γνωρίσματα των μελωδιών και των ρυθμών των καλάντων τα

---

¹⁷² www.paidika.gr

¹⁷³ Λουκάτος (1980), σ. 27. Για συνέχεια των στίχων βλ. Παράρτημα, σ.σ. 85-86.

Η ομοιότητα του αρχαίου άσματος με το σημερινό όχι μόνο στην έννοια που εκφράζει αλλά εν μέρει και κατά λέξη είναι προφανής. Μέγας (1979), σ. 135.

Για λόγια του αρχαίου χελιδονίσματος βλ.: Μέγας (1979), σ. 136, Παράρτημα, σ. 84.

¹⁷⁴ Κ.Α.Λ.Μ.Ε. (2004), σ. 29. Για συνέχεια των στίχων βλ. Παράρτημα, σ. 87.

¹⁷⁵ Σύλλογος Βραστάμων Θεσσαλονίκης (2005), σ. 18. Για συνέχεια των στίχων βλ. Παράρτημα, σ.σ. 87-88.

¹⁷⁶ Κ.Α.Λ.Μ.Ε. (2004), σ. 30. Για συνέχεια των στίχων βλ. Παράρτημα, σ. 89.

οποία παραπέμπουν σε αρχέγονες – αρχαϊκές μουσικές δομές, ισχυροποιούν την άποψη της συνέχειας στο μελωδικό και στο ρυθμικό επίπεδο. Μερικά από τα γνωρίσματα αυτά είναι: Α. Η **διτονία** η οποία διαπιστώνεται σε ορισμένα κάλαντα με χρήση δύο μόνο φθόγγων, παρατηρείται σε κάλαντο Χριστουγέννων από την Κοζάνη (*Κόλιαντα*)¹⁷⁷. Επίσης προφανής καταβολές από τη διτονία, παρόλη την χρήση περισσότερων φθόγγων, έχουν τα πρωτοχρονιάτικα κάλαντα Θεσσαλομακεδονίας (*Άγιος Βασίλης*), Θεσσαλίας (*Άγιος Βασίλης έρχιτι*) και τα κάλαντα Θεοφανείων από την Ήπειρο (*Σήμερα τα Φώτα*) και από την Καππά Καρδίτσας (*Σήμερα ειν' τα Φώτα κι οι φουτισμοί*)¹⁷⁸. Β. Η **μικρή έκταση** της μελωδικής γραμμής η οποία παρατηρείται σε κάλαντα Χριστουγέννων από την Ήπειρο (*Ελάτε δώ γειτόνισσες*), από τη Θράκη (*Εδώ ήρθαμε να πηνέσουμε*), από το Μέτσοβο (*Χριστούγεννα, Χριστούγεννα*), από το Καβακλί, Βόρειας Θράκης (*Χριστός γεννιέτι*), από την Ήπειρο (*Χριστός γεννιέται σήμερα*), σε κάλαντα Πρωτοχρονιάς από τα Βράσταμα Χαλκιδικής (*κάλαντα με ευχές για τον αφέντη, το γιο, τη θυγατέρα, τα παιδάκια και την κυρά του σπιτιού*), από τη Χάλκη Δωδεκανήσων (*Πάλιν ακούσατ' άρχοντες*), από την Ήπειρο (*Αρχιμηνιά, Πρωτοχρονιά*), από τον Απόλλωνα Ρόδου (*Αρχιμηνιά κι Αρχιχρονιά*), και από το Κονιάκο Δωρίδος (*Άγιους Βασίλης έρχιτι*). Γ. Η κίνηση της μελωδίας μέσα στα όρια του **πενταχόρδου του Φρύγιου τρόπου** γνωστός σήμερα ως ο πρώτος ήχος στη βυζαντινή μουσική. Ο Φρύγιος τρόπος παρατηρείται στις μελωδίες των Χριστουγεννιάτικων καλάντων από το Μέτσοβο (*Χριστούγεννα, Χριστούγεννα*) και από την Κύπρο (*Καλήν εσπέραν θα σας πώ*), σε πρωτοχρονιάτικα κάλαντα από τα Βράσταμα Χαλκιδικής (*κάλαντα με ευχές για τον αφέντη, το γιο, τη θυγατέρα, τα*

---

¹⁷⁷ Οι πηγές (του μουσικού υλικού που χρησιμοποιήθηκε για τις μουσικολογικές αναλύσεις) περιλαμβάνονται στο Παράρτημα σ.σ. 90-91. Τα μουσικά παραδείγματα (κάλαντα) που επιλέχθηκαν από τη δισκογραφία περιλαμβάνονται σε CD (βλ. οπισθόφυλλο). Για τα περιεχόμενα του CD βλ. σ. 92.

¹⁷⁸ Στο συγκεκριμένο κάλαντο, ενώ παρατηρείται η πολύ μικρή έκταση, διαπιστώνεται ότι η μελωδία κινείται σε 3 διαδοχικές νότες, στοιχείο που δεν συνηθίζεται στην ελληνική παραδοσιακή (δημοτική) μουσική. Άρα στο συγκεκριμένο κάλαντο δεν διαπιστώνεται η διτονία.

παιδάκια και την κυρά του σπιτιού), από την Χάλκη Δωδεκανήσων (*Πάλιν ακούσατ' άρχοντες*), από τον Απόλλωνα της Ρόδου (*Αρχιμηλιά κι Αρχιχρολιά*) και σε κάλαντο των Θεοφανείων από τη Θράκη (*Σήμερα τα Φώτα*). Δ. Η **πεντατονία**, διότι οι πεντατονικές κλίμακες είναι αρχέγονες. Η πεντατονία παρατηρείται σε κάλαντο Χριστουγέννων από την Ήπειρο (*Ελάτε δώ γειτόνισσες*)¹⁷⁹ και σε κάλαντο Θεοφανείων από την Β. Ήπειρο -Πολυφωνικό Δερβιτσάνης- (*Σήμερα ειν' τα Φώτα*). Τέλος Ε. Ο **ρυθμός**. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και σε επίπεδο ρυθμολογίας, ιδιαιτερότητες που πιθανώς η εξήγηση για την ύπαρξη των ιδιαίτερων ρυθμικών σχημάτων είναι ο 'λόγος' δηλαδή η προσωδία. Στον ρυθμό των καλάντων παρατηρούνται ιδιαίτερα ρυθμικά σχήματα και ρυθμικές συμπεριφορές, οι οποίες σπανίζουν στην υπόλοιπη ελληνική παραδοσιακή (δημοτική) μουσική. Τέτοιες **ιδιαιτερες** ρυθμικές συμπεριφορές αποτελούν: α) Ο ρυθμός **10/8** αποτελεί φαινόμενο πολύ σπάνιο το οποίο δεν συναντιέται στην ελληνική παραδοσιακή (δημοτική) μουσική. Ο ρυθμός αυτός, με διάφορες μορφές, παρατηρείται σε κάλαντα Χριστουγέννων από το Μέτσοβο (*Χριστούγεννα, Χριστούγεννα*), από την Αίγινα (*Καλήμερα, καλήμερα*) και από την Κρήτη (*Καλήν εσπέραν άρχοντες*). β) Ο **πεντάσημος** ρυθμός (**5/4**) ο οποίος αναλύεται ως **2 + 3** (*βραχύ μακρό: υ -*)¹⁸⁰. Ο ρυθμός αυτός παρατηρείται σε κάλαντο Πρωτοχρονιάς από τη Χάλκη Δωδεκανήσων (*Πάλιν ακούσατ' άρχοντες*) ο οποίος με αυτή τη συγκεκριμένη διαίρεση και σε αυτή την ταχύτητα συναντιέται σπάνια στην ελληνική παραδοσιακή (δημοτική) μουσική. γ) Ο **εννιάσημος ρυθμός** με την μορφή (**2+2+3+2**) επίσης πολύ ιδιαίτερη και σπανιότατη ρυθμική δομή. Ο ρυθμός αυτός παρατηρείται στα χριστουγεννιάτικα κάλαντα Ηλείου (*Χριστός γεννιέται σήμεραν*), σε κάλαντα Πρωτοχρονιάς από τα

¹⁷⁹ Στο κάλαντο αυτό παρατηρείται και το ρυθμικό σχήμα *βραχύ-μακρό-μακρό-βραχύ* (*υ - - υ*). Πρόκειται για τον αρχαίο μετρικό πόδα *αντίσπαστο* αποτελούμενο από ένα ίαμβο και έναν τροχάιο: Βλ. Μιχαηλίδης (2003), σ. 39.

¹⁸⁰ Πρόκειται για τον γνωστό αρχαίο μετρικό πόδα *ίαμβο*. Βλ. Μιχαηλίδης (2003), σ. 146.

Βράσταμα Χαλκιδικής (κάλαντα με ευχές για τον αφέντη, το γιο, τη θυγατέρα, τα παιδάκια και την κυρά του σπιτιού), από τη Θεσσαλία (Άγιος Βασίλης έρχιτι), από τον Απόλλωνα της Ρόδου (Αρχιμηνιά κι Αρχιχρονιά) και σε κάλαντο Θεοφανείων από την Κρεμαστή Ρόδου (Σήμερα είναι των Φωτών). Τα στοιχεία αυτά συνεπώς αποτελούν ισχυρά επιχειρήματα για την μουσική ιδιαιτερότητα των καλάντων ως ένα είδος με αρχέγονες καταβολές.

Στοιχεία γραμμικότητας και αυθεντικότητας των Καλάντων

Η εξέλιξή τους σήμερα

Μέσα από την επαναληψιμότητα των καλάντων, διατηρείται, εξελίσσεται ή αλλάζει και ο χαρακτήρας τους από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Αυτή η γραμμική σχέση των καλάντων με το παρελθόν τους γεννά, λοιπόν, και κάποια ζητήματα που έχουν να κάνουν με την έννοια της αυθεντικότητας. Σε όλες τις μουσικές παραδόσεις υπάρχουν τόσες εκτελέσεις, όσοι είναι συνήθως και οι άνθρωποι που αναπαράγουν ένα παραδοσιακό είδος μουσικής. Ωστόσο, από τη μία μεριά υπάρχουν άνθρωποι που προσπαθούν να είναι αυθεντικοί, καθαροί, σταθεροί, ώστε να μην αλλάξουν τίποτα ούτε στο περιεχόμενο ούτε στη δομή της μουσικής παράδοσης που εκτελούν, και από την άλλη, υπάρχουν άνθρωποι οι οποίοι προσπαθούν να εξελίξουν το είδος. Με άλλα λόγια, οι άνθρωποι που τραγουδάνε κάλαντα και αισθάνονται την ανάγκη να διατηρήσουν μια μουσική παράδοση, είναι κατά πάσα πιθανότητα αυτοί που θα προσπαθήσουν να ακούσουν παλιότερες εκτελέσεις, να καλύψουν σε βάθος το μουσικό υλικό όπως έχει φτάσει σ' αυτούς, να παίξουν με τον ίδιο τρόπο, πολλές φορές ακόμα και να χρησιμοποιήσουν τα ίδια ακριβώς όργανα που υπάρχουν ή να τραγουδήσουν με το ίδιο ύφος ('παραδοσιακά'). Από την άλλη μεριά, οι άνθρωποι

που επιθυμούν να συνεχίσουν την παράδοση με άλλον τρόπο, επινοούν και προσθέτουν σε αυτή νέα στοιχεία, που μπορεί να σχετίζονται με άλλες μουσικές αναφορές ή νεωτερισμούς, όπως οι ίδιοι τους αντιλαμβάνονται.

Αυτή η πρακτική σχετίζεται τόσο με τα κίνητρα και τις προθέσεις των ανθρώπων που εμπλέκονται σε αυτή την παράδοση, όσο και με τη ζωή και τις ανάγκες τους. Σε αρκετές περιπτώσεις οι άνθρωποι έχουν προσωπικούς ή και αισθητικούς λόγους για τους οποίους επιλέγουν να εκτελέσουν τα κάλαντα όπως τα έχουν ακούσει, όπως τα έχουν δει και τα έχουν μάθει, ή να τα παραλλάξουν (ακόμα και να τα μεταλλάξουν). Άλλες φορές, ακριβώς ο ίδιος ο χαρακτήρας της μετάδοσης και συνέχισης των καλάντων, η 'παραδοσιακή' τους, δηλαδή, φύση, αναπόφευκτα επηρεάζεται από τις συνθήκες ζωής των ανθρώπων που λένε τα κάλαντα και ενσωματώνει νέα στοιχεία αντανακλώντας τη βάση στην οποία υιοθετούν και αναπαράγουν το τελετουργικό των καλάντων. Αυτό, ως ένα βαθμό είναι φανερό για παράδειγμα στα παιδιά που λένε κάλαντα βάζοντας καινούρια στοιχεία μουσικής από ένα σύγχρονο τραγούδι της εποχής τους με αποτέλεσμα το κάλαντο να αποδίδεται μέσα από άλλου είδους εκτελέσεις ή ακόμα και νέα τραγούδια, τα οποία δεν εντάσσονται στην κατηγορία των παραδοσιακών καλάντων. Αυτό μπορεί να γίνεται για λόγους εντυπωσιασμού ή και για να κερδίσουν περισσότερα χρήματα, μπορεί να γίνεται από μία προσωπική ανάγκη να εξελίσσουν το τραγούδι τους ή ακόμα και επειδή δεν γνωρίζουν ποια είναι τα παραδοσιακά κάλαντα. Σε κάθε περίπτωση μιλάμε για μια παράδοση που βρίσκεται ακόμα σε εξέλιξη, ακόμα και αν αυτό συνδέεται με το αν και κατά πόσο αποκλίνει από τις 'ρίζες' της ή χάνει ένα κομμάτι του χαρακτήρα της.

Έτσι, λοιπόν, από τη στιγμή που γίνεται λόγος για μια μουσική παράδοση σε εξέλιξη, έρχεται στο προσκήνιο η έννοια της αυθεντικότητας. Ως ένα βαθμό, η έννοια

του αυθεντικού μπορεί να παραπέμπει σε ‘ειδήμονες’ ή ανθρώπους οι οποίοι είναι μυημένοι και γνωρίζουν το πώς πρέπει να εκτελείται ή να ακούγεται κάτι. Αυτοί είναι συνήθως άνθρωποι που έχουν ψάξει, έχουν μάθει, έχουν διδαχθεί ή, ακόμα, έχουν σπουδάσει. Κάπως έτσι, προκύπτει ίσως ο διαχωρισμός ανάμεσα σε ανθρώπους που ξέρουν και σε ανθρώπους που δεν ξέρουν. Ωστόσο, στην περίπτωση των καλάντων έχουμε να κάνουμε με μία μουσική παράδοση, η οποία ενζυμώνεται στον τόπο και στις σχέσεις των ανθρώπων της κάθε εποχής. Συνεπώς, αυθεντικό με αυτήν την έννοια μπορεί να είναι ό, τι εκφράζει τις σχέσεις των ανθρώπων στην παρούσα φάση που τραγουδούν ή συμμετέχουν σε αυτήν την παράδοση, με τον τρόπο που την αντιλαμβάνονται.

Σε κάθε περίπτωση, τα κάλαντα στην ουσία αποτελούν μια μορφή *τελετουργίας*, καθώς διατηρούν ακόμα συγκεκριμένους συμβολισμούς (ως προς το πότε και πώς λέγονται). Στη βάση της, λοιπόν, η τελετουργία, ως ένα βαθμό, δεν αλλάζει. Η γραμμικότητα, λοιπόν, που παρουσιάζουν τα κάλαντα στην εξέλιξή τους, συνδέεται με τον εν δυνάμει τελετουργικό τους χαρακτήρα. Τα παιδιά που λένε σήμερα κάλαντα εντάσσονται σε μια *τελετουργία* των καλάντων. Αυτό κατά κάποιον τρόπο υποδηλώνει, ίσως, ότι διατηρείται μια συνάφεια ανάμεσα στο παρελθόν και στο παρόν. Για παράδειγμα, παρατηρούνται συγκεκριμένοι τρόποι που ακολουθούνται για να ξεκινήσει κάποιος να τραγουδάει τα κάλαντα. Ακόμα, η λογική των καλάντων στηριζόταν και στηρίζεται σε συγκεκριμένες ‘πορείες’: άνθρωποι γυρνούσαν από σπίτι σε σπίτι ή από πόρτα σε πόρτα. Επίσης, εντοπίζεται στα κάλαντα μια ιδιαίτερη σχέση ακροατή – τραγουδιστή/καλαντιστή. Αν αυτή η σχέση διατηρείται (όσο και αν αλλάζει ή παίρνει άλλο χαρακτήρα) εδώ και περίπου τρεις χιλιάδες χρόνια, αυτό υποδηλώνει μια γραμμική σχέση: Ότι ένα κομμάτι της τελετουργίας που είναι τα κάλαντα δεν έχει αλλάξει, ότι υπάρχει έστω και ως

συμβολικό κομμάτι, ότι ως ένα βαθμό έχει παραμείνει ως κάτι σταθερό ή ίσως αιώνιο.

Το τελετουργικό των καλάντων παρέμεινε ως ένα βαθμό το ίδιο από την εποχή δημιουργίας τους μέχρι και σήμερα. Παιδιά σε σημαντικές γιορτές της αρχαίας Ελλάδας περιφέρονταν σε σπίτια τραγουδώντας ευχές για τους κατοίκους των σπιτιών που άνοιγαν την πόρτα του σπιτιού τους, άκουγαν τις ευχές, και έδιναν στο τέλος κάποια ‘αμοιβή’, κάποιο ‘αντίδωρο’ (‘contredon’) στα παιδιά. Και σήμερα, οι καλαντιστές είναι παιδιά: Το τελετουργικό των καλάντων ξεκινάει με την ερώτηση ‘να τα πούμε;’, εφόσον δεχτεί αυτός που ανοίγει την πόρτα, τα παιδιά τραγουδούν τα κάλαντα. Το τραγούδι ξεκινάει συνήθως με χαιρετισμό, αναγγέλει στη συνέχεια το γεγονός της επόμενης μέρας (γέννηση του Χριστού, νέος χρόνος, εορτασμός του Άγιου Βασίλη, βάφτιση του Χριστού κτλ.) και τελειώνει όπως και τότε (αρχαιότητα) με ευχές για τους ανθρώπους που το ακούν. Η τελική ευχή μετά το τραγούδι που λένε τα παιδιά είναι ‘και του χρόνου’, στην οποία ανταπαντούν οι άνθρωποι του σπιτιού και μετά δίνουν φιλοδώρημα (χρήματα σήμερα) στα παιδιά¹⁸¹. Εκτός από τις φράσεις έναρξης και λήξης των καλάντων, και μία σειρά από άλλα χαρακτηριστικά σηματοδοτούν ότι πρόκειται για τελετουργία: Το ίδιο το τελετουργικό των καλάντων μαθαίνεται και οργανώνεται άτυπα μέσω της προφορικής παράδοσης. Μόνο ακούγοντας και βλέποντας τα κάλαντα μπορεί κανείς να μάθει να τα λέει. Συνεπώς, ενώ η επιτέλεση ή το καθαρά μουσικό υλικό μπορεί να έχει αλλάξει, όταν μιλάμε για επαναληψιμότητα δεν αναφερόμαστε απλώς στο χαρακτήρα των τραγουδιών, που μπορεί σε αρκετές περιπτώσεις να στηρίζεται στην επανάληψη, ούτε γίνεται λόγος για την επανάληψη των ίδιων καλάντων. Στην ουσία, η επαναληψιμότητα παραπέμπει στον τελετουργικό χαρακτήρα των καλάντων, σε μια τελετουργικού τύπου λογική

---

¹⁸¹ Παπασταύρου και Χατζηπέτρου – Ανδρονίκου (2009).

που διέπει ακόμα τα κάλαντα, και που ως ένα βαθμό παραμένει ο ίδιος μέσα από την πορεία τόσων αιώνων.

Μπορεί το σημερινό παιδί-καλαντιστής να είναι ‘άλλο’, μπορεί να έχει άλλες μουσικές και κοινωνικές αναφορές ή η ζωή του και η καθημερινότητά του να στηρίζονται σε εντελώς διαφορετικές αξίες ή συνήθειες, αλλά το ότι παραμένει παιδί ο καλαντιστής μέχρι και σήμερα δείχνει μια συνάφεια σε σχέση με το εθιμοτυπικό του παρελθόντος. Αυτή η συνάφεια δηλώνεται και από το γεγονός ότι οι άνθρωποι νιώθουν ακόμα την ανάγκη να διατηρήσουν τέτοιου τύπου εθιμοτυπικά, όσο και αν οι ζωές τους ορίζονται από άλλα συμφέροντα ή άλλες συνθήκες. Η συνάφεια αυτή δηλώνεται επίσης από το γεγονός ότι πάντα υπήρχε η σχέση μεταξύ ακροατή-καλαντιστή: Όταν αναφερόμαστε στα κάλαντα μιλάμε για μια ομάδα ανθρώπων, ακροατών και εκτελεστών, οι οποίοι μέσα από αυτή την διαδικασία ουσιαστικά εκδηλώνουν ή διατηρούν την εικόνα που έχουν για τις σχέσεις τους, και επιβεβαιώνουν τις μεταξύ τους σχέσεις, τις σχέσεις τους με τον τόπο τους, με τις συνήθειές τους ακόμα και με τη ζωή τους όπως τη φαντάζονται ή την επιθυμούν με τον ερχομό του καινούριου χρόνου.

Το ότι σήμερα πλέον οι καλαντιστές είναι αγόρια και κορίτσια δείχνει ότι έχει ανοίξει το κλειστό σχήμα των αγοριών -καλαντιστών. Το ότι ακόμα και σήμερα θεωρείται ‘γρουσουζιά’ το να μην πουν σε κάποιον κάλαντα, ή καλή τύχη το να τα πουν είναι, επίσης, μια αντίληψη που έχει τις απαρχές και τις βάσεις της στο βαθύ παρελθόν. Αυτός ο συμβολισμός -το να θεωρείται κάτι ως γούρι ή ως ατυχία- είναι ένα φανταστικό κομμάτι που έχουν εντάξει οι άνθρωποι στις σχέσεις τους, και που μέσα από αυτήν την τελετουργία των καλάντων το ενισχύουν. Έτσι λοιπόν, στα κάλαντα γίνονται φανεροί τόσο οι συμβολισμοί όσο και όλα όσα έχουν συνδέσει οι άνθρωποι με τα κάλαντα: Η τύχη για τον καινούριο χρόνο, το καλωσόρισμα του

καινούριου χρόνου, η τύχη για τις δουλειές τους. Από την άλλη μεριά, η σχέση ακροατή/θεατή και εκτελεστή υποδηλώνει, όπως προανέφερα, ότι το ίδιο το εθιμοτυπικό εξελίσσεται και αλλάζει, αλλά στη βάση του διατηρείται ως τελετουργία μέχρι και σήμερα.

Το γεγονός ότι αποτελούν την πάνδημη τραγουδιστική ευχή για το καλό και την ευτυχία του συνόλου, και το ότι συνδέονται με τους φόβους των ανθρώπων για το άγνωστο, οδήγησε στην συνέχεια του εθίμου αυτού μέχρι και σήμερα. Ωστόσο, αυτή η λογική της εξέλιξής τους δεν είναι σημερινό φαινόμενο. Τόσο οι στίχοι τους όσο και η μουσική τους, παρουσίαζαν πιο έντονα ‘παραδοσιακό’ χαρακτήρα στις επαρχίες απ’ ό,τι στην πρωτεύουσα. Από χρόνια, διάφορες λόγιες στιχουργίες κυκλοφορούν σε φυλλάδες και η μουσική των ‘αθηναϊκών’ καλάντων έγινε κοινή μουσική παράδοση. Κάλαντα υπάρχουν πολλών ειδών. Άλλα ανταποκρίνονται στις εορτές της θρησκευτικής εικονογραφίας και άλλα, παλαιότερα ίσως, αναφέρονται στην αρχή σε κάθε εορτή, και στρέφονται κατόπιν σε επαίνους ανάλογα με το περιβάλλον, την εποχή, την τοπική παράδοση, το επάγγελμα, τη μόρφωση, την ηλικία και την κοινωνική θέση του προσώπου στο οποίο απευθύνεται ο καλαντιστής¹⁸².

Παρά ταύτα, στο ίδιο κομμάτι της εξέλιξης των καλάντων υπάρχει σήμερα η αίσθηση ότι κάθε χρονιά οι καλαντιστές μειώνονται κατά πολύ, ενώ ταυτόχρονα μπορούμε ίσως να θεωρήσουμε ότι τα ίδια τα κάλαντα ‘τυποποιούνται’ ή λέγονται όλο και πιο ‘μηχανικά’ ανταποκρινόμενα, ίσως, στο καταναλωτικό παιχνίδι των ημερών. Πολλές φορές συνοδεύονται από ένα ξερό «μας τα είπαν άλλοι!...» ή κάποιο νόμισμα, που έρχεται για να διακόψει -βιαστικά, συχνά στη μέση- στίχους που τραγουδιούνται, τις περισσότερες φορές, χωρίς συναίσθηση του περιεχομένου και της λειτουργίας τους. Μία και μόνη μελωδία, αυτή με τους λόγιους στίχους, απειλεί να

---

¹⁸² ΚΑΛΜΕ (2004), σ.σ. 11-12.

εκτοπίσει τον τεράστιο πλούτο και την ποικιλία από τα διάφορα τοπικά κάλαντα σ' όλες τις περιοχές του ελληνισμού. Κάθε χρονιά οι ομάδες των καλαντιστών περιορίζονται, όπως και ο πλούτος των μουσικών οργάνων. Τα σύμβολα της ζωής και της γονιμότητας που περιέφεραν οι τραγουδιστές σ' όλα τα σπίτια δεν βρίσκονται στα χέρια της ομάδας. Εκείνο που – πάνω απ' όλα – έχει θιγεί είναι αυτή η παλιά καταπληκτική σχέση των τραγουδιστών με τον νοικοκύρη του σπιτιού και την οικογένεια του. Ως ένα βαθμό έχει χαθεί ίσως η αναμονή και η προετοιμασία (ψυχική και υλική) για την έλευση των καλαντιστών, που φέρουν μαζί με τη νιότη και τη δύναμη των συμβόλων και της μουσικής τους, την ελπίδα και την αισιοδοξία μπροστά σ' ένα μέλλον αβέβαιο.

Αυτή την ελπίδα, την παρηγοριά που προσέφεραν οι παραδοσιακές τελετουργίες, δεν έχει καταφέρει να τις μεταφέρει (ή να τις υποκαταστήσει) ο 'σύγχρονος' άνθρωπος, που σίγουρα αισθάνεται ν' αυξάνεται η αμηχανία και η έλλειψη επικοινωνίας που χαρακτηρίζουν τη 'νέα τάξη' ζωής όπου έχει χαθεί. Γι' αυτό, κατά το Λιάβα «όσο κι αν έχουν ξεπεραστεί 'τέτοιες γραφικότητες', σίγουρα θα νιώσουμε άβολα αν έρθει μια μέρα που δεν θα χτυπήσει κανείς την πόρτα μας για να μας τα πει, έτσι για το καλό!»¹⁸³.

Το γεγονός αυτό είναι κομμάτι του τρόπου ζωής του αιώνα που διανύουμε, με φάσεις επιτάχυνσης, οδηγώντας στη φθορά και ενίοτε στην εξαφάνιση πολλών παραδοσιακών τελετουργιών. Αυτό γενικά συμβαίνει τόσο στο θρησκευτικό όσο και στον κοσμικό τομέα, αλλά και στον πιο κοινότοπο τομέα των διαβατήριων τελετουργιών, όπως είναι τα κάλαντα, ή ακόμα και στον τομέα των εορτών, όπως είναι για παράδειγμα τα Χριστούγεννα και η Πρωτοχρονιά.

---

¹⁸³ Λιάβας (2003).

Κατά τον Maisonneuve η μοντέρνα γιορτή έχει χάσει μεγάλο μέρος της ονειρικής και ανατρεπτικής δύναμής της. Η ένθερμη ένταξη και ο ενθουσιασμός έχουν παραχωρήσει τη θέση τους στη σχεδόν παθητική κατανάλωση διαφόρων μορφών διασκέδασης, οι θεμελιακές τελετουργίες που αναφέρονταν σε μια μορφή ιερότητας έχουν αντικατασταθεί από μοντέλα άμεσα σχετιζόμενα με την τεχνολογία ή τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης: ψυχαγωγία, παιχνίδια, διαγωνισμοί. Όμως, η παραδοσιακή γιορτή, με το δικό της τρόπο, επεξεργαζόταν εντόνως τις ταυτότητες, είτε θέτοντας τις σε μια κατάσταση συλλογικής συγχώνευσης είτε μετουσιώνοντας τις μέσω αντιστροφών ρόλου και χαρακτηριστικών, βιώνοντας για μια μέρα τον κόσμο ανάποδα¹⁸⁴.

Παρ' όλα αυτά, παρά την 'παρακμή' των καλάντων στην εποχή μας, εξακολουθούν να λέγονται μέχρι και σήμερα, γιατί σηματοδοτούν, όπως και αν έχει εξελιχθεί το τελετουργικό τους, μια ασφάλεια και έναν καθησυχασμό. Σε ποια ανθρώπινη, κοινωνική συνθήκη δεν θα υπήρχαν τα κάλαντα; Όσο 'μεταλλαγμένος' και αν φαίνεται να είναι ο σημερινός άνθρωπος, γιατί εξακολουθεί να νιώθει την ανάγκη να συνεχίσουν να λέγονται τα κάλαντα;

Εάν έφτανε μια μέρα (μια παραμονή Χριστουγέννων) που κανείς δεν έλεγε κάλαντα, ούτε ένα παιδί δεν πήγαινε σε κανένα σπίτι να πει τα κάλαντα, αυτό θα σήμαινε 'κάτι', θα ήταν 'εκφοβιστικό', θα σηματοδοτούσε ότι κάτι δεν πάει καλά. Με άλλα λόγια, οι άνθρωποι έχουν ακόμα την τάση να συνεχίσουν να επιδίδονται σε δραστηριότητες για να εξασφαλίσουν την ισορροπία όπως την γνωρίζουν. Διατηρούν, δηλαδή, κάποιες συνήθειες και κάποια έθιμα, για να συνεχίσουν ίσως να νιώθουν

---

¹⁸⁴ Maisonneuve (2001), σ. σ. 256-257.

Στη σελίδα 11 αναφέρεται ότι η φιλοσοφία των εκδηλώσεων, που γίνονταν στα πλαίσια των Σατουρναλίων, ήταν η ανατροπή του κόσμου, η αμφισβήτηση των αξιών και της ιεραρχίας, η κατάργηση των ορίων και των νόμων, η ανατροπή του κόσμου με την επιβολή του νόμου της γιορτής ο οποίος τα όριζε όλα απ' την αρχή: *ανάποδα*. Αυτή η φιλοσοφία υπάρχει και στις εκδηλώσεις της αποκριάς, όπως επιβιώνει σήμερα στην ελληνική ύπαιθρο. (Βλ. Τερζοπούλου 1997, σ. 15).

‘ασφαλείς’ στον κόσμο στον οποίο ζουν. Αν δεν ίσχυε κάτι τέτοιο θα σήμαινε, ίσως, ότι κάτι έχει αλλάξει, κάτι που μπορεί να απειλεί, ως ένα βαθμό, τη σχέση τους με το παρελθόν τους, τον τόπο τους ή τις κοινωνικές συνθήκες που τώρα ορίζουν τη ζωή τους.

Για παράδειγμα, το ξενόφερτο μεταφρασμένο αγγλικό χριστουγεννιάτικο τραγούδι (*Jingle bells*) το οποίο τραγουδάνε κατά κόρον πολλά παιδιά σήμερα την παραμονή των Χριστουγέννων στη θέση ακόμα και των πασίγνωστων και ευρέως διαδεδομένων καλάντων μπορεί να θεωρείται ένα είδος παρακμής. Ωστόσο, ο αφανισμός ακόμα και αυτού του ξενόφερτου τραγουδιού -στην περίπτωση που θα αποτελούσε το μοναδικό κάλαντο τις ημέρες των γιορτών- θα σήμαινε ότι οι καταστάσεις δεν είναι αυτές που ήταν ή θα έπρεπε να είναι. Θα σήμαινε ότι οι κοινωνικές συνθήκες έχουν αλλάξει ριζικά, και μάλιστα θα δήλωνε κάτι τέτοιο σε μεγαλύτερο βαθμό από την ‘παρακμή’ της παράδοσης που μπορεί να σηματοδοτεί η αντικατάσταση των παραδοσιακών καλάντων από το εν λόγω τραγούδι.

Μπορώ να φανταστώ ότι μόνο σε μια συνθήκη πολέμου, γενικευμένου φόβου, δικτατορίας ή πανδημίας θα σταματούσαν εντελώς να λέγονται τα κάλαντα. Είναι καθησυχαστικό το ότι κάποια πράγματα εξελίσσονται ή συνεχίζονται ακόμα και όταν αναφερόμαστε για σχετική παρακμή. Παρ’ όλα αυτά, αν και το τραγούδι *Jingle bells* δεν έχει καμία σχέση με τα κάλαντα ως τραγούδι, έχει ενδιαφέρον να εξετασθεί, καθώς ενσωματώνεται με τον τρόπο του, γιατί διατηρείται σε αυτό το τελετουργικό των καλάντων.

Το παράδειγμα με τους Ολυμπιακούς Αγώνες μπορεί ίσως να μας δώσει να καταλάβουμε καλύτερα ακριβώς αυτό το ζήτημα. Μπορεί οι Ολυμπιακοί Αγώνες να έχουν γίνει μιας κάποιας μορφής ‘μόδα’, μια απλοϊκή αναβίωση, ή ακόμα και επιχείρηση στα πλαίσια ενός συγκεκριμένου οικονομικοπολιτικού συστήματος.

Ωστόσο, το γεγονός ότι μόνο στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο δεν έγιναν Ολυμπιακοί Αγώνες, δεν ανταποκρίνεται απλώς στη ‘φύση’ της τελετουργίας αυτής, που είχε ξεκάθαρα ‘ειρηνικό’ χαρακτήρα, αλλά δείχνει ακριβώς τις περιπτώσεις στις οποίες κάποιες ανθρώπινες πρακτικές ή συνήθειες που υποδηλώνουν ως ένα βαθμό μιας κάποιας μορφής ‘ευημερία’ σταματάνε, γιατί δεν το επιτρέπουν οι ιδιαίτερες συνθήκες. Αντίστοιχα λειτουργούν και τα κάλαντα, φυσικά σε εντελώς διαφορετικό και μικρότερο επίπεδο, σε μια τοπική ‘μικρο-κλίμακα’. Θεωρώ, λοιπόν, ότι οι άνθρωποι χάνουν εξολοκλήρου την επαφή τους με τα έθιμα μόνο σε συνθήκες ‘έκτακτης ανάγκης’ όπως είναι οι συνθήκες πολέμου, δικτατορίας ή πανδημίας. Σταματάνε δηλαδή, όταν βιώνουν άλλες συνθήκες, όταν απειλούνται ή έχουν πάρει έναν εντελώς διαφορετικό χαρακτήρα οι κοινωνικές τους σχέσεις.

Σήμερα, λοιπόν, μπορεί να έχουν αλλάξει άρδην οι συνθήκες και οι δομές της σημερινής κοινωνίας, μπορεί να έχει αλλάξει η καθημερινότητα και ο τρόπος ζωής, μπορεί το οικονομικό σύστημα που εφαρμόζεται να έχει πάρει τερατώδεις προεκτάσεις που ανατρέπουν τη ζωή και τις σχέσεις των ανθρώπων, αλλά ακόμα και έτσι, ακόμα και με δυσφορία, και φέτος τα παιδιά είπαν κάλαντα. Ακόμα και μέσα στις συνθήκες της λεγόμενης ‘οικονομικής κρίσης’, τα παιδιά βγήκαν, τραγούδησαν, και βγάλανε και λεφτά. Μπορεί αυτό να επισφαλίζει ή να συντηρεί τις συγκεκριμένες κοινωνικές σχέσεις ή τις κοινωνικές δομές που υπάρχουν. Μπορεί να σηματοδοτεί κάποιας μορφής εφησυχασμό απέναντι στην ίδια αυτή την κοινωνική δυσφορία. Σε κάθε περίπτωση, όμως, τα κάλαντα υπάρχουν ακόμα και εξελίσσονται ως ένα τελετουργικό, ως ένα παιχνίδι των παιδιών.

Δ' ΜΕΡΟΣ

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Μέσα από αυτή την εργασία προσπάθησα να αναδείξω την απαρχή – καταγωγή και καθιέρωση των εορτών του Δωδεκαημέρου με σκοπό να δείξω την μεγάλη τους σημασία για τον άνθρωπο, την ανθρώπινη ομάδα τότε (στην αρχαιότητα) και τώρα (σήμερα).

Ξεκίνησα την αναφορά μου από τη θρησκευτική λατρεία του Ήλιου. Όπως είδαμε οι αρχαίοι άνθρωποι λάτρευαν τον Ήλιο ως Θεό επειδή ακριβώς καθόριζε την ίδια τους τη ζωή, την επιβίωσή τους μέσα από τις εναλλαγές των εποχών -οι οποίες με τη σειρά τους καθόριζαν την βλάστηση, και άρα την τροφή τους- γι' αυτό λοιπόν καθιέρωσαν τελετουργίες μέσα από εθιμικές πρακτικές, οι οποίες οδήγησαν στην δημιουργία και τέλος στην καθιέρωση εορτών προς τιμήν του. Τις εορτές αυτές τοποθέτησαν στις κρίσιμες αλλαγές των εποχών. Δύο από τις εποχές του χρόνου σηματοδοτούνται από τις στάσεις του Ήλιου στην διάρκεια του έτους, οι οποίες είναι ο χειμώνας και το καλοκαίρι. Λόγω της ιδιαίτερη σημασίας στάσης του Ήλιου το χειμώνα, με τον συμβολισμό της γέννησης (του φωτός) και της πορείας προς την βλάστηση, οι σημαντικότερες γιορτές καθιερώθηκαν το μήνα Δεκέμβριο με την σπουδαιότερη την ημέρα της 25^{ης} Δεκεμβρίου, ημέρα του χειμερινού ηλιοστασίου.

Οι γιορτές αυτές συνοδεύονταν από πλήθος εθιμικών και συμβολικών πρακτικών, οι οποίες έχουν επιβιώσει και τηρούνται μέχρι σήμερα. Από τις γιορτές αυτές προέρχονται οι σημερινές γιορτές του Δωδεκαημέρου με σπουδαιότερη των Χριστουγέννων στις 25 Δεκεμβρίου.

Βλέποντας λοιπόν βιβλιογραφικά τη μεγάλη σημασία των εορτών για την ανθρώπινη ομάδα και τις ανάγκες των ανθρώπων που οδήγησαν σε τελετουργίες και

καθιέρωση μεγάλων και σπουδαίων εορτών αυτήν την τόσο σημαντική περίοδο του Δεκεμβρίου – Ιανουαρίου, προσπάθησα να αναδείξω τα αίτια δημιουργίας τους και την ιστορική πορεία των εορτών από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα.

Κάνοντας μια αναφορά σε έθιμα του Δωδεκαημέρου προσπάθησα να παρουσιάσω την άμεση σχέση του αντικειμένου που εξετάζεται με τον άνθρωπο, με τις ανάγκες του, τους φόβους και τις αντιλήψεις του, που δημιούργησαν δοξασίες και παραδόσεις που επιβιώνουν ως τις μέρες μας. Δίνοντας τον ορισμό του Δωδεκαημέρου πραγματοποίησα μια ιστορική αναφορά των εορτών με σκοπό να γίνει καλύτερα κατανοητή η αδιάσπαστη συνέχεια των εορτών του Δωδεκαημέρου από τις αρχαίες γιορτές.

Επικεντρώνοντας, από τα έθιμα του Δωδεκαημέρου, στο έθιμο των καλάντων παρουσίασα την πορεία τους από την αρχαιότητα, περνώντας από το Βυζάντιο, και φτάνοντας μέχρι σήμερα. Προσπάθησα να αναδείξω τη σχέση μελωδίας, ρυθμού και στίχων των αρχαίων αγερμών με τα σημερινά ελληνικά παραδοσιακά κάλαντα. Αυτό πραγματοποιήθηκε ύστερα από μουσικολογικές αναλύσεις στη μελωδία και στο ρυθμό πολλών καλάντων με στόχο να διαπιστωθούν αρχαίες μελωδικές και ρυθμικές καταβολές. Το αρχαίο **πεντάχορδο** του **φρύγιου τρόπου** σημερινού βυζαντινού πρώτου ήχου, η **διτονία** η οποία διαπιστώνεται σε ορισμένα κάλαντα με χρήση δύο μόνο φθόγγων, η **πεντατονία**, τα ρυθμικά σχήματα όπως π.χ. του *εννιάσημου ρυθμού* με την μορφή (2+2+3+2), το ρυθμικό σχήμα: **υ - - υ** (*βραχύ-μακρό-μακρό-βραχύ*), ο ρυθμός **10/8 πεντάσημος** και ο ρυθμός (5/4) ο οποίος αναλύεται ως **2 + 3** (*υ -*), αποτελούν ισχυρά επιχειρήματα για την συνέχεια και σχέση των σημερινών ελληνικών καλάντων με των αρχαίων αγερμών. Αυτό ενισχύεται ακόμα περισσότερο με την επικέντρωση στους στίχους ορισμένων καλάντων, καθώς διαπίστωσα ότι είναι όμοιοι χωρίς καμία αλλαγή από τους στίχους των αρχαίων χελιδονισμάτων τα οποία

τραγουδούσαν επίσης παιδιά στην αρχαία Ελλάδα. Από εδώ προκύπτει και η γραμμικότητα των καλάντων στο πέρασμα των αιώνων, στην οποία αναφέρθηκα.

Από την άλλη μεριά, πραγματοποίησα μια βιβλιογραφική επισκόπηση στο τελετουργικό των καλάντων, όπως το αντιλαμβάνονταν οι άνθρωποι από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Κατέληξα στο ότι υπάρχει συνάφεια, μια κοινή γραμμή, που ενώνει αυτού του τύπου τις τελετουργίες και τους λόγους για τους οποίους οι άνθρωποι επιδίδονταν σε τελετουργίες που υποδηλώνουν την έναρξη ενός έτους, την αλλαγή μιας εποχής, τη μετάβαση σε μια νέα συνθήκη.

Ωστόσο, αυτό που διαπίστωσα μέσα από τη βιβλιογραφική μου προσέγγιση είναι ότι αυτό που λείπει σήμερα για μια πιο εμπειριστατωμένη και πιο ολοκληρωμένη μελέτη γύρω από τα κάλαντα, είναι ο άνθρωπος, το ανθρώπινο κομμάτι, η ανθρώπινη διάσταση, ο ανθρώπινος λόγος, η ανθρώπινη συμμετοχή στα κάλαντα. Συνεπώς, θεωρώ ότι είναι αναγκαίο να γίνει μια ένταξη του ανθρώπου σήμερα σε όλη αυτή τη μελέτη. Αυτό λοιπόν που θα πρότεινα να γίνει σε μια επόμενη δουλειά θα αφορούσε ακριβώς το συνδυασμό της μουσικολογικής μελέτης με τον ανθρώπινο παράγοντα, των ανθρώπινων σχέσεων, όπως υπάρχουν σήμερα και όπως μπορεί να επηρεάζουν με τη σειρά τους ακόμα και την εκάστοτε μουσικολογική μελέτη ή και το ίδιο το μουσικό υλικό.

Κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της πτυχιακής μου εργασίας δίνοντας απαντήσεις στα αρχικά ερωτήματα τα οποία αποτέλεσαν τον λόγο για την πραγματοποίηση της παρούσας εργασίας, μου δημιουργήθηκαν πολλά ερωτήματα για την ιδιαίτερη σχέση του ανθρώπου με τα κάλαντα και γενικότερα με το χαρακτήρα των γιορτών του Δωδεκαημέρου σήμερα. Βασιζόμενος στους ισχυρισμούς του Maissonneuve για την αντικατάσταση των τελετουργιών από μοντέλα που σχετίζονται με την τεχνολογία και τα ΜΜΕ, θα είχε ενδιαφέρον να εξετάσω πώς ο άνθρωπος της

τεχνολογίας, ο άνθρωπος των ΜΜΕ, ο σύγχρονος άνθρωπος, δέχεται τα κάλαντα και υπάρχει μέσα σε αυτά.

Με την τοποθέτηση του ανθρώπου σε ‘πρώτο πλάνο’, εννοώ το πώς αυτός εντάσσεται σε αυτήν την τελετουργία και πώς τη βιώνει σήμερα; Τι μπορεί να σημαίνει γι’ αυτόν, γιατί το κάνει, και ποια είναι τα κίνητρά του ή οι λόγοι για τους οποίους εμπλέκεται ή διατηρεί στη ζωή του τέτοιου τύπου τελετουργίες; Επίσης, από την άλλη μεριά, πώς έχει αλλάξει το μουσικό υλικό σήμερα, τόσο σε στιχουργικό όσο και σε καθαρά μουσικό επίπεδο, και τι μπορεί να σηματοδοτεί αυτό και σε σχέση με τον άνθρωπο που το μεταχειρίζεται; Υπάρχει κάποια συνάφεια ανάμεσα στο πώς ακούγονται σήμερα τα κάλαντα ως μουσική, και πώς έχει αλλάξει ο σημερινός αστικός άνθρωπος απέναντι και μέσα σε αυτά; Πώς ο σύγχρονος άνθρωπος, βιώνει, αισθάνεται, αντιδρά σήμερα τόσο ως ακροατής όσο και ως καλαντιστής μέσα από τα κάλαντα ακόμα και μέσα από τους στίχους τους; Πώς ο σημερινός ‘ψηφιακός’ άνθρωπος της τεχνολογίας γίνεται ακροατής ή καλαντιστής και, μέσα σε αυτά τα δεδομένα, μπορεί να εκλείψουν ή να αλλάξουν τόσο σημαντικά τα κάλαντα ως έθιμο, και αν ναι γιατί;

Αυτά είναι μερικά από τα ερωτήματα που θα μπορούσαν να τεθούν για μια περαιτέρω έρευνα που θέτει τον άνθρωπο σε πρώτη βάση για να τον συνδέσει στην πορεία με το μουσικό υλικό. Επίσης, αυτό που θα είχε ενδιαφέρον να παρατηρηθεί, σε μια μελλοντική έρευνα, πάνω στο κομμάτι που αφορά την ένταξη του ανθρώπου στα κάλαντα σήμερα είναι να ειδωθεί το θέμα και σε μια συγκριτική μελέτη: Πού αλλού λένε τα παιδιά κάλαντα ή υπάρχει άλλο αντίστοιχο έθιμο σε άλλες πλευρές του πλανήτη; Δηλαδή, πέρα από το πώς ο άνθρωπος σήμερα σε τοπικό επίπεδο λειτουργεί σε σχέση με τα κάλαντα, σε ένα επόμενο στάδιο θα είχε ενδιαφέρον και μια

συγκριτική συγκάλυψη του θέματος βλέποντας επί τόπου καταστάσεις σε άλλες χώρες.

Ωστόσο, ακριβώς επειδή τα κάλαντα είναι ένα ζωντανό φαινόμενο και έχει αλληλεπίδραση με ανθρώπους, η εθνογραφία αναδεικνύεται σε ένα από τα καταλληλότερα ερευνητικά και μεθοδολογικά εργαλεία για την μελέτη των καλάντων σε σχέση με τον άνθρωπο.

Επιχειρώντας, λοιπόν, να διατυπώσω μερικούς προβληματισμούς¹⁸⁵ σχετικά με το πώς μπορούμε να μελετήσουμε τα κάλαντα σύμφωνα με τους θεωρητικούς προσανατολισμούς που διαμορφώνονται στο χώρο της εθνογραφίας της μουσικής, θα είχε μεγάλο ενδιαφέρον να δούμε το έθιμο των καλάντων από το χώρο της σύγχρονης εθνομουσικολογικής θεωρίας. Στην κατεύθυνση αυτή η εφαρμογή της εθνογραφικής μεθόδου μπορεί να φωτίσει νέες διαστάσεις στη μελέτη και έρευνα των καλάντων.

Η *μουσική εθνογραφία* αποτελεί κεντρικό μεθοδολογικό εργαλείο της επιστήμης της εθνομουσικολογίας που, με τη σειρά της, το υιοθετεί από την επιστήμη της κοινωνικής ανθρωπολογίας¹⁸⁶. Ο εθνογράφος μελετά το μουσικό πολιτισμό διεξάγοντας επιτόπια έρευνα (ή, όπως διαφορετικά ονομάζεται, έρευνα πεδίου), η οποία προϋποθέτει τη φυσική παρουσία του ερευνητή στο πολιτισμικό πλαίσιο (context) όπου πραγματώνεται η μουσική. Στην περίπτωση του εθίμου των καλάντων, στο μέρος όπου πραγματώνεται το έθιμο αυτό, για παράδειγμα στα σπίτια, την παραμονή των εορτών του Δωδεκαημέρου ή σε άλλες κοινωνικές περιστάσεις που συνδέονται με την επιτέλεση των καλάντων, όπως είναι οι συναυλιακοί χώροι, τα σχολεία, τα μαγαζιά, τους λαογραφικούς συλλόγους κ.α. Στη διάρκεια της μακρόχρονης παραμονής του στο πεδίο ο ερευνητής/-τρια *βιώνει* το μουσικό κόσμο

---

¹⁸⁵ Οι προβληματισμοί που διατυπώνονται στο παρόν μέρος της πτυχιακής μου εργασίας και οι οποίοι καταλήγουν σε ερευνητική πρόταση (δηλ. η προσέγγιση των καλάντων μέσα από εθνογραφικού τύπου μελέτες) βασίζονται και στηρίζονται σε ανακοίνωση της Δάφνης Τραγάκη (2007).

¹⁸⁶ Για τη μουσική εθνογραφία βλ. Seeger (1992), Barz & Cooley (1997).

που ζητά να κατανοήσει χτίζοντας σχέσεις με τους ανθρώπους-φορείς της μουσικής παράδοσης, μουσικούς και μη.

Μια εμπειριστατωμένη μουσική εθνογραφία δεν περιορίζεται στη συγκέντρωση ικανοποιητικού όγκου οπτικο-ακουστικού υλικού που στη συνέχεια ο μελετητής θα οργανώσει, θα αναλύσει και θα ταξινομήσει, ώστε να διεξάγει κάποια συμπεράσματα. (Χωρίς αυτό να υποβαθμίζει τη σημασία της σαρωτικής καταγραφής, μεταγραφής και οργάνωσης του ηχητικού υλικού, που είναι απαραίτητη για μια ολοκληρωμένη γνώση της μουσικής παράδοσης, των καλάντων). Ο μελετητής (εθνογράφος) προχωρά πέρα από την ανάλυση των μουσικών κειμένων στην κατανόηση της διαδικασίας σύνθεσης, επιτέλεσης και μετάδοσης της μουσικής και των πολιτισμικών πραγματικοτήτων του παρελθόντος με τα οποία αυτή συνδέεται. Είναι αυτό που η εθνομουσικολογική έρευνα έρχεται επιπλέον να τονίσει ότι «η μουσική δεν είναι μόνο νότες» - η μουσική είναι «*ανθρώπινα οργανωμένος ήχος*»¹⁸⁷.

Για τη μουσική εθνογραφία, το επίκεντρο της μουσικής έρευνας είναι ο άνθρωπος-δημιουργός, ερμηνευτής και υποκείμενο της μουσικής πρακτικής. Έτσι, η εθνογραφία της μουσικής ενδιαφέρεται να γνωρίσει τη μουσική ως κουλτούρα (δηλ. ως *πολιτισμό*), να γνωρίσει τους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι σκέφτονται, αισθάνονται, νοηματοδοτούν, διαμορφώνουν αισθητικά κριτήρια, παράγουν λόγο, κατασκευάζουν μνήμες ατομικές και συλλογικές, επικοινωνούν φτιάχνοντας και βιώνοντας τη μουσική. Ενδιαφέρεται να μελετήσει τις διαδικασίες της επιτέλεσης της μουσικής στο χώρο και στο χρόνο – να την κατανοήσει γενικότερα σε συνάρτηση με την ιστορία και τον πολιτισμό και να διαβάσει την ιστορία και τον πολιτισμό μέσα από τη μουσική¹⁸⁸.

---

¹⁸⁷ Blacking (1973).

¹⁸⁸ Clayton et al. (2003).

Μια τέτοια προσέγγιση προϋποθέτει την παραδοχή ότι τα κάλαντα από τη στιγμή που είναι μια ζωντανή μουσική παράδοση, έχουν χρονικότητα: ότι είναι μια παράδοση που ταξιδεύει στο χρόνο διατηρώντας το παρελθόν ενώ, παράλληλα και αναπόφευκτα, διαμορφώνονται στο παρόν, καθώς έρχονται, λιγότερο ή περισσότερο, σε διάλογο με αναδυόμενες μουσικο-πολιτισμικές πραγματικότητες. Το γεγονός ότι τα κάλαντα είναι μια προφορική μουσική παράδοση τα κατέστησε αντικείμενο καταγραφής ήδη από τους πρώτους λαογράφους στην Ελλάδα. Η μουσική λαογραφία προσανατολιζόταν σταθερά στη συλλογή και καταγραφή των τραγουδιών και σκοπών που εκφράζουν την ‘ψυχή του λαού’ με στόχο την απόδειξη της αδιάσπαστης συνέχειας του σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού με το αρχαιοελληνικό παρελθόν¹⁸⁹. Στη βάση αυτή είναι λογικό και τα κάλαντα να έχουν απασχολήσει σημαντικά τους πρώτους λαογράφους, προφανώς διότι θεωρήθηκαν κατάλληλα να ενισχύσουν ικανοποιητικά το εθνοκεντρικό πρόταγμα της πρώιμης λαογραφικής έρευνας.

Η προφορικότητα επομένως της μουσικής είναι συνάρτηση της χρονικότητάς της: και οι δύο συνθήκες διατρέχουν τη διαδικασία της μουσικής αλλαγής. Στην περίπτωση των καλάντων, οι διαδικασίες της αλλαγής που συνιστούν το ζωοδόχο στοιχείο της δυναμικής της μουσικής παράδοσης είναι συνήθως –και σε σύγκριση με άλλους τομείς της μουσικής ζωής μιας κοινωνίας– αργόσυρτες και ίσως ανεπαίσθητες, και αυτό γιατί η συγκεκριμένη μουσική παράδοση αφορά μια συγκεκριμένη περίοδο του χρόνου οπού εκτελείται. Σε αρκετές παραδόσεις του κόσμου, οι μουσικές αλλαγές ενσωματώνονται σταδιακά στην πρακτική διάφορων εθίμων (χωρίς αυτό να αποκλείει την πιθανότητα δραστικότερων μεταβολών που μπορεί να οφείλονται τόσο σε εξωτερικούς όσο και εσωτερικούς παράγοντες οι οποίοι σχετίζονται π.χ. με την εμπορευματοποίηση και κατανάλωση της μουσικής).

---

¹⁸⁹ Κυριακίδου (1978), Πολίτης (1999).

Σε αρκετές, επίσης, μουσικές παραδόσεις μπορούμε να συναντήσουμε την αντίληψη ότι η αλλαγή είναι μια επίφοβη διαδικασία: επιφέρει την αλλοίωση, νόθευση και διαστρέβλωση αυτού που θεωρείται ως ‘αυθεντικός’ ήχος. Η αντίληψη ότι ο προσδιορισμός του ‘σωστού’ ήχου θα προκύψει ύστερα από την ορθή εκτέλεση των καλάντων, είναι μια αντίληψη που διατρέχει επιπλέον τη διαμόρφωση αξιολογικών κριτηρίων της εκτέλεσης των καλάντων στις αντιθετικές βάσεις του σωστού/λάθους, νεωτερικού/παραδοσιακού, αυθεντικού/νοθευμένου. Ανεξάρτητα από το αν απορρίπτεται ως μια διαδικασία που επιφέρει φθορά, ή, αντίθετα, γίνεται ευπρόσδεκτη ως μια αναγκαία και αναζωογονητική επέμβαση στα κάλαντα, η αλλαγή μπορεί ορισμένες φορές να διχάσει¹⁹⁰.

Η σύγκρουση που μπορεί να προκαλέσει η μουσική αλλαγή, ενσωματώνει αντιλήψεις για την ορθότητα ή μη των μουσικών δομών, της αισθητικής, της απόδοσης των ίδιων των καλάντων και της θέσης τους στην εθιμική πρακτική, και αποκαλύπτει υπόρρητα αντικρουόμενους κόσμους ιδεών που απλώνονται πέρα από την επικράτεια της μουσικής θεωρίας και αφορούν ευρύτερα τη θέση των καλάντων στη κοινωνική ζωή των ανθρώπων και τον τρόπο που αυτά έρχονται σε διάλογο με τις περιρρέουσες πολιτισμικές δυναμικές.

Νομίζω λοιπόν ότι η εθνομουσικολογική οπτική των καλάντων έρχεται πρώτιστα αντιμέτωπη με αυτό ακριβώς το ζήτημα: Χρειάζεται, δηλαδή, να προσδιορίσει το χαρακτήρα των καλάντων σε συνάρτηση με τη σύγχρονη μουσικο-πολιτισμική συνθήκη, να συζητήσει, πιο συγκεκριμένα, τι αλλάζει (εφόσον αναγνωρίζεται ως αλλαγή), πού γίνεται μουσικά αισθητή η αλλαγή, με ποιους τρόπους και γιατί συμβαίνει, πώς σημασιοδοτείται από τους ίδιους τους φορείς της μουσικής παράδοσης (μουσικούς-καλαντιστές και μη), ποιες διαδικασίες μπορεί να

---

¹⁹⁰ Για μια διεξοδική θεωρητική συζήτηση του χαρακτήρα της μουσικής αλλαγής, βλ. Blacking (1995), Nettl (1996).

τα προκαλούν και τι μπορεί να σημαίνει για την μελλοντική πορεία τους. Είναι ερωτήματα, επομένως, που έρχονται πρώτιστα αντιμέτωπα με την διάσταση της ιστορικότητας των καλάντων.

Για τη διερεύνηση των παραπάνω ερωτημάτων, η εθνογραφική μέθοδος αναδεικνύεται σε ένα από τα καταλληλότερα ερευνητικά εργαλεία. Από τη στιγμή που εστιάζει στη μελέτη των καλάντων στο χώρο και στο χρόνο όπου πραγματώνονται, η εθνογραφία κατανοεί τα κάλαντα ως επιτελεστική τέχνη (performing art). Η *επιτελεστική θεωρία* (performance theory) μπορεί, να ενθαρρύνει νέες προοπτικές στη μελέτη των καλάντων¹⁹¹. Ο όρος ‘επιτέλεση’ (απόδοση του αγγλικού όρου *performance*) διευρύνει ουσιαστικά τα στενά εννοιολογικά όρια του μουσικολογικού όρου ‘εκτέλεση’¹⁹².

Σε ό, τι αφορά στην ερμηνεία των καλάντων, για παράδειγμα, ο όρος αναφέρεται στη διαδικασία της ερμηνείας, που προσδιορίζεται από τη δική της χρονικότητα και αφορά στον τρόπο που ο καλαντιστής ερμηνεύει το κάλαντο στη συγκεκριμένη περίπτωση –ένας τρόπος που είναι αναγκαστικά ανεπανάληπτος και μοναδικός, από τη στιγμή που είναι ανθρώπινος και ξετυλίγεται σε συγκεκριμένο χωροχρόνο. Πιο συγκεκριμένα, στην περίπτωση της επιτέλεσης των καλάντων στα πλαίσια της παραμονής των εορτών του Δωδεκαημέρου, ο όρος περιγράφει το πώς ο καλαντιστής διαχειρίζεται τα εκφραστικά μέσα (καθώς συντονίζεται με τους υπόλοιπους καλαντιστές –σε περίπτωση που υπάρχουν- και τον σπιτονοικοκύρη που τον δέχεται), την ατομική και, ταυτόχρονα, τη συλλογική συναισθηματική και ψυχική εμπειρία της μουσικής. Έτσι εγείρονται ερωτήματα γύρω από το πώς ο καλαντιστής

---

¹⁹¹ Για την επιτελεστική θεωρία, βλ. Bauman (1975), Turner (1986), Schechner (1988, 2002), Carlson (1996).

¹⁹² Βλ. Cook (2003). Αξίζει να σημειωθεί ότι η μουσικολογική χρήση του όρου «εκτέλεση» στην ελληνική γλώσσα δεν έχει κάποιο αντίστοιχο στη διεθνή μουσικολογική ορολογία, όπου επικρατεί ο όρος «performance», ο οποίος, ωστόσο, αποκτά διαφορετικές νοηματοδοτήσεις ανάλογα με την θεωρητική τοποθέτηση και τις ερμηνευτικές προθέσεις του χρήστη (ενδέχεται να αποκτήσει, κατά περίπτωση, και το περιεχόμενο που προσδίδεται στον ελληνικό όρο «εκτέλεση»).

αποδίδει το εθιμικό ήθος της περιόδου του Δωδεκαημέρου και πώς τελικά τα κάλαντα συμβάλλουν στο βίωμα του Δωδεκαημέρου ως ειδικής οντολογικής συνθήκης –που προσδιορίζει την επιτελεστικότητα (θα λέγαμε με εθνομουσικολογικούς όρους) του καλαντιστή-μουσικού¹⁹³.

Επομένως, ο όρος ‘επιτέλεση’ αγκαλιάζει σφαιρικά το πεδίο στο οποίο επικοινωνείται το κάλαντο: Καθώς απομακρύνεται από τη θετικιστικού χαρακτήρα αξιολόγηση της μουσικής ερμηνείας προτείνει την κατανόηση της μουσικής πράξης ως ανθρώπινης εμπειρίας που επαναλαμβάνεται στο χρόνο, φτιάχνεται εκ νέου και έρχεται σε διαπραγμάτευση με τον κόσμο στον οποίο αναφέρεται, τον επικυρώνει, τον επαναπροσδιορίζει¹⁹⁴. Στη βάση αυτή, ο όρος ‘επιτέλεση’ περιγράφει πέρα από την ερμηνεία του καλάντου, το σύνολο των προσδοκόμενων ή αναδυόμενων στη συγκεκριμένη περίπτωση συμπεριφορών, δράσεων, του κοινωνικά αρθρωμένου λόγου, της αισθητικής πρόσληψης και ποιητικής των συναισθημάτων που ορίζουν συνολικά τους φορείς του μουσικού γεγονότος¹⁹⁵.

Για να μπορέσει να αναπαραστήσει την εμπειρία της επιτέλεσης, ο εθνογράφος χρειάζεται να συμμετέχει ενεργά στη διαδικασία της επιτέλεσης των καλάντων (είτε ως άνθρωπος που δέχεται την παραμονή των εορτών του Δωδεκαημέρου στο σπίτι του καλαντιστές, είτε ακόμη, στις περιπτώσεις που είναι εφικτό, ως μουσικός – καλαντιστής), να μοιραστεί το σύνολο της εμπειρίας με την ανθρώπινη κοινότητα που την ορίζει, και να διαμορφώσει τις ερμηνείες του διαδραστικά και αναστοχαστικά στη διαδικασία της δια-υποκειμενικής ζύμωσης με τους φορείς της κουλτούρας των καλάντων.

---

¹⁹³ Για την ιστορία και τις χρήσεις του όρου βλ. Loxley (2007), Sedgwick και Barker (1995).

¹⁹⁴ Οι επιτελέσεις του «*homo performers*», κατά τον Turner, «είναι *αναστοχαστικές*, στην επιτέλεση αποκαλύπτει τον εαυτό του στον εαυτό του... Το δράν υποκείμενο μπορεί να γνωρίσει καλύτερα τον εαυτό του καθώς δρα ή αναπαριστά, είτε μία ομάδα ανθρώπων μπορεί να γνωρίσει καλύτερα τον εαυτό της παρατηρώντας ή/και συμμετέχοντας σε επιτελέσεις που παράγει και παρουσιάζει μια άλλη ομάδα ανθρώπων» (Turner 1986, σ. 81).

¹⁹⁵ Για τη θεωρητική συζήτηση του όρου στα ελληνικά, βλ. Κάβουρας (1997, 2003), Τσιτσιπής (1995).

Με αυτόν τον τρόπο, η μουσική εθνογραφία διαφοροποιείται ουσιαστικά από τη μορφολογική και κειμενο-κεντρική ανάλυση, καθώς αμφισβητεί την αντικειμενικοποίηση του ήχου ως μονάδας μελέτης αποκομμένης από το πολιτισμικό περιβάλλον τοποθετώντας στο προσκήνιο το υποκείμενο δημιουργό και κοινωνό των καλάντων. Σύμφωνα, άλλωστε, με μια ανθρωπολογική προσέγγιση, τα κάλαντα μπορούν να μελετηθούν ως μια *τελετουργία*¹⁹⁶ - και να θεωρηθούν ως μια μορφή «προδιαγεγραμμένης τυπικής συμπεριφοράς» - με όρους του Victor Turner¹⁹⁷. Η κατανόηση των καλάντων ως τελετουργικής μουσικής στο φως της ανθρωπολογικής θεωρίας μάς προσανατολίζει στη θεώρησή τους ως μέρους μιας 'στερεότυπης ακολουθίας από δραστηριότητες' -στη συγκεκριμένη περίπτωση, της ακολουθίας από τις συμβολικές πρακτικές (των εθίμων) του Δωδεκαημέρου¹⁹⁸.

Στο σημείο που τα κάλαντα αναγνωρίζονται ως τελετουργική μουσική, καλούμαστε ταυτόχρονα να τα διερευνήσουμε ως μία ενότητα μουσικής και λόγου που έχει *αλληγορικό* χαρακτήρα: Να δούμε ότι στον ήχο και το λόγο τους αναπαρίστανται με μη κυριολεκτικό τρόπο μια κοσμολογία που ενσωματώνει πολιτισμική γνώση¹⁹⁹. Η αποδοχή της αλληγορικής διάστασης των καλάντων ανοίγει την προοπτική της μελέτης της αισθητικής και του περιεχομένου της ως όχημα για τη γνώση του πολιτισμού με τον οποίο συνδέονται.

Η επιτέλεση των καλάντων ενσωματώνει «σύνθετες ακουστικές μνήμες», όπως τονίζει και η Shelemay, καθώς συνδέει βιώματα του παρόντος και του

---

¹⁹⁶ Οι όροι «ιεροτελεστία» (ή «τελετουργία») και τελετουργικά έχουν ένα περιορισμένο νόημα συνδεδεμένο με τη θρησκευτική λατρεία και ένα ευρύ νόημα που περιλαμβάνει συνήθεια και έθιμα. (Maisonneuve 2001, σ. 250).

Έναν διεπιστημονικό χαρακτηρισμό που δίνει ο Maisonneuve είναι ότι «*το τελετουργικό είναι ένα κωδικοποιημένο σύστημα συμπεριφορών, υπό ορισμένες συνθήκες χρόνου και τόπου, το οποίο έχει ένα βιωμένο νόημα και μια συμβολική εμβέλεια για τους αυτουργούς του και τους μάρτυρες του*». (Maisonneuve 2001, σ. 251).

¹⁹⁷ Turner (1967) σ. 19.

¹⁹⁸ Turner (1974), σ. 183.

Η ανθρωπολογική βιβλιογραφία για την τελετουργία είναι ιδιαίτερα εκτεταμένη. Ενδεικτικά βλ. Turner (1969), Smith (1987), Bell (1992), Rappaport (1999).

¹⁹⁹ Για την εθνογραφία ως αλληγορία βλ. Clifford (1986), σ. 98.

παρελθόντος²⁰⁰. Τα κάλαντα, για παράδειγμα, που λέγονται την παραμονή των Χριστουγέννων κινητοποιούν για τους συμμετέχοντες μουσικούς και μη συγκινήσεις και μνήμες –στους ήχους και το λόγο τους επιτελείται αλληγορικά μια κοσμολογία που αφορά, μεταξύ άλλων, στη φύση της γέννησης. Η μελωδικότητα τους έχει τη διαχρονική δύναμη να τροφοδοτεί το (ανθρώπινο) συναίσθημα, ακριβώς επειδή συγκροτεί ένα κεφάλαιο ηχητικής μνήμης που ανακαλεί ένα σώμα προδιαμορφωμένων πολιτισμικών βιωμάτων. Στο ηχητικό αυτό κεφάλαιο μνήμης, οι ήχοι από τη μελωδία των καλάντων αναμειγνύονται αδιαχώριστα με μνήμες από τις μυρωδιές των γλυκισμάτων στα σπίτια, του κρύου, της αίσθησης της ζέστης μέσα στο σπίτι, των μεγάλων νυχτών, τις έντονης προετοιμασίας για αγορά προϊόντων, των δώρων, της ετοιμασίας του τραπεζιού το βράδυ της παραμονής, των κεριών, της ευχάριστης ατμόσφαιρας από τη συγκέντρωση των μελών της οικογένειας στο σπίτι κ.α.

Έτσι, καλούμαστε να κατανοήσουμε τη μουσική επιτέλεση ως αναπόσπαστο μέρος μιας θεσμοποιημένης «πολιτιστικής επιτέλεσης» με όρους του Milton Singer²⁰¹, όπου τα κάλαντα συνδέονται ζωτικά με πρακτικές που προσδιορίζουν έναν «κόσμο αναδυόμενο και όχι έναν κόσμο δεδομένο»²⁰². Στη βάση αυτή μπορούμε να θεωρήσουμε τα κάλαντα ως την ηχητική μεταφορά μιας κατάστασης «μεθοριακότητας» (liminality)²⁰³ που βιώνεται στα πλαίσια των διαβατήριων εθίμων. Ηχεί την εμπειρία της διαδικασίας του περάσματος από μια κατάσταση σε μία άλλη, μια εμπειρία μεθοριακή: αναμεταξύ και πέρα από το ό, τι ήταν πριν και σε αναμονή

---

²⁰⁰ Η Shelemay δανείζεται τον όρο «σύνθετες ακουστικές μνήμες» από τον τρόπο που τον εφαρμόζει ο Stuart Feder στο, *Charles Ives 'My Father's Songs': A Psychoanalytic Biography* (New Have, Yale Univ. Press, 1992, σ. 241).

Shelemay (1998).

²⁰¹ Singer (1972), σ. 71.

²⁰² Turner (1974), σ. 24. Ο Turner υιοθετεί τη θεωρία του Singer στον τρόπο που αναπτύσσει την έννοια του «κοινωνικού δράματος».

²⁰³ Βλ. Turner (1969), σ. 95. Η έννοια της «μεθοριακού» εισάγεται αρχικά από τον Arnold Van Gennep (*Les Rites de Passage*, 1908), από τον οποίο τη δανείζεται ο Turner.

του τι θα είναι μετά. Γίνεται ο ήχος που διατρέχει το πέρασμα από το παρόν στο μέλλον και ταυτόχρονα, το πέρασμα του δρώντος υποκειμένου και της ανθρώπινης ομάδας από μια οντολογική κατάσταση σε μία άλλη (παράδειγμα, από το χειμώνα και το σκοτάδι, δηλαδή από τον *θάνατο*, στο φως της άνοιξης, δηλαδή στη *ζωή*).

Η κατανόηση των *καλάντων ως ηχοποίησης της μεθοριακότητας*, προκαλεί παραπέρα τη διερεύνηση τους ως ηχοποίηση της συνολικής εθιμικής διαδικασίας, ως ηχοποίηση, στο συγκεκριμένο παράδειγμα, της εθιμικής εμπειρίας της περιόδου του Δωδεκαημέρου, όπως αυτή ξεδιπλώνεται μέσα από διαδοχικές και, παράλληλα, διαδραστικές φάσεις, που ορίζουν την κορύφωση και την κατάληξη μίας από τις δυναμικότερες διαβατήριες περιόδους στον εθιμικό κύκλο του χρόνου.

Με βάση τους παραπάνω προβληματισμούς προκύπτουν, επομένως, τα εξής ερωτήματα: Με ποιους τρόπους η μουσική επιτέλεση, που αποτελεί μια αυστηρά οριοθετημένη και προκαθορισμένη μορφή δράσης στα πλαίσια της εθιμικής διαδικασίας, μπορεί να αλλάξει σήμερα; Πώς η αλλαγή εγγράφεται στις μουσικές δομές, στη μουσική αισθητική και στον τρόπο που βιώνονται τα κάλαντα από τους ανθρώπους (μουσικούς και μη); Πώς ερμηνεύονται οι αλλαγές αυτές ως μία «μετα-επιτέλεση» (meta-performance) ευρύτερων επαναπροσδιορισμών στη σφαίρα της πολιτισμικής ζωής και της συνάρτησης της με το πολιτικό; Πώς, επομένως, η μουσική ιδωμένη ως ‘πολιτισμική επιτέλεση’ μπορεί να εννοηθεί επιπλέον ως πολιτισμική επιτέλεση ευρύτερων πολιτισμικών πραγματικοτήτων;

Η θεώρηση της μουσικής ως επιτελεστικής μουσικής, όπως προτείνεται στην επικράτεια της εθνογραφικής θεωρίας, δεν αποτελεί, βέβαια, μια πρόσφατη τάση στην εθνομουσικολογική έρευνα –την έχει απασχολήσει από τα πρώτα της ήδη βήματα. Η κυρίαρχη θέση της μουσικής στις εθιμικές πρακτικές των ‘πρωτόγονων’ και ‘εξωτικών’ πολιτισμών προσέλκυσε την αποικιοκρατική περιέργεια πολλών

ερευνητών στο παρελθόν²⁰⁴, οπότε άρχιζε να διαμορφώνεται (μέσα πλέον από την εθνογραφική έρευνα) η διαπίστωση ότι ο μουσικός ήχος, ακριβώς επειδή έχει την ιδιότητα να εκφράζει άρρητες οντολογικές διαθέσεις, έχει τη δύναμη να μεταφέρει τους συμμετέχοντες σε υπερβατικές πραγματικότητες, που μπορεί σε ορισμένες περιπτώσεις να εκτείνονται πέρα από την επικράτεια του συνειδητού²⁰⁵.

Η εθνομουσικολογική έρευνα στοχεύει στην κατανόηση της διαδικασίας σύνθεσης, επιτέλεσης και μετάδοσης της μουσικής και των πολιτισμικών πραγματικοτήτων του παρελθόντος με τα οποία αυτή συνδέεται. Αυτό που πραγματικά χρειάζεται η μελέτη των καλάντων είναι να μετατραπούν σε ένα επιστημονικό πεδίο που μελετά την προφορική μετάδοση της ίδιας της μουσικής. Η μελέτη πρέπει να μετατραπεί σε μια επιστήμη που είναι ταυτόχρονα ιστορική και εθνομουσικολογική²⁰⁶.

Έτσι, λοιπόν, με βάση τα παραπάνω θέλω να πω ότι σε μια επόμενη εργασία πάνω στα κάλαντα αυτό που έχει μεγαλύτερο νόημα και υπάρχει η ανάγκη να γίνει είναι μια τοποθέτηση ανθρωπολογική, εθνογραφική, εθνομουσικολογική: Μια απόπειρα να δούμε τα κάλαντα μέσα από ένα ολιστικό πρίσμα.

---

²⁰⁴ Nettl (1956), Merriam (1964).

²⁰⁵ Βλ. Rouget (1985).

²⁰⁶ Jeferry (1992), σ. 46.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

Βακαλούδη, Α. (2001). *Η μαγεία ως κοινωνικό φαινόμενο στο πρώιμο Βυζάντιο*. Αθήνα: Ενάλιος.

Βαρβούνης, Μ. (1995). *Παραδοσιακή θρησκευτική συμπεριφορά και θρησκευτική λαογραφία*. Αθήνα: Οδυσσέας.

Βαρβούνης, Μ. (2003). *Μελετήματα Ελληνικής Λαογραφίας*. Τόμος Α', Αθήνα: Σπανίδα.

Blacking, J. (1973). *Η Έκφραση της Ανθρώπινης Μουσικότητας*. Αθήνα: Νεφέλη.

Baynes και Moss. (2004). *Βυζάντιο, Εισαγωγή στο Βυζαντινό Πολιτισμό*. Μετάφραση Δημητρίου Σακκά. Αθήνα: Παπαδήμα.

Baud-Bovy, S. (2005). *Δοκίμιο για το ελληνικό δημοτικό τραγούδι*. Ναύπλιο: Πελοποννησιακό λαογραφικό Ίδρυμα.

Γκισδαβίδης, Α. (1973). *Λαογραφικά της Μακεδονίας. Ήθη - Έθιμα – Παραδόσεις*. Αθήνα: Το Παγγαίον.

Εγκυκλοπαίδεια *Πάπυρος-Larousse-Britannica*. (2004). Τόμος 53.

Ζαχανεράκης, Κ. (1986). *Κάλαντα και παράδοση του Δωδεκαημέρου*. Αθήνα: Δωδώνη.

Θεοδοσίου, Στ. και Δανέζης, Μ. (2000). *Στα ίχνη του Ιχθύς*. Αθήνα: Διάυλος.

Θρακιώτη, Κ. (1991). *Λαϊκή Πίστη και Λατρεία στη Θράκη*. Αθήνα: Ρήσος.

Κάβουρας, Π. (1997). «Τα Δρώμενα από Εθνογραφική Σκοπία: Μέθοδοι, Τεχνικές και Προβλήματα Καταγραφής». Στο, *Δρώμενα: Σύγχρονα Μέσα και Τεχνικές*

Καταγραφής τους (Α Διεθνές Συνέδριο, 4-6 Οκτ. 1996, Πρακτικά). Κομοτηνή: Κέντρο Λαϊκών Δρωμένων, σ.σ. 45-80.

Κάβουρας, Π. (2003). «Το Παρελθόν του Παρόντος. Από την Εθνογραφία και την Επιτέλεση της Μουσικής στην Επιτέλεση της Μουσικής Εθνογραφίας». Στο, *Το Παρόν του Παρελθόντος. Ιστορία, Λαογραφία, Κοινωνική Ανθρωπολογία*. Πρακτικά Συνεδρίου (19-21 Απριλίου 2002). Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, σ.σ. 307-359.

Κακούρη, Κ. (1952). *Λαϊκά δρώμενα ευετηρίας*. Εν Αθήναις: Ν. Καραβίας.

Κακούρη, Κ. (1963). *Διονυσιακά: εκ της σημερινής λαϊκής λατρείας των Θρακών*. Αθήνα.

Κακριδής, Ι. (1989). *Οι αρχαίοι Έλληνες στη νεοελληνική λαϊκή παράδοση*. Αθήνα.

Κ.Α.Λ.Μ.Ε. (2004). Κέντρο Αιγαιακών Λαογραφικών και Μουσικολογικών Ερευνών. *Κάλαντα Καλήμερα και Πάντα και του Χρόνου*. Εκδόσεις: Κ.Α.Λ.Μ.Ε.

Καραπατάκης, Κ. (1981). *Το Δωδεκαήμερο*. Αθήνα: Παπαδήμας.

Καραπατάκης, Κ. (1981). *Παλιά χριστουγεννιάτικα ήθη και έθιμα: Το Δωδεκαήμερο των Χριστουγέννων*. Αθήνα: Παπαδήμας.

Κορρέ, Κ. (Χειμώνας, 2008). Χριστούγεννα: Η Είσοδος του Θείου στον ανθρώπινο Χρόνο. *Αωτον*, 4, σ.σ. 54-65.

Κουκουλές, Φ. (1947). *Βυζαντινός βίος και πολιτισμός*. Αθήνα.

Κυριακίδης, Στ. (1937). *Λαϊκόν Εορτολόγιον, ερωτήματα δια την λαϊκήν λατρείαν*. Θεσσαλονίκη.

Κυριακίδου, Α. Ν. (1975). *Οι αρχαίοι έλληνες στη νεοελληνική παράδοση, Λαογραφικά Μελετήματα*. Αθήνα.

Κυριακίδου, Α. Ν. (1978). *Η Θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας. Κριτική Ανάλυση*. Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας.

- Κυριακίδου, Α. Ν. (1982). *Οι δώδεκα μήνες -Τα λαογραφικά*, Αθήνα: Μαλλιάρης.
- Λουκάτος, Δ. (1979). *Χριστουγεννιάτικα και των Γιορτών*. Αθήνα: Φιλιππότης.
- Λουκάτος, Δ. (1980). *Πασχαλινά και της Άνοιξης*, Αθήνα: Φιλιππότης.
- Λιάβας, Λ. (2003). Κείμενο που συνοδεύει το CD: *Κάλαντα Δωδεκαήμερου Σας τα' παν άλλοι*. Αθήνα: Μελωδικό καράβι.
- Maisonpneu, J. (2001). *Εισαγωγή στην Ψυχοκοινωνιολογία*. Μετάφραση Νικόλας Χριστάκης. Αθήνα: Τυπωθήτω, Γιώργος Δάρδανος.
- Μέγας, Γ. (1979). *Ελληνικά Εορταί και Έθιμα της Λαϊκής Λατρείας*. Αθήνα.
- Μέγας, Γ. (2004). *Ελληνικές Γιορτές και έθιμα της Λαϊκής Λατρείας*. Αθήνα: Εστία.
- Μιχαήλ-Δέδε, Μ. (1989). *Κάλαντα Καλήμερα και θρησκευτικά τραγούδια*. Αθήνα: Φιλιππότης.
- Μιχαηλίδης, Σ. (2003). *Εγκυκλοπαίδεια της αρχαίας ελληνικής μουσικής*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Μολίνος, Στρ. (1993). *Τα λαογραφικά του Δωδεκαμήνου*. Αθήνα: Φιλιππότης.
- Μολίνος Στρ. (1996). *Οι καλικάντζαροι*. Αθήνα: Φιλιππότης.
- Nettl, B. (1956). *Η Μουσική στους Πρωτόγονους πολιτισμούς*. Αθήνα: Κάλβος
- Nilsson, M. (1953). *Ελληνική λαϊκή θρησκεία*. Μετάφραση Ι. Θ. Κακριδής. Αθήνα.
- Παπαδόπουλος, Στ. (2000). *Πατρολογία*. Τόμος Α'. Αθήνα.
- Παπαθανάση – Μουσιοπούλου, Κ. (1979). *Λαογραφικά Θράκης*, Τόμος Α'. Αθήνα: Ρήσος.

Parke, H. W. (2000). *Οι Γιορτές στην αρχαία Αθήνα*. Μετάφραση Χαράλαμπος Ορφανός. Αθήνα: Δαίδαλος, Ι. Ζαχαρόπουλος.

Παπασταύρου Δ. και Χατζηπέτρου – Ανδρονίκου Ρ. (2009). 'Αναδημιουργώντας μια μουσική παράδοση: Παιδιά μεταναστών που λένε κάλαντα στη Θεσσαλονίκη'. Επίσημη ανακοίνωση στο συνέδριο που διοργάνωσε το Euro-Mediterranean University' με θέμα *Unity and Diversity of the European Identities* στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 9 Ιουνίου 2009.

Πολίτης, Ν. (1994). *Παραδόσεις Β΄*. Αθήνα: Γράμματα.

Πολίτης, Α. (1999). *Η Ανακάλυψη των Ελληνικών Δημοτικών Τραγουδιών*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Πολυμέρου-Καμηλάκη Α. (2007, Ιανουαρίου 7). Η 'ανομολόγητη' λατρεία των νερών: Θρησκευτικές και δεισιδαιμονικές αντιλήψεις συνυπάρχουν σε μία από τις μεγαλύτερες εορτές του χριστιανισμού. *Εφημερίδα Το ΒΗΜΑ*, σ. 32.

Ρωμαίου, Κ. (1995). *Οι Καλλικάντζαροι, Μικρά Μελετήματα*. Θεσσαλονίκη.

Σέργη, Γ. (1999). *Να τα πούμε*; Αθήνα: Φιλιπότη.

Σιμόπουλος, Δ. (2006). *Το Άστρο των Χριστουγέννων*. Αθήνα: Ίδρυμα Ευγενίδου.

Σουλακέλης, Θ. (1994). *Κάλαντα Καλήμερα και πάντα και του χρόνου*. Αθήνα.

Σουλακέλης, Θ. (2002). *Δημόδη Άσματα Ρείς-Ντερέ*. Αθήνα: Κ.Α.Λ.Μ.Ε.

Στεφανίδης, Β. (1959). *Εκκλησιαστική Ιστορία*. Αθήνα: Παπαδημητρίου.

Σύλλογος Βραστάμων Θεσσαλονίκης, (2005). *Κάλαντα και Έθιμα Βραστάμων Χαλκιδικής*, Χαλκιδική: Ιχνηλάτες της παράδοσης.

Τερζοπούλου, Μ. (1997). Για να' βρει κράτος και εξουσία η άνοιξη, (κείμενο που συνοδεύει το CD: 'Τα Αποκριάτικα', επιμέλεια Δόμνα Σαμίου), Αθήνα: Καλλιτεχνικός Σύλλογος Δημοτικής Μουσικής Δόμνα Σαμίου.

Τραγάκη, Δ. (2007). «Βυζαντινή μουσική και εθνογραφία: θεωρητικές και μεθοδολογικές προτάσεις». Ανακοίνωση στην Ημερίδα με θέμα, *Η Βυζαντινή μουσική στον 21^ο αι. Προβληματισμοί και Προοπτικές*, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Τμήμα Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης, 21.04.2007.

Τσιτσιπής, Λ. (1995). *Εισαγωγή στην Ανθρωπολογία της Γλώσσας Γλώσσα, Ιδεολογία, Διαλογικότητα και Επιτέλεση*. Αθήνα: Gutenberg.

Τσοκάτου – Καρβέλη, Αι. (1991). *Λαογραφικό Ημερολόγιο: Οι δώδεκα μήνες και τα έθιμά τους*. Αθήνα: Πατάκη.

Fauriel, C. (1824-1825). *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια*.

Ξένη

Barz and Cooley, (1997). *Shadows in the Field. New Perspectives for Fieldwork in Ethnomusicology*. New York, Oxford: Oxford Univ. Press.

Bauman, R. (1975). «Verbal Art as Performance». *American Anthropologist*, Vol. 77 (2): 290-311.

Bell, C. (1992). *Ritual Theory, Ritual Practice*. Oxford, New York: Oxford Univ. Press.

Blacking, J. (1995). *Music, Culture and Experience. Selected Papers of John Blacking*. Επιμέλεια και εισαγωγή του Reginald Byron. Chicago: Chicago Univ. Press.

Carlson, M. (1996). *Performance. A Critical Introduction*. New York: Routledge.

Clayton, M., Trevor H. και Middleton, R. (2003). *The Cultural Study of Music. A Critical Introduction*. London, New York: Routledge.

Clifford, J. and Marcus, G. (1986). *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. (επιμ.), Berkeley: Univ. of California Press.

Cook, N. (2003). «Music as Performance». Στο, *The Cultural Study of Music. A Critical Introduction*. Martin Clayton, Trevor Herbert και Richard Middleton (επιμ.), London, New York: Routledge, σ.σ. 204-214.

Cullmann O. Cahiers Theologiques de l' Actualite Protestante, «Noel dans l' Eglise Ancienne» Ap. 25.

Encyclopedia of Catholic Devotions and Practices, Ann Ball, (2003), Our Sunday Visitor Publishing.

Jeffery, P. (1992). *Re-Envisioning Past Musical Cultures: Ethnomusicology and the Study of Gregorian Chant*. Chicago & London: Univ. of Chicago Press.

Kosofsky – Sedgwick, E. και Barker A. (1995). *Performance and Performativity*, (επιμ.), London: Routledge.

Loxley, J. (2007). *Performativity (A New Critical Idiom)*, London: Routledge.

Merriam, A. (1964). *The Anthropology of Music*. Northwestern Univ. Press.

Rappaport, R. (1999). *Ritual and Religion in the Making of Humanity*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.

Rouget, G. (1985). *Music and Trance. A Theory of the Relations Between Music and Possession*. Chicago: Chicago Univ. Press.

Schechner, R. (1988). *Performance Theory*. London and New York: Routledge.

Schechner, R. (2002). *Performance Studies. An Introduction*. London and New York: Routledge.

Seeger, A. (1992). 'The Ethnography of Music', in *Ethnomusicology: An Introduction*, Helen Myers (επιμ.), σ.σ. 88-109.

Shelemay, Kaufmann, K. (1998). *Let Jasmine Rain Down: Song and Remembrance Among Syrian Jews*. Chicago: Univ. of Chicago Press.

Singer, M. (1972). *When a Great Tradition Modernizes*. New York: Praeger.

Smith, J. (1987). *To Take Place: Toward Theory in Ritual*. Chicago: Chicago Univ. Press.

Turner, V. (1967). «Symbols in African Ritual». Στο, *Symbolic Anthropology: A Reader in the Study of Symbols and Meanings*, J. L. Dolgin, D. S. Kemnitzer and D. M. Schneider (επιμ.). New York: Columbia University Press, σ.σ. 183-194.

Turner, V. (1969). *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure*. Chicago: Aldine.

Turner, V. (1974). *Dramas, Fields and Metaphors: Symbolic Action in Human Society*. Ithaca: Cornell University Press.

Turner, V. (1986). *The Anthropology of Performance*. New York: PAJ Publications.

Άρθρα και άλλες πηγές από το διαδίκτυο

Βαρβούνης, Μ. (2006). Το νερό στα έθιμα του ελληνικού παραδοσιακού δωδεκαημέρου.

<http://www.xronos.gr/social/detail.php?ID=32410&print=Y>

Λάζος Χ. (Απρίλιος, 2005). Περιοδικό «Ιχώρ».

<http://www.greekreligion.gr/el/component/content/article/949-helidonismata>

Μάργαρη, Ζ. (2007).

<http://www.nationalgeographic.gr/0107/geographica.html>

Μόσχος, Δ. (2008). Εφημερίδα Ορθόδοξος Κόσμος. Τα Θεοφάνια: Μια αρχαιότερη γιορτή από τα Χριστούγεννα.

<http://earlychristiandocctrine.wordpress.com/>

Nettl, B. (1996). «Relating the Present to the Past: Thoughts on the Study of Musical Change and Culture Change in Ethnomusicology». *Music & Anthropology*
<http://www.muspe.unibo.it/period/MA/index/number1/nettl1/ne1.htm>.

Παπαγγελής Θ. (2002). Χριστούγεννα στη Ρώμη, Το ΒΗΜΑ.
<http://www.tovima.gr/default.asp?pid=2&ct=34&artid=147766&dt=22/12/2002>

Παπαγγελής Θ. (2007). Χριστούγεννα στη Ρώμη, Το ΒΗΜΑ.
http://www.maranatha.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=184:2008-12-20-22-38-40&catid=15:-&Itemid=71

Ράλλης, Γ. και Ποτλής, Μ. (1852/1856). Σύνταγμα των Θείων και Ιερών Κανόνων της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας, Αθήνα, Τόμος Β΄.
http://eviac.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=128&Itemid=1

Σάθας, Κ. (1878). «*Ιστορικών Δοκίμιον περί του Θεάτρου και της μουσικής των Βυζαντινών, ήτοι εισαγωγή εις το Κρητικόν Θέατρον*». Βενετία.
<http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%98%CE%B5%CE%BF%CF%86%CE%AC%CE%BD%CE%B9%CE%B1>

Σιμόπουλος, Δ. (2008, Μαρτίου 20). Ισημερίες και Ηλιοστάσια.
<http://www.12830.gr/Forum/laografia/ishmeries-kai-hliostasia/>

Σιμόπουλος, Δ. (2008, Δεκεμβρίου 21). Ιστορίες και μύθοι σχετικά με τα Χριστούγεννα
http://alkimosarchive-archive.blogspot.com/2008/12/blog-post_21.html

Χατζόπουλος, Χ.
http://www.christoshatzopoulos.gr/articles.asp?action_id=3&article_id=5&lang_id=0

Internet site

www.agrotravel.gr (κλαδαριές)
http://www.agrotravel.gr/agro/site/AgroTravel/t_docpage?doc=/Documents/Agrotravel/event/Kozani/kladaria

www.agrotravel.gr (Χελιδονίσματα)
http://www.agrotravel.gr/agro/site/AgroTravel/t_docpage?sparam=macedonia&doc=/Documents/Agrotravel/event/serres/chelidonismata&sub_nav=Lodgings

www.alex.eled.duth.gr
<http://alex.eled.duth.gr/diga/tradition/xelidonismata.htm>

www.dwdekamhnes.gr
<http://el.shvoong.com/humanities/religious-studies/1746498-%CE%BF-%CE%BC%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%83-%CE%B1%CF%81%CE%B9%CE%B8%CE%BC%CE%BF%CF%83-12/>

www.el.wikipedia.gr (Θεοφάνεια)
<http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%98%CE%B5%CE%BF%CF%86%CE%AC%CE%BD%CE%B9%CE%B1>

www.el.wikipedia.gr (Κάλαντα)
<http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9A%CE%B1%CE%BB%CE%AD%CE%BD%CE%B4%CE%B5%CF%82>

www.el.wikipedia.gr (Σατουρνάλια)
<http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A3%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%BD%CE%AC%CE%BB%CE%B9%CE%B1>

www.el.wikipedia.gr (Χριστούγεννα)
http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A7%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%8D%CE%B3%CE%B5%CE%BD%CE%BD%CE%B1#.CE.99.CF.83.CF.84.CE.BF.CF.81.CE.AF.CE.B1_.CF.84.CE.BF.CF.85_.CE.B5.CE.BF.CF.81.CF.84.CE.B1.CF.83.CE.BC.CE.BF.CF.8D_.CF.84.CF.89.CE.BD_.CE.A7.CF.81.CE.B9.CF.83.CF.84.CE.BF.CF.85.CE.B3.CE.AD.CE.BD.CE.BD.CF.89.CE.BD

www.eleftherovima.gr
[http://www.eleftherovima.gr/cgi-bin/news/viewnews.cgi?newsid1077044893,73378,](http://www.eleftherovima.gr/cgi-bin/news/viewnews.cgi?newsid1077044893,73378)

www.greekreligion.gr
<http://www.greekreligion.gr/el/component/content/article/949-helidonismata>

www.halkidikinews.gr
<http://www.halkidikinews.gr/dodeka/e-book/mainb.htm>

www.irakleia.com
<http://irakleia.com/modules.php?name=News&file=print&sid=2216>

Καλογερόπουλος, Τ. *Λεξικό της Ελληνικής Μουσικής* (Γιορτές).

<http://wiki.musicportal.gr/index.php/%CE%92%CF%81%CE%BF%CF%85%CE%B%CE%AC%CE%BB%CE%B9%CE%B1>

Καλογερόπουλος, Τ. *Λεξικό της Ελληνικής Μουσικής* (Κάλαντα).

<http://wiki.musicportal.gr/index.php/%CE%9A%CE%AC%CE%BB%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B1>

www.kosmikanea.gr

<http://www.kosmikanea.gr/fullarticle.php?id=218>

www.livepedia.gr

<http://www.livepedia.gr/index.php?title=%CE%A7%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CE%B4%CE%BF%CE%BD%CE%AF%CF%83%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1>

www.musicheaven.gr

<http://www.musicheaven.gr/html/modules.php?name=News&file=article&sid=760>
<http://www.musicheaven.gr/html/modules.php?name=News&file=article&sid=764>

www.myhoroscope.gr

<http://www.myhoroscope.gr/15-%E1%ED%E8%F1%FE%F0%E9%ED%E5%F2-%F3%F7%DD%F3%E5%E9%F2/3194-%F4%EF-%E5%EF%F1%F4%E1%F3%F4%E9%EA%FC-%E4%F9%E4%E5%EA%E1%DE%EC%E5%F1%EF-%E1%F0%FC-%F4%E7%ED-%E1%F1%F7%E1%E9%FC%F4%E7%F4%E1-%F9%F2-%F3%DE%EC%E5%F1%E1.html>

www.paidika.gr

http://www.paidika.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=1511&Itemid=416&PHPSESSID=bf5ade7a767c9667816962464f8a4de1

www.serrestourism.gr

http://www.serrestourism.gr/content/view/146/258/lang_el/

www.siatista.gr

<http://www.siatista.gr/Kolianta.html>

www.tech.pathfinder.gr

<http://tech.pathfinder.gr/xpaths/myths/580763.html>

www.typos.gr
<http://christmas.plog.gr/tags/theofaneion-gr.html>

www.xronos.gr
<http://www.xronos.gr/detail.php?ID=26424>

www.30dim-athin.att.sch.gr
http://30dim-athin.att.sch.gr/ta_xelidonismata.htm

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Α) Επιβίωση των Χελιδονισμάτων σήμερα

Πηγές:

http://www.ornithologiki.gr/gr/oiwnos/cur/show_article.php?artID=175&locale=gr

<http://hatzopoulos.wordpress.com/2008/02/09/56/>

http://30dim-athin.att.sch.gr/ta_xelidonismata.htm

<http://www.flickr.com/photos/libver/sets/7215760418286728/>

http://www.verianet.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=296&Itemid=43

http://www.komotiniblogs.gr/%CE%97_%CE%A0%CE%B1%CF%81%CE%AD%CE%BC%CE%B2%CE%B1%CF%83%CE%B7/2009/03/03/%CE%A4%CE%B1_%CE%A7%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CE%B4%CE%BF%CE%BD%CE%AF%CF%83%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1_%CE%B1%CE%BA%CE%BF%CF%8D%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BA%CE%B1%CE%BD_%CF%83%CE%AE%CE%BC%CE%B5%CF%81%CE%B1_%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD_%CE%9A%CE%BF%CE%BC%CE%BF%CF%84%CE%B7%CE%BD%CE%AE!

<http://www.serrestourism.gr/content/view/146/258/lang,el/>

<http://www.eleftherovima.gr/cgi-bin/news/viewnews.cgi?newsid1077044893,73378>,

http://pempto.blogspot.com/2008/03/blog-post_9430.html

<http://blog.libver.gr/blog/?p=331>

<http://www.ornithologiki.gr/gr/hos/rggio.htm>

<http://www.xronos.gr/detail.php?ID=26424>

<http://www.eleftherovima.gr/cgi-bin/news/vienews.cgi?newsid1084365794,45317>,

<http://nagr.blogspot.com/2008/03/swallow-welcome-in-dam-of-thermi.html>

<http://margkam.pblogs.gr/2008/03/helidonismata.html>

http://www.laosver.gr/news/detail.php?NEWS_ID=15933

<http://hatzopoulos.wordpress.com/2008/02/09/56/>

http://www.veriablogs.gr/%CE%95%CF%86%CE%B7%CE%BC%CE%B5%CF%81%CE%AF%CE%B4%CE%B1_%CE%9B%CE%B1%CF%8C%CF%82/2008/03/22/%CE%9C%CE%B1%CE%B8%CE%B7%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC_%CF%87%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CE%B4%CE%BF%CE%BD%CE%AF%CF%83%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1_%CF%83%CE%B5_%CE%9D%CE%BF%CE%BC%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%AF%CE%B1_%CE%BA%CE%B1%CE%B9_%CE%94%CE%B7%CE%BC%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B5%CE%AF%CE%BF_%CE%92%CE%AD%CF%81%CE%BF%CE%B9%CE%B1%CF%82

http://www.kerkinitoday.com/2008/08/blog-post_6950.html

http://www.enet.gr/online/online_text/c=112,dt=08.03.2007,id=59657372,73847324,81345436,95519004

http://www.anexartitos.gr/index.php?Itemid=2&id=5347&option=com_content&task=view

http://www.christoshatzopoulos.gr/articles.asp?action_id=3&article_id=5&lang_id=0

http://park.ornithologiki.gr/gr/news/show_php?artID==203&locale=gr

<http://www.ornithologiki.gr/>

<http://www.xronos.gr/news/detail.php?ID=26424>

http://www.anthropos.gr/show_program.asp?Id=155&Categ=A

http://www.veriablogs.gr/Verianet.gr_%CE%A4%CE%BF%CF%80%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82_%CE%95%CE%B9%CE%B4%CE%AE%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82/2008/03/22/%CE%A4%CE%B1_%C2%AB%CE%A7%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CE%B4%CE%BF%CE%BD%CE%AF%CF%83%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%B7_%CE%9D%CE%BF%CE%BC%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%AF%CE%B1_%CE%BA%CE%B1%CE%B9_%CF%83%CF%84%CE%BF_%CE%94%CE%B7%CE%BC%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B5%CE%AF%CE%BF_...

<http://www.myserres.gr/modules.php?name=News&file=print&sid=8686>

http://www.dimokratis.gr/index.php?id=1674&view_option=subject&year=08

B) Στίχοι Χελιδονισμάτων/Καλάντων

Στίχοι από αργαίο χελιδόνισμα

ΧΕΛΙΔΟΝΙΖΕΙΝ

Ἦλθ', ἦλθε χελιδών
καλὰς ὥρας ἀγούσα,
καλοὺς ενιαυτοὺς,
ἐπὶ γαστέρα λευκά,
ἐπὶ νῶτα μέλαινα.
Παλάθαν συ προκύκλει
ἐκ πίονος οἴκου
οἴνου τε δέπαστρον
τυροῦ τε κάνυστρον.
Και πυρῶν
Ἄ χελιδὼν και λεκιθίταν
Οὐκ ἀπωθεῖται.
Πότερ' ἀπίωμες ἢ λαβόμεθα;
Εἰ μὲν τι δώσεις.
Εἰ δε μῆ, οὐκ εἴσομεν,
ἢ ταν θύραν φέρωμες ἢ θουπέρθυρον
ἢ ταν γυναῖκα ταν ἔσω καθημέναν.
Μικρά μὲν ἐστι, ραδίως νιν οἴσομες.
Ἄν δη φέρῃς τι,
μέγα δη τι φέροιο.
Ἄνοιγ' ἀνοίγε ταν θύραν χελιδόνι.
Ου γὰρ γέροντες ἐσμεν, ἀλλὰ παῖδια.

Ἀθήναιος (Δειπνοσοφιστές, Η, 360 b-d).

Μετάφραση:

ΧΕΛΙΔΟΝΙΣΜΑ

Ἦρθε, ἦρθε το χελιδόνι
φέρνοντας καλὲς ἐποχές,
καλοὺς χρόνους,
ἔχοντας ἄσπρο στήθος,
ἔχοντας μαύρη ράχη
Βγάλε ἀπὸ το πλούσιο σπίτι σου
Μια ἀρμάθα με ξερὸς καρπούς,
ἓνα ποτήρι κρασί,
ἓνα πανέρι με τυρί.
Το χελιδόνι δὲν ἀρνείται

και πίτα
και ψωμί από κουκιά.
Να φύγουμε ή θα πάρουμε;
Αν δώσεις, πάει καλά,
αλλιώς δεν θα σ' αφήσουμε,
Θα πάρουμε την πόρτα σου
ή το υπέρθυρό της
ή την γυναίκα σου που μέσα
είναι καθισμένη, είναι μικρόσωμη.
Εύκολα θα την κουβαλήσουμε.
Αν φέρεις λοιπόν κάτι,
φέρε κάτι μεγάλο.
Άνοιξε, άνοιξε την πόρτα σου στο χελιδόνι.
Γέροι δεν είμαστε, είμαστε παιδιά.

Χρήστος Λάζος, Περιοδικό «Ιχώρ» Απρίλιος 2005 σελ. 27.

Πηγή: <http://www.greekreligion.gr/el/component/content/article/949-helidonismata>

Νέο (σημερινό χελιδόνισμα)

«*Ηρθε, ήρθε χελιδόνα
ήρθε κι άλλη μελιδόνα
κάθισε και λάλησε
και γλυκά κελάηδησε
Μάρτη, Μάρτη μου καλέ
Και Φλεβάρη φοβερé
Κι αν χιονίσσεις κι αν κακίσης
Πάλιν άνοιζιν θα ανθίσης
Θάλασσαν επέρασα
Και στεριάν δεν ζέχασα
Κύματα κι αν έσχισα
Έσπειρα, κονόμησα
Έφυγα κι αφήκα σύκα
Και σταυρόν και θημωνίτσα
Κι ήρθα τώρα κι ηύρα φύτρα
Κι ηύρα χόρτα, σπαρτά βλίστρα,
Βλίστρα, βλίστρα, φύτρα, φύτρα.
Συ καλή νοικοκυρά
Έμπα στο κελάρι σου
Φερ' αυγά, περδικωτά
Και πουλιά σαρακοστά
Δώσε και μίαν ορνιθίτσα
Φέρε και μία κουλουρίτσα...
Μέσα δω που 'ρθαμε τώρα,*

Μέσα γεια, μέσα χαρά,
Στον αφέντη στην κυρά
Στα παιδιά και στους γονείς
Σ' όλους τους, τους συγγενείς.
Μέσα Μάρτης, έξω φύλλα
Εξ' οχτροί, σας τρων οι σκύλοι.
Μέσα φίλοι, μέσα φτήνεια
Και χαρές, χοροί, παιχνίδια
Και φέτος και του χρόνου
Και του χρόνου κι άλλα χίλια»

Πηγή: <http://alex.eled.duth.gr/diga/tradition/xelidonismata.htm>

Στίχοι από αρχαίο τραγούδι της Ειρεσιώνης

"Δόμα προσετραπόμεσθ' ανδρός μέγα δυναμένοιο,
ος μέγα μεν δύναται, μέγα δε βρέμει, όλβιος αιεί.
Αυταί ανακλίνεσθαι θύραι πλούτος γαρ έσεισι πολλός,
συν πλούτω δε και ευφροσύνη τεθαλυία, ειρήνη τ' αγαθή...
Όσα δ' άγγεα, μεστά μεν είει κυρβαίη δ' αιί
κατά καρδόπου έρποι μάζα,
νυν μεν κριθαίην εώπιδα σησαμόεσαν..."

Δηλαδή:

"Ερχόμαστε στο σπίτι ενός πλούσιου νοικοκύρη. Αφήστε τις πόρτες ανοιχτές, γιατί μπαίνει ο Πλούτος και μαζί του η Χαρά και η Ειρήνη
Να 'ναι γεμάτα πάντα τα σταμνιά του
και στη σκάφη του ζυμώματος το ζυμάρι να φουσκώνει ψηλά..."

Κάλαντο Θράκης:

"Στο σπίτι ετούτο πού 'ρθαμε του πλουσιονοικοκύρη
ν' ανοίξουνε οι πόρτες του να μπει ο πλούτος μέσα
να μπει ο πλούτος κι η χαρά κι η ποθητή ειρήνη
και να γεμίσουν τα σταμνιά μέλι, κρασί και λάδι
κι η σκάφη του ζυμώματος με φουσκωτό ζυμάρι.
Μάνα τη θυγατέρα σου τη μικροκαμωμένη
Την έλουζες τη χτένιζες στα σύννεφα την κρύβεις.
Και σάλεψαν τα σύννεφα και φάνηκεν η κόρη
Φάνηκαν τα σγουρά μαλλιά τ' αρχοντικά πλεξούδια"

Πηγή: <http://portokalenia.pblogs.gr/2008/02/ta-helidonismata.html>

ΑΡΧΙΝ, ΑΡΧΙΝ ΤΑ ΚΑΛΑΝΤΑ
(Φλοϊτών Καππαδοκίας)

Άρχιν, άρχιν τα κάλαντα κι άρχιν καλά χρόνια
«Τα πουλιά λαλούν και χέρολόνια πάλι κράζνε».

Άγιον Βασίλειο μ' καλόν ζευγάρι λάμνει.
«Καλόν ε'ν' αφέντη μ' καλόν κ' ευλογημένον».

Έχει και τα βόδια του παράδεισου πουλίτσι
έχει και το τσίφτσι του παν' όλιο μ' παλικάρι.
Έξει και τ' αλέτιρι τ' σ' άγχου βουτημένο,
έχει και το (γ)ύνι του σ' ασήμι κονωμένο.
«Καλόν ε'ν' αφέντη μ' καλόν κ' ευλογημένον».

Έχει και το βερκένι τα' κιπρικιού καλέμι,
έχει και τα ζεύγουλα τ' κοκιά μαργαριτάρια,
έχει και τα ράματα τ' ζανά κλωστιά μετάξια.
«Καλόν ε'ν' αφέντη μ' καλόν κ' ευλογημένον».

Στον ξερόν το πέτρα έσπειρα πολύ φακουδίτσι,
δώκεν ο Θεός και γένεν παρουδίτσι.
Ήρτεν 'να πουλίτσι το 'κα τσάκωσα το κ(ου)ίτσητ'.
Ήρτεν μαυροκάνα τ' κλεγ' και καμουρίτσει,
ήρτεν μαυροκάνα τ' κλεγ' και καμουρίτσει.

Άκουτα νουκάκα μ' αν κείσαι κι αν κοιμάσαι,
ύπε το τσιρέκι σ' και σέμα σο κελάρη σ'.
Σέμα σο κελάρη σ' και φώτ'σε το φενέρι σ',
φώτ'σε το φενέρ' μας κι όλην την γεννιά μας,
φώτ'σε το φενέρ' μας κι ας σε φωτίσ' Θεγός.

Πηγή: Κ.Α.Λ.Μ.Ε.

ΑΡΙΜΗΝΙΑ ΚΙ ΑΡΧΙΧΡΟΝΙΑ
(Βραστάμων Χαλκιδικής)

Αρχιμηνιά κι αρχιχρονιά ψιλή μου δεντρολιβανιά
κι αρχή καλός μας χρόνος, εκκλησιά με τα' άγιο θρόνος.

Αρχή που βγήκε ο Χριστός, Άγιος και πνευματικός
στη γη να περπατήσει και να μας καλοκαρδίσει.

Άγιος Βασίλης έρχεται, άρχοντες το κατέχεται
από την Καισαρεία, συ σ' αρχόντισσα κυρία.

Βαστά εικόνα και χαρτί, ζαχαροκάντιο ζυμωτή
χαρτί και καλαμάρι, δεσ και με το παλληκάρι.

Το καλαμάρι έγγραφε, τη μοίρα του την έλεγε
και το, χαρτί ομίλει, Άγιε μου καλέ Βασίλη.

Βασίλη μ' πούθεν έρχεσαι και δεν μας καταδέχεσαι
και πούθεν κατεβαίνεις και δεν μας συναπανταίνεις.

Από τη μάνα μ' έρχομαι, εγώ σας καταδέχομαι
και στο σχολειό μου πάω, δε μου λέτε τι να κάνω.

Κάτσε να φας, κάτσε να πιείς, κάτσε τον πόνο σου να πεις
κάτσε να τραγουδήσεις και να μας καλοκαρδίσεις.

Εγώ γράμματα μάθαινα και να σας πω τι πάθαινα
τραγουδία δεν ηξεύρω, αντίκρυ μου να σας εύρω.

Και σαν ηξεύρεις γράμματα, πόσες φορές με κλάματα
πες μας την αλφαβήτα, πως επέρασες τη νύχτα;

Και στο ραβδί ακούμπησε, εκάθησε και μίλησε
να πει την αλφαβήτα, έλα κόψε μας την πίτα.

Χλωρό ραβδί, ξηρό ραβδί, μπροστά στην πόρτα σου να βγει
χλωρά βλαστάρια πέτα, ροδοκόκκινη βιολέτα.

Κι απάνω στα βλαστάρια της και στα περικλωνάρια της
πέρδικες κελαηδούσαν, μάτια μου δεν τις μιλούσαν

Δεν ήσαν μόνο πέρδικες, γαρυφαλές λεβέντικες
μον' και περιστεράκια, μαύρα μου, μαύρα μου γλυκά ματάκια.

Κατέβηκε μια πέρδικα, που περπατεί λέβέντικα
να βρέξει το φτερό της, γιατί είναι ισχυρό της.

Και βρέχει τον αφέντη μας, το ρήγα το λεβέντη μας
τον πολυχρονεμένο και στον κόσμο ξακουσμένο.

Σ' αυτό το σπίτι πού' ρθαμε πέτρα να μην ραγίσει
κι ο νοικοκύρης του σπιτιού χίλια χρόνια να ζήσει
και να μας καλοκαρδίσει.

**Πηγή: Σύλλογος Βρασταμινών Θεσσαλονίκης, Χορωδία Βραστάμων, *Κάλαντα
και Έθιμα Βραστάμων Χαλκιδικής, Ιχνηλάτες της παράδοσης, 2005.***

ΑΓΙΟΥ ΒΑΣΙΛΗΣ ΕΡΧΙΤΙ
(Προσφύγων Ανατολικής Θράκης)

Προέλευση: συναντάται στη Ροδόπη, στα χωριά από τις Φέρρες μέχρι τη Ροδόπολη και στα χωριά γύρω από την Αλεξανδρούπολη (Απαλός, Άνθεια, Λουτρά, Αρίστεινο).

Άγιου Βασίλης έρχιτι από την Καισαρεία, Καισαρεία,
βαστά εικόνα κι χαρτί, χαρτί κι καλαμάρι.
Του καλαμάρι έγγραφι κι του χαρτί μιλούσι.
«Βασίλη μ' πόθιν έρχισι κι πόθιν κατιβαίνεις;»

«Από την μάνα μ' έρχουμι κι στού σχουλειού πηγαίνου.»
«Κάτσι να φας, κάτσι να πεις, κάτσι να τραγουδήσεις.»
«Ιγώ γράμματα μάθινα, τραγούδια δεν ηξέρου.»
«Κι σαν ηξέρεις γράμματα, πες μας την αλφαβήτα.»

Κι στου ραβδί τ' ακούμπησι να πει την αλφαβήτα
κι του ραβδί τ' ήταν ξιρό κι βλάστησε κλουνάρια.
Κι πάνου στα κλουνάρια του πέρδικις κελαηδούσαν.
Δεν ήταν μόνο πέρδικις, ήταν κι περιστέρις.

Κι κάτω στις ριζίτσις του βρύσις ικυμματούσαν,
που παν' οι πέρδικις να πιουν μι ούλα τα πουλάκια.
Κατέβηκεν η πέρδικα μι ούλα τα πουλάκια,
μι ούλα τα πιτούμενα κι τα περιστεράκια.

Κατέβ' καν πέρδικις να πιουν, να πιουν κι να γιμίσουν,
να βρέξουν τουν αφέντη μας τουν πουλυχρουνισμένου.
Πήραν στα νύχια τους νιρό κι στα φτιρά τους μόσχου,
ραντίσαν τουν αφέντη μας, φουτίσαν την κυρά μας.

Σ' αυτό το σπίτι που' ρταμι, πέτρα να μην ράϊσει
κι ου νοικοκύρης του σπιτιού, πουλλά χρόνια να ζήσει.
Άν είν' η κότα σας παχιά κι η πίτα σας καθάρια,
άν έχιτι γλυκό κρασί, κέρνα τα παλικάρια.

Βάλε κυρά μ' του χέρι σου στην αργυρή σου τσέπη
κι δώσι μας τουν κόπου μας κι έχουμ' κι αλλού να πάμι.
Άν έχεις γρόσια δώσι τα, φλουριά μην τα λυπάσι
κι αν έχεις μισουδέκατου, δώστου στουν Άι Βασίλη

Πηγή: Κ.Α.Λ.Μ.Ε.

Γ) Πηγές από δισκογραφία

Τα παρακάτω ηχητικά υλικά (κάλαντα) που χρησιμοποιήθηκαν για τις μουσικολογικές αναλύσεις στο Γ΄ Μέρος της εργασίας περιλαμβάνονται σε CD το οποίο επισυνάπτεται στο τέλος του Παραρτήματος.

Κόλιαντα (Κοζάνης).

Από το CD *Τραγούδια – Κάλαντα του κόσμου*. Κρουστόφωνο.

Άγιος Βασίλης (Θεσσαλομακεδονίας).

Από το CD *Κάλαντα Δωδεκαημέρου*, Αρχείο Ελληνικής Μουσικής: AEM 001.

Άγιος Βασίλης έρχιτι (Θεσσαλίας).

Από το CD *Κάλαντα Δωδεκαημέρου*, Αρχείο Ελληνικής Μουσικής: AEM 001.

Σήμερα τα Φώτα (Ηπείρου).

Από το CD *Ελληνικά Παραδοσιακά Κάλαντα*, Αρχείο Ελληνικής Μουσικής: AEM 022.

Σήμερα είν' τα Φώτα κι οι φουτισμοί (Καππά, Καρδίτσας).

Από το CD *Ελληνικά Παραδοσιακά Κάλαντα*, Αρχείο Ελληνικής Μουσικής: AEM 022.

Ελάτε δώ γειτόνισσες (Ηπείρου).

Από το CD *Κάλαντα Δωδεκαημέρου*, Αρχείο Ελληνικής Μουσικής: AEM 001.

Εδώ ήρθαμε να πηνέσουμε (Θράκη).

Από το CD *Τραγούδια – Κάλαντα του κόσμου*. Κρουστόφωνο

Χριστούγεννα, Χριστούγεννα (Μετσόβου).

Από το CD *Ελληνικά Παραδοσιακά Κάλαντα*, Αρχείο Ελληνικής Μουσικής: AEM 022.

Χριστός γεννιέτι (Καβακλί, Βόρειας Θράκης).

Από το CD *Ελληνικά Παραδοσιακά Κάλαντα*, Αρχείο Ελληνικής Μουσικής: AEM 022.

Χριστός γεννιέται σήμεραν (Ηπείρου).

Από το CD *Ελληνικά Παραδοσιακά Κάλαντα*, Αρχείο Ελληνικής Μουσικής: AEM 022.

Κάλαντα με ευχές για τον αφέντη, το γιο, τη θυγατέρα, τα παιδάκια και την κυρά του σπιτιού (Βραστάμων Χαλκιδικής).

Από το CD *Κάλαντα και Έθιμα Βραστάμων Χαλκιδικής*, Σύλλογος Βρασταμινών Θεσσαλονίκης: Ιχνηλάτες της Παράδοσης.

Πάλιν ακούσατ' άρχοντες (Χάλκη, Δωδεκανήσων).

Από το CD *Ελληνικά Παραδοσιακά Κάλαντα*, Αρχείο Ελληνικής Μουσικής: AEM 022.

Αρχιμηνιά, Πρωτοχρονιά (Ηλείου).

Από το CD *Ελληνικά Παραδοσιακά Κάλαντα*, Αρχείο Ελληνικής Μουσικής: AEM 022.

Αρχιμηνιά κι Αρχιχρονιά (Απόλλωνα, Ρόδου).

Από το CD *Ελληνικά Παραδοσιακά Κάλαντα*, Αρχείο Ελληνικής Μουσικής: AEM 022.

Άγιους Βασίλης έρχιτι (Κονιάκου, Δωρίδος).

Από το CD *Ελληνικά Παραδοσιακά Κάλαντα*, Αρχείο Ελληνικής Μουσικής: AEM 022.

Καλήν εσπέραν θα σας πώ (Κύπρου).

Από το CD *Κάλαντα Δωδεκαημέρου*, Αρχείο Ελληνικής Μουσικής: AEM 001.

Σήμια τα Φώτα (Θράκης).

Από το CD *Ελληνικά Παραδοσιακά Κάλαντα*, Αρχείο Ελληνικής Μουσικής: AEM 022.

Σήμερα ειγ' τα Φώτα (Πολυφωνικό Δερβιτσάνης –Β. Ηλείου).

Από το CD *Τα Κάλαντα των Ελλήνων*, Αρχείο Ελληνικής Μουσικής: AEM 007.

Καλήμερα, καλήμερα (Αίγινα).

Από το CD: *Κάλαντα Χριστουγέννων και Πρωτοχρονιάς* (από το Βυζαντινό Μουσικό Σύνολο «ΤΕΤΙΞ»), στο περιοδικό 'Ταχυδρόμος', Εφημερίδα ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, (20 Δεκεμβρίου 2003), Τεύχος 199.

Καλήν εσπέραν άρχοντες (Κρήτης).

Από το CD: *Κάλαντα Χριστουγέννων και Πρωτοχρονιάς* (από το Βυζαντινό Μουσικό Σύνολο «ΤΕΤΙΞ»), στο περιοδικό 'Ταχυδρόμος', Εφημερίδα ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, (20 Δεκεμβρίου 2003), Τεύχος 199.

Σήμερα είναι των Φωτών (Κρεμναστής, Ρόδου).

Από το CD *Ελληνικά Παραδοσιακά Κάλαντα*, Αρχείο Ελληνικής Μουσικής: AEM 022.

Περιεχόμενα Μουσικών Παραδειγμάτων CD

1. *Κόλιαντα* (Κοζάνης).
2. *Άγιος Βασίλης* (Θεσσαλομακεδονίας).
3. *Άγιος Βασίλης έρχιτι* (Θεσσαλίας).
4. *Σήμερα τα Φώτα* (Ηπείρου).
5. *Σήμερα είν' τα Φώτα κι οι φουτισμοί* (Καππά, Καρδίτσας).
6. *Ελάτε δώ γειτόνισσες* (Ηπείρου).
7. *Εδώ ήρθαμε να πηνέσουμε* (Θράκη).
8. *Χριστούγεννα, Χριστούγεννα* (Μετσόβου).
9. *Χριστός γεννιέτι* (Καβακλί, Βόρειας Θράκης).
10. *Χριστός γεννιέται σήμερα* (Ηπείρου).
11. *Κάλαντα με ευχές για τον αφέντη, το γιο, τη θυγατέρα, τα παιδάκια και την κυρά του σπιτιού* (Βραστάμων Χαλκιδικής).
12. *Πάλιν ακούσατ' άρχοντες* (Χάλκη, Δωδεκανήσων).
13. *Αρχιμηνιά, Πρωτοχρονιά* (Ηπείρου).
14. *Αρχιμηνιά κι Αρχιχρονιά* (Απόλλωνα, Ρόδου).
15. *Άγιους Βασίλης έρχιτι* (Κονιάκου, Δωρίδος).
16. *Καλήν εσπέραν θα σας πώ* (Κύπρου).
17. *Σήμερα τα Φώτα* (Θράκης).
18. *Σήμερα ειν' τα Φώτα* (Πολυφωνικό Δερβιτσάνης –Β. Ηπείρου).
19. *Καλήμερα, καλήμερα* (Αίγινα).
20. *Καλήν εσπέραν άρχοντες* (Κρήτης).
21. *Σήμερα είναι των Φωτών* (Κρεμμαστής, Ρόδου).